

Міністерство освіти та науки України

- Кафедра історії України Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»
- Кафедра історії України та спеціальних історичних дисциплін Одеського національного університету імені І. І. Мечникова
- Кафедра історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка
- за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного Причорномор'я
Інституту археології НАН України

**Збірка наукових праць
(за матеріалами конференції 14-15 березня 2024 року)
м. Одеса**

«Історична, краєзнавча та літературна Одещина»

Електронне наукове видання

**Кафедра історії України Державного закладу
«Південноукраїнський національний
педагогічний університет імені К. Д. Ушинського»**

**Кафедра історії України та спеціальних історичних
дисциплін Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова**

**Кафедра історії України Полтавського національного
педагогічного університету імені В. Г. Короленка**

**за участю Одеського історико-краєзнавчого музею
Відділу археології Криму і Північно-Західного
Причорномор'я Інституту археології НАН України**

**ІСТОРИЧНА, КРАЄЗНАВЧА ТА ЛІТЕРАТУРНА
ОДЕЩИНА**

Збірка наукових праць

Електронне наукове видання

Одеса – 2024

УДК 94(477):(06)

У

Рекомендовано до друку кафедрою історії України
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № 22 від квітня 2024 р.

Рекомендовано до друку вченою радою
Державного закладу «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»
Протокол № ... від .....2024 р.

Редакційна колегія:

К.і. н., доцент Сєкерська О. П. (Одеса) – *відповідальний редактор*

PhD Герасименко В. В. (Одеса) – *відповідальний секретар*

Д. і. н., професор Бабенко Л. Л. (Полтава)

Д. і. н. Брюяко І. В. (Одеса)

Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць / за ред. О. П. Сєкерської. Одеса, 2024. 151 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються історії Одещини та прилеглих українських територій. До неї увійшли публікації молодих дослідників, переважно з Одеси та Полтави, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, що відбулася 14-15 березня 2024 р. у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Рецензенти: д. і. н., професор Бачинська О. А.

д. і. н., професор Діанова Н. М.

Видано за редакцією авторів-здобувачів та наукових керівників

Передмова

Представлені матеріали є викладом основних аспектів наукових доповідей, прочитаних на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів «Історична, краєзнавча та літературна Одещина», яка відбулася у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К. Д. Ушинського» 14 – 15 березня 2024 р.

Окремі опубліковані в даній збірці статті містять посилання на джерела та літературу мовою держави-агресора імперського, радянського та довоєнного періодів, які дозволяють більш повно розкрити проблематику давньої, середньовічної та нової історії України. Вони не містять будь-якої антиукраїнської пропаганди. Їх використання має обґрунтовану необхідність з точки зору досягнення мети дослідження та через відсутність відповідних аналогів у вітчизняній історичній галузі знань.

ЗМІСТ

ПАНСЛАВІСТСЬКА ІДЕЯ У ГРОМАДІВСЬКОМУ ТА НАРОДНИЦЬКОМУ РУХАХ В УКРАЇНІ (70-ті рр. ХІХ ст.) <i>Ангельчук Дмитро, Савченко Віктор</i>	8
ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ НА ОДЕЩИНІ В ХІХ ст.. <i>Артюх Ірина</i>	16
ІСТОРІЯ ТОПОНІМУ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ <i>Березанський Антон, Коваленко Оксана</i>	21
ХРЕСТОВИЙ ПОХІД 1443 – 1444 РОКІВ ТА ПОДАЛЬША ДОЛЯ НАРОДІВ НА БАЛКАНАХ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І (ЗА ДАНИМИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ) <i>Бруяко Петро, Серeda Олександр</i>	25
МИНУЛЕ СТОРОЖИНЕЧЧИНИ ЗА ЕТИМОЛОГІЧНИМИ ТА ПИСЬМОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ <i>Гадинко Олександр</i>	30
ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ В ОДЕСЬКІЙ МІСЬКІЙ ДУМІ ТА УПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОПОЗИЦІЙ МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ ІІ ПОЛОВИНИ ХІХ ст.) <i>Герасименко Вікторія</i>	38
ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В.Г. КОРОЛЕНКА <i>Дементій Світлана, Бабенко Людмила</i>	48
ЗАСНУВАННЯ ВЕЛИКОЇ МИХАЙЛІВКИ: ПРОБЛЕМА ДАТУВАННЯ <i>Івис Вілен, Серeda Олександр</i>	54
ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР МІСТА ПОЛТАВИ У ПЕРСПЕКТИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК: НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ <i>Луценко Іван, Бабенко Людмила</i>	60
ЗАСНУВАННЯ ОДЕСИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ	

В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ <i>Малога Олексій, Діанова Наталія</i>	68
СКІФИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ЗА ДАНИМИ АНТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ <i>Мунтян Вадим, Бруяко Ігор</i>	76
ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИКА ВІКТОРА РЕВЕГУКА <i>Нестеренко Тетяна, Бабенко Людмила</i>	81
ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОРИ УРСР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1991 РОКУ: ПОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ КАНАДИ <i>Норенко Іван, Савченко Віктор</i>	86
ОБЛИЧЧЯ НЕПу В ОДЕСІ: ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗШАРУВАННЯ У 1920-х РОКАХ <i>Павлов Роман, Савченко Віктор</i>	90
ХОЛЕРА І ВОДОПОСТАЧАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ У ГУБЕРНСЬКИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ М. ПОЛТАВА) <i>Пешков Дмитро</i>	96
ЗЕМЛЕРОБСЬКІ КУЛЬТИ ГРЕЦЬКОГО НІКОНІЯ <i>Родіядял Дар'я, Скерська Олена</i>	105
НИЩЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ СПОРУД НА ПОЛТАВЩИНІ ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В ПЕРІОД 1920-х – 1960-х РОКІВ <i>Сергієнко Вадим</i>	110
ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ОДЕСИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТОЛІТТЯ <i>Сердюк Володимир, Стаценко Дмитро</i>	118

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНІЗАЦІЇ НА ПВДНІ УКРАЇНИ: ОДЕСЬКИЙ
ДОСВІД 1920-х РОКІВ

Солодка Марія, Савченко Віктор.....123

МАЛОВІДОМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ МУЗЕЮ
ПОЛТАВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА

Супруненко Руслан, Бабенко Людмила.....129

СТОРИЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ НА ПВДНІ
УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ГАЗЕТ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ

Сусліков Віктор, Коваль Геннадій.....135

АНТИЧНИЙ ТА ВАРВАРСЬКІЙ СВІТИ: ЗОНА КОНТАКТІВ НА
ПВДЕННОМУ ЗАХОДІ УКРАЇНИ I – IV ст. н. е.

Шмушкович Михайло, Бруяко Ігор.....143

ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНА-ДОВКІЛЛЯ У
ПІВНІЧНОПРИЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ НАПРИКІНЦІ
ПЛЕЙЦЕСТОНУ – НА ПОЧАТКУ ГОЛОЦЕНУ

Ягунова Анастасія, Сєкерська Олена.....147

Ангельчук Д. В.

магістрант 1 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія)
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Савченко В. А.

д. і.н., професор кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 94 (477)

ПАНСЛАВІСТСЬКА ІДЕЯ У ГРОМАДІВСЬКОМУ ТА НАРОДНИЦЬКОМУ РУХАХ В УКРАЇНІ (70-ті рр. ХІХ ст.)

У роботі висвітлено характер та передумови суспільно-політичних процесів в Україні у другій половині ХІХ ст. Проаналізовано ідеологічні особливості перебігу громадівського та народницького рухів в Україні у 1870-і рр. Визначено, що панславістська ідея користувалася популярністю серед діячів українського націєтворення і розглядалася ними в якості проекту федерації слов'янських народів.

Ключові слова: панславізм, слов'янська ідея, український національний рух, Громади, народництво.

У 1870-х рр. панславістська ідея, у її політичному значенні, отримала новий імпульс. Попри ліберальні починання імператора Олександра ІІ, за часів якого було здійснено низку реформ, Російська імперія продовжувала виступати в якості «поліцейськоїжандармерії» – як по відношенню до народів сусідніх країн, так і до народів, що її населяли – тоді як виклики часу вимагали зворотнього. Як зазначає історик Г. Корольов, у ХІХ ст. було складно визначити перспективи історичного розвитку України, тому що тодішнє українське суспільство знаходилося у своєрідній «точці біфуркації» [1, с. 143]. У схожому

становищі перебували, зокрема, і балканські слов'яни, які прагнули до самоорганізації та створення національних держав. Панславізм світоглядно підтримувався такими українськими діячами, як М. Драгоманов та Р. Фадєєв. Вплив на розгортання українського національного руху автономістського напрямку мали й погляди М. Бакуніна.

Панславістські пошуки М. Драгоманова і створені ним власні федералістські концепції, вочевидь, ґрунтувалися на ідейній спадщині М. Костомарова та інших учасників Кирило-Мефодіївського товариства, одним з найперших дослідників якого він був [2, с. 96]. Виступаючи за децентралізацію імперії, М. Драгоманов зробив значний внесок у розробку теорії федералізму і заклав тим самим ідеологічні основи для розгортання українського національного руху [3, с. 163]. Важливо також, що він розмежовував український панславізм з московським, тому що українська панславістська думка формувалася на основі козацького минулого [2, с. 96].

У 1876 р., звертаючись у своєму листі до видавництва газети «Новое время», М. Драгоманов прямо й відверто зазначав, що: «голос мій, яким би слабким він не був, належить до числа... так званих українофілів або українських хлопоманів, ... якіще з 30-40-х рр. дивляться на справу слов'янської волі, як на свою, кровну справу» [4, с. 47]. На його думку, політику країни – як зовнішню, так і внутрішню – потрібно зробити по справжньому слов'янською, щоб «і для братів і для самих себе влаштувати дім, в якому можна було б жити хоча б скільки-небудь по-людськи» [4, с. 71]. Політолог Ю. Манелюк визначив, що в залежності відподій часу погляди М. Драгоманова зазнавали трансформацій. Спочатку він покладав сподівання на демократизацію імперії, а його програма федералізму ґрунтувалась на врахуванні реалій російського руху. Потім, у 1870-х рр., розчарований політичними реаліями, він переосмислює свої погляди й доходить до висновку, що українській інтелігенції слід звільнитися від стереотипів та подолати синдром провінційності. На початку 1880-х рр. відбувається ще одна трансформація, внаслідок якої слов'янський федералістський проект змінюється на регіональний східноєвропейський [5, с. 86-88].

Важливо, що на 1870-ті рр. в Україні припадає розгортання громадівського руху. З 1859 р. діяла київська «Стара Громада», одним з лідерів якої був і М. Драгоманов. Згодом, у 1876 р., було утворено нову – «Одеську Громаду». Відомо, що «Одеська Громада» мала стійку прихильність драгоманівським ідеям. Одеські громадівці відзначалася більшою демократичністю та толерантністю у національному питанні, що, вочевидь, було обумовлено походженням її учасників: так, один з засновників «Громади» – Л. Смоленський мав російсько-українсько-франко-німецьке етнічне коріння [6, с. 107]. Про його погляди у своїх «Споминах» С. Єгунова-Щербина писала так: «Він був прихильником федеративної основи і демократично-республіканських державних форм» [7, с. 194].

Примітною особливістю другої половини XIX ст. стало те, що панславістська ідея у ці часи береться на озброєння царською владою, тоді ж як до того вона нею не сприймалася, а прибічники слов'янського єднання зазнавали переслідувань. Так, у 1867 р. патріотів слов'янського єднання на Другому Слов'янському з'їзді урочисто зустрічали в Петербурзі та Москві [8, с. 18-19]. Певно, визначальним у всьому цьому було аж ніяк не бажання долучитися до справи звільнення усіх слов'ян і об'єднання їх у рівноправному, федеративному союзі, а власні цілі, до найголовніших з яких, зокрема, можна віднести: 1. Бажання захистити самодержавний лад. Проголошення вектором зовнішньої політики визволення усіх слов'ян такою потужною військовою державою, як Російська імперія, дозволяло царському уряду очолити процес зближення слов'янських народів і тим самим зміцнити владу, оскільки в такому разі вона б виступала в якості наймогутнішого "друга" слов'ян у їхньому прагненні до волі; 2. Експансія і територіальне розширення. Поразка у Кримській війні і активізація слов'янського визвольного руху в 1870-х рр. у балканських країнах протитурецького панування підштовхували російську владу до «взяття реваншу» і розв'язання «Східного питання» підпринятними для слов'ян гаслами.

Прибічником панславізму був і військовий історик Р. Фадєєв, який й сам відзначився участю у військових походах – воював добровольцем проти турків на Балканах у 1876-1878 рр.

У 1870 р. виходить в світ його книга «Мнѣніе о восточномъ вопросѣ», в якій він, критично проаналізувавши зовнішню політику Російської імперії у попередні роки, спробував визначити нові державницькі підходи на майбутнє. За його переконаннями, закордонних слов'янських діячів слід підтримувати фінансово, розповсюджувати російську літературу. Слов'яни мають бути впевнені, що «...кожен слов'янин в Росії - у себе вдома» [9, с. 50]. Що стосується внутрішньої політики імперії, то, на його думку, у вищих навчальних закладах мають бути запроваджені «слов'янські курси історії» задля ознайомлення слухачів зі слов'янським світом [9, с. 51]. Його ідеї стали важливим елементом геополітичного дискурсу [10, с. 65].

Важливе значення у становленні українського національного руху мали погляди відомого революційного ідеолога М. Бакуніна, який був прихильником слов'янської справи. Ще у 1848 р. він тезисно сформулював основи майбутньої слов'янської федерації, за якими пропонувалося «визнати незалежність усіх народів, які входять до слов'янського племені» [11, с. 302]. У 1870-х рр. домінантою його суспільно-політичних поглядів став соціалізм, принцип федералізму став розглядатися у світовому масштабі [12, с. 84]. Фактично, з цього часу слов'янська федерація почала бачитися М. Бакуніним тільки в якості складової частини майбутнього загальноєвропейського федеративного союзу, а не окремого, самостійного проекту.

У другій половині ХІХ ст. серед як російської, так і української інтелігенції сформувалася нова ідейна течія, народництво, яка утворилася внаслідок недосконалості і суперечливості реформ [13, с. 263]. Революційне народництво було представлено трьома головними ідеологічними течіями: 1. Анархістський, або бунтарський напрям (ідеолог – М. Бакунін); 2. Пропагандистський напрям (очолив П. Лавров); 3. Змовницький напрям (очолив П.Ткачов). У 1870-х рр. найбільш впливовим у народницькому русі був бакунінський напрям [14]. Можна припустити, що федеративні погляди М. Бакуніна щодо єдності слов'ян, хоч прямо й не декларувалися, але певним чином позначилися і на роботі народницьких гуртків.

Ідеї М. Бакуніна стали основою поглядів членів гуртка

«Південні бунтарі», який був організований у 1874 р. У 1877 р. вони намагалися підняти селян на бунт, що увійшов в історіографію під назвою «Чигиринська змова» [13, с. 269]. Учасники «змови» за свою ціль визначали повстання «проти дворян, чиновників та всіх вищих станів» [15, с. 258]. Народники, попри свою революційність, прагнули повернення держави до патріархального ладу життя. Як згадував Л. Дейч: «...зі звільненням селян Росія прощалася з патріархальним устроєм» [16, с. 16], а молодь, замість того, щоб ще на початку 1860-х рр. відгукнутися на їх заклики йти «в народ», «зайнялася проповіданням атеїзму, руйнуванням патріархальних поглядів ...» [16, с. 21]. Свою мету учасники народницького руху бачили у просвіті молоді, та «цілком щиро вірили, що «якби поставився уряд патріархально до нашої діяльності», у нас би не виникло революційного руху» [16, с. 13].

Важливі свідчення про 1870-і рр. містяться у «Споминах» С. Русової. Про сам революційний рух вона писала: «...мінялись програми, але одна мета, одна ідея – волі, визволення народніх мас, визволення думки – об'єднувала людей різних національностей»: «В 70-ті роки в так званих, південих гуртках мішалися члени молодих українських громад з соціялістами росіянами і усі вони виступали «одним фронтом», віддають своєжиття заради одної мети» [17, с. 1]. Розповідаючи про одного з учасників народницького руху – аристократа Д. Лизогуба, вона згадувала, що він «інколи мав чоботи на ногах, а інколи прості наші чернигівсько-білоруські «постоли» [17, с. 10].

1870-ті рр. позначилися неабияким пожвавленням соціально-політичної думки в Україні, на що значною мірою вплинула недовершеність реформ Олександра II. Сподівання селян на те, що імператор стане «земським царем», не виправдалися. В Україні у ці часи продовжувала свою діяльність київська «Стара Громада», аналогічне об'єднання виникло й в Одесі. Загальноімперським явищем стало розгортання народницького руху і утворення революційних гуртків. Ідейні засади усіх цих об'єднань були вкрай різноманітними, серед тогочасної української інтелігенції певною популярністю користувалася панславистська ідея. Панславізм приваблював

ідеями братерства та національної рівності. Не менш важливою зв'язку з цим була зорієнтованість панславізму на загальнослов'янське єднання. І громадівці і народники, серед яких було чимало носіїв соціалістичних поглядів, певною мірою перейняли панславістську ідею, що виявлялося у їх прагненні повертатися «назад» - до общинності, яку вони ідеалізували. Соціалісти Російської імперії, на відміну від західноєвропейських соціалістів, були налаштовані на «відтворення минулого». Крім того, у другий половині XIX ст. панславізм був взятий на озброєння царською владою, як інструмент у розв'язанні «Східного питання».

Список використаних джерел

1. Корольов Г. Український федералізм в дискурсі історичної системи. *Український історичний збірник*. 2010. № 13. С. 137-144.
2. Козуб Л. Погляди М. П. Драгоманова на розвиток українського національного руху в першій половині XIX століття. *Етнічна історія народів Європи: Зб. наук. праць*. 2001. № 10. С. 95-98.
3. Кононенко В. П. Український федералізм: «слов'янська ідея в національних штатах». *Чорноморський літопис*. 2010. № 2. С. 162-164.
4. Драгомановъ М. П. Турки внутренніе и внѣшніе. Собрание политическихъ сочиненій М. П. Драгоманова. Т. II. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Drahomanov_Mykhailo/Sobranaye_polytych_eskykh_sochynenyi_MP_Drahomanova_Tom_2__ru/ (дата звернення: 20.02.2024).
5. Манелюк Ю. М. Панславізм як засаднича ідея федералістських концепцій української державності. *Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія 22*. 2009. № 1. С. 85-91.
6. Чмир С. Г. Одеська громада в українському національному русі (кінець XIX - початок XX ст.). *Південна Україна XX століття: Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України ЗДУ*. 1998. № 1 (4). С. 107-114.

7. Єгунова-Щербина С. Одеська громада кінця 1870-х років. Спомини. За сто літ: Матеріяли з громадського й літературного життя України XIX і початків XX століття. Кн. 2. К.: Державне видавництво України, 1928. С. 189-199.
8. Лаптева Л. П. Идея славянской взаимности и славянские съезды XIX в. Славянские съезды XIX-XX вв. М.: ИСБ РАН, 1994. С. 5-21.
9. Фадѣевъ Р. Мнѣніе о восточномъ вопросѣ. По поводу послѣдних рецензій на «Вооруженныя силы Россіи». СПб: Тип. Департ. удѣлов, 1870. 98 с.
10. Сулима Е. Н., Шепелев М. А. Геополитические идеи Ростислава Фадеева. *Вестник Московского университета. Сер. XXVII. Глобалистика и геополитика*. 2016. №4. С. 56-66.
11. Бакунин М. А. Основы новой славянской политики. Основы славянской федерации. Внутреннее устройство славянских народов. Собрание сочинений и писем. 1828-1876. Т. III: Период первого пребывания за границей. 1840-1849. М.: Издательство всесоюзного общества политкаторжан и ссыльно-поселенцев, 1935. С. 300-305.
12. Прокудин Б. А. Славянский федерализм в мировоззрении А. И. Герцена и М. А. Бакунина. *Вестник Московского университета. Сер. 12. Политические науки*. 2006. № 12. С. 76-85.
13. Щур С. Револуційне народництво Наддніпрянської України і проблема насилля напередодні та під час «ходіння в народ». *Наукові праці Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Історичні науки*. 2014. Т.24. С. 262-273.
14. Общественно-политическое движение в России во второй половине XIX века. URL: https://www.rsu.edu.ru/wp-content/uploads/e-learning/Agarev_Native_history_for_non-historical_faculties/R13.htm (дата звернення: 18.02.2024).
15. Документы къ Чигиринскому дѣлу// Былое. Годъ первый. №12. СПб.: 1906. С. 257-261.
16. Дейч Л. Г. Социалистическое движение начала 70-х годов в России. Р-н-Д.: Буревестник, 1925. 61 с.
17. Русова С. Серед ідеалістів 70-х років. Спомини. Прага: Вільна

Спілка, 1934. 14 с.

Артюх І. М.
аспірантка 1 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 373:27-774-75"18"(477.47)(043.2)

ПРОЦЕС УТВОРЕННЯ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ НА ОДЕЩИНІ В ХІХ ст.

У представленій публікації показано процес утворення церковно-парафіяльних шкіл в Одесі та передмісті в ХІХ ст. Наведено інформацію стосовно фінансування цих закладів освіти, кількості учнів, викладачів. Показано тенденцію щодо зростання чисельності закладів початкової церковної освіти в регіоні.

Ключові слова: Одеса, передмістя, церковно-парафіяльні школи, освіта, заклади освіти, духовенство.

Упродовж ХІХ ст. православне духовенство відіграло важливу роль у процесі становлення та розвитку освіти в Херсонської єпархії, до якої належала територія Одещини. Цьому значною мірою сприяли архієреї, які очолювали Одеську кафедру, зокрема: Гавриїл (Розанов), Інокентій (Борисов), Дмитрій (Муретов), Никанор (Бровкович) та інші. Вони приділяли значну увагу заснуванню училищ та шкіл при церковних храмах та монастирях, де діти могли отримати початкову освіту, що давало можливість найбільш обдарованим з них у подальшому навчатися в середніх і навіть вищих навчальних закладах.

Учителями в церковно-парафіяльних школах були священнослужителі, які давали учням елементарні знання дисциплін таких як Закон Божий, історія Старого Завіту, читання, письмо та арифметика [1, с. 107].

Перші згадки про відкриття парафіяльних шкіл маємо в 1834 р. У травні проведено молебень у будинку пана титулярного

радника Кольчевського на Молдованці й відкрито парафіяльне училище вищого рівня, яке складалося з 2 класів. А рік по тому 9 травня 1835 р. відкрито парафіяльне училище на Усатівських хуторах [2, с. 161-164]. Його відвідували 20 учнів із Усатівських та Нерубайських хуторів, Великого і Малого Куяльників, Кривої та Фоміної Балки [3, с. 165]. На утримання училища виділено 1958 рублів. У 1858 р. там навчалось 54 хлопчики та 16 дівчаток. Попечителем училища був Гаврило Васильович Добровольський, а вчителем – Феодосій Іванович Золотоухін, який свого часу закінчив курси вчителів, тож мав оклад 660 рублів [4, с. 45].

З кінця 1830-х рр. кількість церковних закладів початкової освіти на Одещині почала дещо зростати. Підтвердженням стало відкриття парафіяльних однокласних училищ для жителів Дальника і Татарки, Великого і Малого Фонтана, Бурлачої Балки і Сухого Лиману, Гнилої та Холодної Балки [3, с. 165].

Так на Великому Фонтані в 1938 р. відкрито парафіяльне училище, на утримання якого виділено 1 358 рублів. Там навчалось 53 учня: 26 хлопчиків та 27 дівчаток. Попечителем став Іван Юрійович Вучина. Вчителькою була Олександра Леонідівна Глембоцька, яка мала статус народної вчительки і отримувала за свою роботу заробітну плату 600 рублів.

У тому ж році було відкрито училище в селищі Гнилої Балки. На його утримання виділено 1 894 рублі. Чисельність учнів поступово зростала і в 1894 р. там навчалось 67 осіб, з яких 53 хлопчика та 14 дівчаток. Попечителем був Гаврило Васильович Добровольський. Закон Божий викладав священник Олексій Жадрицький, який отримував за свою роботу 160 рублів. Вчителями були Євдокія Василівна Горич, яка отримувала 600 рублів, та народний вчитель Марк Димитрович Горич, який мав оклад лише 420 рублів.

23 серпня 1836 р. в Дальнику з'явилося перше для цього району парафіяльне училище. Офіційно його було відкрито після проведення Божої літургії в Свято-Георгіївській церкві і здійснення молебня в будинку, що призначався для училища. Планувалось, що сюди будуть також приходити учні із селища Татарки. Проте чисельність учнів була незначною й становила лише 32 особи: 18 хлопчиків та 14 дівчаток. На утримання

училища виділено 1 822 рублі [5, с. 835-836].

У 1838 р. в Одесі відкрито парафіяльні Канатне чоловіче та Канатне жіноче училища. На утримання кожного з них виділялось по 1 764 рублі. У чоловічому училищі навчалося 70 учнів, а в жіночому 72 учениці. Законоучителем був священник Григорій Никифорович Молдавський. Оплата його роботи складала 300 рублів. У чоловічому училищі вчителями були Катерина Андріївна Добродеева, з окладом 660 рублів, та Анна Андріївна Добродеева з окладом 540 рублів. У жіночому були вчителями Надія Павлівна Чепурковська та Анна Семенівна Семенова з однаковою заробітною платою, яка становила 540 рублів. [4, с. 37-39].

У цьому ж році також було відкрито парафіяльне училище в Татарці, на утримання якого виділялось 1 358 рублів. Там навчалося 49 дітей: 31 хлопчик та 18 дівчаток. Попечителем був Гаврило Васильович Добровольський. Законоучителем – священник Андрій Михайлович Новиков з окладом 160 рублів, а світські предмети викладав учитель Антоній Власович Пароконний, який отримував значно більшу заробітну плату – 660 рублів [4, с. 45].

8 липня 1960 р. вийшла постанова Одеської міської думи про відкриття двох парафіяльних училищ: на Новій Слободці та на Пересипу.

Тож у 1861 р. відкрилися Пересипське чоловіче 1-е та Пересипське жіноче 2-е парафіяльні училища. Їх попечителем був Микола Миколайович Перебіносів. Закон Божий викладав Феодосій Савович Піскунов, який отримував заробітну плату 160 рублів. У Пересипському чоловічому училищі навчалося 82 учня. Вчителями були Марія Семенівна Алексеєва з окладом 720 рублів та Віра Маркеріївна Гребницька з окладом 420 рублів.

У Пересипському жіночому училищі навчалося 75 учениць. Вчителями були Наталія Миколаївна Масляникова та Євгенія Афанасіївна Аксютиня які отримували відповідно 420 та 480 рублів за свою роботу [4, с. 42].

22 вересня 1860 р. в Одеській міській думі відбулося друге зібрання відносно парафіяльних училищ та недільних шкіл. Прийнято рішення відкрити школу при Стрітенській церкві в

районі Нового ринку та в районі Кривої Балки і запросити священиків для викладання там Закону Божого [6, с. 491].

Відповідно до цього рішення в 1861 році було відкрито Кривобалківське церковно-парафіяльне училище, на утримання якого виділено 1 918 рублів. Там навчалися 57 дітей, серед яких було 44 хлопчика та 13 дівчаток. Законоучителем був священик Михайло Васильович Мирославлев, який отримував за роботу 160 рублів. Вчителі Владислав Олександрович Дубинов та Катерина Георгіївна Дубинова отримували заробітну плату відповідно 660 та 60 рублів [4, с. 37-39].

У 1873 році відкрилися Михайло-Семенівське чоловіче та Михайло-Семенівське жіноче парафіяльні училища. У чоловічому училищі навчалося 194 хлопчика, а в жіночому – 101 дівчинка. Попечителем обох училищ був Павло Степанович Раллі, а законовчителем – Ілля Філіпович Пчюлкін який отримував винагороду 240 рублів.

Учителями в Михайло-Семенівському чоловічому училищі були Петро Олексієвич Дубашевський та Олексій Павлович Панкеев, які мали одинаків оклад – по 480 рублів. Вчителями в Михайло-Семенівському жіночому училищі були Ольга Іванівна Пономаренко та Олена Григорівна Горшкова які отримували заробітну плату в розмірі відповідно 300 та 240 рублів.

Таким чином, простеживши процес становлення церковно-парафіяльних закладів освіти на Одещині, можна стверджувати про його позитивну динаміку впродовж XIX століття. Цьому сприяли як місцева влада так і духовенство Херсонської єпархії. Проте кількість дітей, які навчалися в цих закладах була не високою. Причому, в церковних школах, які відкривалися в самому місті, чисельність учнів була вищою, ніж у передмістях. Сільське населення не охоче віддавало дітей до школи навіть у пореформений період, так як не бачило для них особливих перспектив, пов'язаних з освітою.

Список використаних джерел

1. Діанова Н. М. Діяльність православних архієреїв Херсонської єпархії (кінець XVIII – початок XX ст.). Одеса: ОНУ імені І. І. Мечникова. Одеса, 2022. 206 с.

2. Одесский вестник. Одесса, 1835. Вып. 41. 22 мая.
3. Одесский вестник. Одесса, 1835. Вып. 42. 25 мая.
4. Справочная книга Одесского учебного округа. Вып. первый. Ч. 1. Издание Управления Одесского учебного округа, 1888. 98 с.
5. Одесский вестник. Одесса, 1836. Вып. 74. 14 сентября.
6. Одесский вестник. Одесса, 1860. Вып. 102. 22 сентября.

Березанський А. В.
студент 2 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава
Коваленко О. В.
к.і.н., доцент кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94 (477)

ІСТОРІЯ ТОПОНІМУ ОСТРОВА БЕРЕЗАНЬ ЗА ПИСЕМНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ

У кожній історичній місцевості є свій топонім, який в процесі еволюції може зазнавати трансформацій, або докорінно змінюватися. Назва острова Березань, яка буде розглянута в цій публікації, не є виключенням.

Ключові слова: острів Березань, Борисфеніда, грецька колонізація, топоніміка, археологія північного причорномор'я.

Гіпотеза ототожнення поселення на цій території з описаною Геродотом та Євсевієм Кесарійським Борисфенідою дає нам найдавніший відомий топонім, який можна співвіднести з цим островом, який в ті часи ще був півостровом. Походить він вочевидь від давньогрецької назви річки Дніпро, яку іменували Борисфеном, чиє гирло неподалік впадає в Чорне море. Є дослідники, що не погоджуються з ототожненням Борисфеніди та поселення Березані, відносячи згадану назву до тогочасної території сучасного міста Одеси [1, с. 126-128], але, на загал в історіографії, ця думка вважається маргінальною і не має широкого поширення. Інші зафіксовані в античну добу згадки острова, що досліджується – відсутні.

Подальша назва цього географічного об'єкту з'являється вже в середньовіччі, коли тут розташовувався важливий пункт торгового шляху «Із варяг у греки». Візантійські джерела звать його островом Св. Етерія, зокрема Костянтин Багрянородний у своєму трактаті «Про управління імперією» надає опис торгового маршруту русичів, зі згадкою острова з такою назвою в лимані, на якому вони мають стоянку в два-три дні [2, с. 22], тоді як увесь регіон іменується Білобережжям. З аналогічною назвою – Св. Етерія маємо згадку цього торгового форпосту в договорі князя Ігоря Рюриковича з Візантією 944-го року [3, с. 40]. Ця ж назва публікується та пояснюється в середньовічному тексті під назвою: «Жития епископов Херсонеских». Згідно цього джерела, один з семи херсонеських єпископів, святий Етерії прибився до острова Алсос, де і помер [4, с. 88]. Вочевидь, від імені цього святого острів і оновив своє найменування. Походження ж його попередньої згаданої тут назви – Алсос, потребує подальших досліджень.

У 1559 р. під час Кримського походу московського воєводи Данила Адашева, у донесенні Івану Грозному острів іменується Озібеком [5, с. 48]. Простежити час появи й походження цієї назви вкрай важко, через фрагментарні свідчення про регіон у часи Литовської держави та Речі Посполитої, хоча на мапах генуезьких купців цього часу він позначений як Барберезе, що на думку дослідників є нічим іншим, як перекинутим давньоруським вже згаданим найменуванням «Білобережжя» [6, с. 12]. Як стратегічно важливим острів у цей час ніхто не розглядав, звідси і відсутність його широкого висвітлення в джерелах.

Перший задум збудувати тут укріплення виникає у 1737-му р., саме ним датується проєкт побудови фортеці на острові Адда, підписаний Николасом фон-Брадке [7, с. 45]. Цей документ дає нам згадку тодішньої турецької назви острова. Згодом, під час турецького панування виникає й інша, назва, а саме Бюрюк-Юзень-Ада, що перекладається, як Вовчої ріки острів [6, с. 17-18]. Власне, від цього словосполучення на думку більшості дослідників і з'явилося подальше найменування острова, як Березань.

Детальний філологічний аналіз виклала в своїй статті «О

названий острова Березань» Олена Ридзевська [8, с. 79-89]. Авторка проаналізувала наявність подібних назв в регіоні, а також інших топонімів на р. Дніпро, пов'язаних з вовками, як от: «Вовчець», «Вовче горло», острів Вовчий тощо. Також вона висунула доволі цікаву гіпотезу скандинавського коріння цієї назви. У 1904 р. шведським мовознавцем Адольфом Нуреном було опубліковано рунічний напис датований близько 1100 р., де мова йшла про купця, що сидів на півдні та помер в «Ulfshali», корінь якого містить назву «вовк» [9, с. 497]. Отож, останнє слово Радзевська пропонує трактувати як скандинавську назву сучасної Березані, де теж простежується «вовче» коріння її походження [8, с. 87]. Додаткової ваги, на мою думку, цій гіпотезі додає той факт, що у 1905 р. експедицією Ернста Штерна тут було знайдено рунічний камінь, що підтверджує використання скандинавами острова, як стоянки у своїх торгових походах. Окремо також дослідниця звертає увагу, що поширена в науково-популярних колах думка, яка ґрунтується на простій співзвучності, ніби топонім Березань має своє походження від назви дерева береза, є абсолютно не науковою та безпідставною [8, с. 82].

Таким чином, ми можемо простежити, що за час свого існування відомий нині острів під назвою Березань, мав як мінімум вісім найменувань: Борисфеніда, острів Св. Етерія, Алсос, Озібек, Барберезе, Ада, Бюрюк-Юзень-Ада і найсучасніший варіант Березань. Однак, цей список не є вичерпним і за аналізом нових писемних джерел може бути доповнений. Також, уваги в окремій статті вартує позначення острова на стародавніх мапах, що стане темою майбутніх досліджень.

Список використаних джерел

1. Добролюбский А. О., Губарь О. И., Красножон А. В. Борисфен – Хаджибей – Одесса. Историко-археологические очерки. Одесса – Кишинев: Высшая Антропологическая Школа, 2002. 272 с.
2. Німчук В. Хрестоматія з історії української мови X - XIII ст. Київ-Житомир: НАН України ІН-Т УКР. МОВИ, 2015. 350 с.

3. Болтенко М. Ф. Стародавня руська Березань. Археологія. 1947. С. 40.
4. Кузьмищев А. Г. Остров Березань в эпоху средневековья. Изученность проблемы. *Середньовічні старожитності Центрально-Східної Європи: V Міжнар. студент. наук. археол. конф.*, м. Чернігів, 14–16 квіт. 2006 р. Чернігів, 2006. С. 87–88.
5. Ковалевский Ф. Остров Березань. *Записки Одесского общества истории и древностей*. 1906. Т. 26. С. 48.
6. Сапожников І. В. Штурм острова Березань чорноморськими козаками: монографія. Київ-Іллічівськ: Елтон-2 - Гратек, 2000. 128 с.
7. Болтенко М. Ф. Исторические судьбы острова Березани. *Записки Одесского археологического общества*. 1960. Т. I (36). С. 383.
8. Ридзевська Е. А. О названии острова Березань. *Советская Археология*. 1947. № IX. С. 79–89.
9. Noreen A. Altschwedische Grammatik, mit Einschluss der Altgutnischen. Halle: Max Niemeyer, 1904. 642 p.

Бруяко П. І.
магістрант 1 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія)
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса
Серета О. Г.
к. і. н., доцент кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК Л 94(4)''0375/1492

ХРЕСТОВИЙ ПОХІД 1443 – 1444 РОКІВ ТА ПОДАЛЬША ДОЛЯ НАРОДІВ НА БАЛКАНАХ ТА ПІВНІЧНОМУ ПРИЧОРНОМОР'Ї (ЗА ДАНИМИ ПИСЕМНИХ ДЖЕРЕЛ)

Похід 1443–1444 рр. є подією, яка часто обминається увагою в історичних екскурсах, присвячених хрестовим походам, попри усю його важливість та значення. За історичними наслідками похід, що був, фактично останнім загальним заходом християнського світу Європи у протистоянні туркам-османам, мав велике політичне значення. Він остаточно затвердив османське панування на Балканському півострові та надав Османській імперії змогу в повній мірі зосередитись на вирішенні інших проблем – насамперед, захопленні Константинополя та просуванні на терени Північного Причорномор'я. Варненська битва 10 листопада 1444 р., знаменувала безповоротне закінчення Хрестових походів.

Ключові слова: Османська імперія, Хрестовий похід, 1444 рік, джерела, наслідки.

Аспекти османської експансії на Балкани та Візантійські володіння у XV столітті є актуальними для сучасної медієвістики через зміни, які вони внесли як у політичну карту Європи, так і розвиток економічних зав'язків. Велике значення має і вивчення

опору народів, що мешкали на Балканах, який знайшов відображення в численних джерелах – як писемних, так і фольклорі. Переважна частина цих джерел не перекладена українською і не була предметом дослідження української історіографії.

На початку 40-х рр. XV століття теренами Європи почали поширюватися чутки про послаблення Османської імперії. Римсько-католицька церква давно мріяла виступити проти османів та вигнати їх з території Європи, але організації походу заважали внутрішні негаразди та політичні ускладнення в ряді держав. Тому плани стало можливим втілювати у реальне життя тільки у 1441 р., коли Хуньяді розбив Іскак-пашу, а згодом, у 1442 р. відбив атаку Чіхабеддіна-паші, бейлербея Румелії. Країни Західної Європи в цей час продовжували бути втягненими у серію військових конфліктів між Королівствами Англії та Франції та їх союзниками (Столітня війна). Тому на заклик Папи Римського Євгена IV здійснити новий хрестовий похід проти Османської імперії могли відгукнутися тільки східноєвропейські держави. Серед них були такі країни, як Королівство Угорщина, Королівство Польське, Князівство Валахія, Королівство Боснія, Королівство Хорватія, Сербська деспотія та інші.

В ході Хрестового походу виділяють ранній етап (битви біля Нішу та при Златиці) та заключний етап – битва біля Варни. Остання відбулася 10 листопада 1444 р. та закінчилася загибеллю короля Владислава III Ягеллончика (Варненчика) та повною поразкою війська християнської коаліції. Саме Варненська битва 1444 р. стала масштабною подією, що знайшла висвітлення у численних писемних джерелах – історичних творах, угорських та польських хроніках, спогадах учасників походу тощо.

Після османської перемоги під Варною, створивши добружанський плацдарм наступу на північний схід, відкрилась можливість заволодіти фортеці Кілія і Білгород. За твердження султана Баязида II, у подальшій експансії османів Кілія була «ключем до Молдови», в Білгород «запорукою у перемозі над поляками, чехами, угорцями і русами» [1, с. 12-13].

Одним з основних джерел, присвячених походу проти османів, є «Анали або хроніка славного королівства Польського»,

написані Яном Длугошем. Відомо, що Длугош ретельно описує бойовий порядок армії, але при цьому пише про присутність жінок, яких нібито набрали для кількісного збільшення армії та про те, що авангард складався з яничарів. Зважаючи на військову тактику, що її практикували османи, ці повідомлення здаються маловірогідними – яничари зазвичай складали особисту охорону султана та розташовувалися в центрі, тоді як в якості авангарду використовували азебів (селянське ополчення) та акинджів (легку кінноту). Також Длугош спочатку згадує, що короля було вбито у бою, але потім повідомляє, що про долю короля нічого невідомо. Отже, твір Яна Длугоша має ряд невідповідностей, хоча зображує цілісну картину подій 1443 – 1444 рр. Н. Мітев вважає, що детальний опис подій може говорити про те, що Длугош отримав інформацію від їх безпосереднього очевидця, можливо – одного із військовослужбовців короля [2, с. 298–299].

Можна згадати також «Історію Польщі», яку почав створювати на латинській мові у 1533 р. Б. Валовський, що так і залишилася незавершеною. Втім, твір вважають цінним джерелом з історії Варненської битви, бо автор приділив їй багато уваги. Валовський користувався працями Я. Длугоша та, можливо, листом Андреаса де Палаціо – потенційного інформатора Длугоша [3, с. 112]. В тексті Валовського можна знайти дані про загибель короля Владислава III Варненчика: «У запалі битви, коли Владислав власноруч порубав турків, одному з них вдалося повалити царського коня на землю, і в той же час ціла нова орда турків накинулась на короля і жорстоко вбила його» [3, с. 120].

Ще два маловідомих джерела були проаналізовані Н. Митевим, який дійшов до висновку, що вони обидва розповідають про зраду сербського деспота Георгія Бранковича [4]. Можливо, що саме ця зрада і стала однією з основних причин, що занапали християнську коаліцію під Варною. Перше присвячене походу Владислава Варненчика 1443 – 1444 рр. Мова йде про «Царство слов'ян» дубровницького бенедектинця та історика Мавро Орбіні, опубліковане у 1601 р. При написанні своєї праці Орбіні опрацював багато джерел, що не збереглися до нашого часу. В творі можна знайти повідомлення про союз, який правителі Далмації заключили зі східними державами та

відправку ними до Варни двох галер для боротьби проти «невірних». Тобто, джерело фіксує участь Далмації у коаліції християнських держав в подіях 1444 р. Крім того, автор висвітлює події, що призвели до негараздів у відносинах між сербським деспотом Георгієм Бранковичем та воєводою Трансильванії Яношем Хуньяді.

Друге джерело – «Сказання про Скендербега», написане у XVII столітті, оповідає про діяльність героя Албанії Георгія Кастриоті-Скендербега. Автор твору використав дані, що містилися у хроніках польського історіографа XVI ст. Марціна Бельського. Саме в цьому творі подано найбільш дискусійне повідомлення (яке, втім, може бути цілком достовірним) про зрадництво християнського флоту, коли християни переправляли воїнів з війська султана Мурада II через протоки за золоту монет з кожного [5, с. 175]. Останні два джерела подають різну і часто протилежну інформацію, але більшість з них повідомляють про зрадництво, яке здійснив саме християнський флот [4, с. 245]. Головним же винуватцем поразки християнського війська під Варною називають сербського деспота [6], який заважав проході Скендербега на допомогу до польського короля Владислава. Отже, в розгромі хрестоносної армії в битві 10 листопада 1444 р. біля Варни одним з головних факторів поразки стала пасивність сербського деспота Георгія (Ерика) Бранковича, яка зіграла фатальну роль.

Варненська битва – вирішальний епізод останнього хрестового походу християнських народів Східної Європи проти османів. Значущість подій 1443 – 1444 рр. та подальші події османської експансії вплинули на створення великої кількості різноманітних творів – польських, угорських, османських, італійських та багатьох інших, в яких вони були відображені. Розглянуті джерела є важливими для характеристики подій походу, причому останні два засвідчують, розкриваючи причини, зрадництво Георгія Бранковича, яке зіграло вирішальну роль у поразці хрестоносного війська у Варненській битві. Внаслідок цієї нищівної поразки балканські народи були змушені і надалі жити під іноземним пануванням, і їх доля у багатьох аспектах визначалася Османською імперією. Фактично, Варненська битва

стала ключовим моментом у подальшій експансії османів до центрально-східної Європи і зокрема на терени Північного Причорномор'я. Перемога під Варною створила плацдарм для подальшого наступу османів на північний схід.

Список використаних джерел

1. Середа А. Силистренско-Очаковскыят еялет през XVIII – нач. на XIX в.: Административно-териториално устройство, селища и население в Северозападното Причерноморие. Монография. София: Дио Мира, 2009. 262 с.
2. Митев Н. Антиосманските военни кампании на крал Владислав Варненчик от 1443 1444 г., отразени в «Анали или хроника на славното Полско кралство» от Ян Длугош. *Годишник на Историческия факултет*. 2017. Т.1. С.292-313.
3. Митев Н. Хрониката на Бернард Валовски като извор за сражението при Варна от 10 ноември 1444 година. *Известия на историческите музеи – Шумен*. 2017. Кн.17. С.109-124.
4. Митев Н. Два малко познати извора за походите на Владислав Варненчик от 1443 – 1444 г. *Списание эпохи*. 2016. Т. XXIV. Кн.2. С.243-249.
5. Коларов Х. Два малко извесни извора за битката на народите на 10 ноември 1444 г. при Варна. *Известия на Народния музей – Варна*. 1970. Т. VI (XXI). С.171-193.
6. Повесть о Скандербеге. URL: <https://loveread.com.ua/povest-o-skanderbege-avtor-neizvesten--/page-5.html>

УДК 94 (438:478)

МИНУЛЕ СТОРОЖИНЕЧЧИНИ ЗА ЕТИМОЛОГІЧНИМИ ТА ПИСЬМОВИМИ МАТЕРІАЛАМИ

У статті йде мова про історичне минуле Сторожинеччини, яка своїми історичними коренями сягає у сиву давнину. За археологічними матеріалами та письмовими свідченнями перші згадки про населені пункти відносяться до XIV-XV ст., коли ці землі входили до складу Молдавського князівства. Безпосередньо на процеси виникнення та становлення перших поселень безпосередньо вплинули природно-географічні та гідрологічні умови, що стали наслідком виникнення перших поселень, утворення їх назв та подальший їх розвиток у наступні століття.

Ключові слова: поселення, етимологія, географічне розташування, грамота, Молдавське князівство.

Сторожинеччина належить до того історичного ареалу області, яка має багатовікову історію, давнє історичне минуле, є зразком мультинаціональної культури різних народів краю. Це один із давніх населених регіонів Буковини. Аналізуючи історіографічну базу слід визнати, що на сьогоднішній день жителі населених пунктів не мають достатньої змоги ознайомитися з історичним минулим, соціокультурною та архітектурною спадщиною регіону свого краю. Попередні розвідки про його минуле, які є в історіографії, не дозволяють в повному об'ємі висвітлити історичну минувшину, основні етапи розвитку, досягнення мешканців міста й регіону [2, с. 25-27; 3, с. 202-205; 7, с. 141-143]. Дана робота лише представляє нові дані та подальші напрямки історико-краєзнавчих досліджень, які доповнюють один одного, узагальнюють відомості та складають цілісну картину історичного минулого. Недостатня вивченість

історичного минулого спонукає до подальшого вивчення маловідомих та призабутих сторінок минулого, його зв'язок із сьогоденням. Метою даної публікації є донесення до сучасного читача ідеї збереження історичної спадщини, яка супроводжує нас повсякденно, є мірилом нашої обізнаності та писемності.

Сьогодні Сторожинецький регіон належить до того історичного ареалу області, який має різнобічну та багатовікову історію. Розташований в південно-західній частині Чернівецької області, у передгірській частині Карпат. Дві третини площі займає Буковинське передгір'я і лише одну третю – буковинські Карпати [10, с. 137-138]. На півночі межує з Кіцманщиною, на сході – з Чернівцями та Глибоччиною, на заході – з неповторною Вижниччиною, на півдні – з Румунією, членом ЄС. Мальовничі краєвиди підгір'я Карпат, які на півдні та південному заході переходять у власне гори, додають регіону неповторної краси. Саме природно-кліматичні та географічні особливості розташування населених пунктів у даному регіоні визначили історичну долю цього краю. Для усього регіону характерна ландшафтна рослинність, в якій переважають мішані ліси. Через ряд населених пунктів протікає р. Сірет. Саме сприятливі географічні та кліматичні умови, наявність площ під буковими та хвойними лісами, історико-географічні, туристично-краєзнавчі об'єкти, пам'ятки природи і чудові краєвиди надають Сторожинецькому регіону незабутньої краси та великих можливостей щодо розвитку населених пунктів.

Буковинський край, і в тому числі Сторожинеччина, як його складова частина, пройшов ряд етапів свого становлення, пов'язаних зі зміною історичних епох, утворенням та занепадом держав. Документально підтверджено історичними дослідженнями, що протягом IX—XIV ст. на буковинській землі мали адміністративний та військово-політичний вплив Київська Русь, Галицько-Волинське та Берладське князівства, татари» [2, с. 22-24; 7, с. 110-114]. З середини XIV ст. і до кінця XVIII ст. Буковина входила до складу Молдавського князівства. З 1538 р. Молдавське князівство потрапило у васальну залежність до Османської імперії. Населення потерпало від турецьких загарбників і місцевих феодалів. Унаслідок російсько-турецької

війни (1769–1774 рр.) та австрійсько-турецьких мирних переговорів (1774–1775 рр.) буковинський край і в тому числі Сторожинеччина були звільнені від турецької неволі та відійшли до Австрійської імперії. [2, с. 69-70].

Терени нашого краю люди населяли ще з давніх давен. Про це свідчать як етимологічні дослідження назв населених пунктів, так і перші письмові згадки про них у молдавських грамотах XIV – XV ст. Так, за археологічними матеріалами поселення Сторожинець уже існувало в XIV – XV ст. Назва поселення походить від слова «сторожа», тобто «варта». Спочатку так називали сторожове укріплення, яке, можливо, розміщувалося на пагорбах вздовж лівого берега Сірету. [1, с. 89-90; 4, с. 6-8; 6, с. 190]. Вперше в історичних джерелах Сторожинець згадується 18 лютого 1448 року в грамоті молдовського господаря Романа II (1447–1448 рр.). Очевидно, час появи населеного пункту Сторожинець на території Буковини потрібно відносити до кінця XIV – початку XV ст. [15, с. 3-4; 14, с.66-68]. З грамоти молдовського господаря Стефана III Великого (1457–1504 рр.) від 15 березня 1490 р. відомо, що у Сторожинці існував церковний прихід. Сторожинецька церква підпорядковувалася Радівецькій єпископії, а сам населений пункт у той час належав до Сучавської волості [8, с. 8-9; 9, с. 546-547; 13, с. 63-66].

В іншому населеному пункті, який називається Давидівка, в центрі села, на правому березі Малого Серету, в урочищі Селище виявлено поселення XIV – XV ст. Відоме село лише з XVIII ст. Назва походить від імені першого поселенця. У передгірській зоні Карпат знаходиться село Банилів-Підгірний (Банилів Волоський, Банилів над Сіретом), що за 25 км. на південний захід від Сторожинця. Назва села могла утворитися від «банилова» – посудини, в якій люди випарювали на вогні сіль з місцевого соляного джерела. З часом люди почали поступово селитися навколо цієї місцевості. Можливо назва пішла від прізвища поміщика Баниловський. Уперше населений пункт згадується у документах за 17 серпня 1428 р. [5, с. 158; 9, с. 560, 605].

В історичних джерелах село Буденець відоме з 18 жовтня 1435 р. і розташовується на р. Малий Сірет. Назва походить від

румунського слова «buda» – «халабуда». За іншою версією – побутує думка, що на місці поселення був колись поганий ґрунт і люди з приводу негожого врожаю казали «Не буде ніц». Звідси і розвинулося слово «Будиніц» – Буденець».

За археологічними відомостями село Великий Кучурів існує з XIV ст. В історичних джерелах відоме з 1421 р. (1422 р.). Вважається, що назва поширилась від більш раннього топоніма «Кучурів» (Малий Кучурів Заставнівського району). Одним з варіантів походження села є те, що слово «кучур» походить від слів куча, горб, звідки витікає річка Кучур. Відстань до Чернівців становить 7 км., до Сторожинця – 18 км. Сліди поселення давньоруської (X–XI ст.) культури виявлені також в центрі села Михальча, в урочищі Церковище. За народними переказами назву села виводять від Івана Маринича (Маренича, галичанина, засновника села). Вперше село згадується 19 вересня 1436 р. [5, с. 158-159; 9, с. 569-570, 604, 606; 11, с. 51-52], село розташоване за 18 км. від Сторожинця.

Рештки поселення поселення слов'янської культури (VIII – IX ст.) виявлено в урочищі Полинак, що у с. Кам'яна. Розташоване село на північному заході від Сторожинця, на відстані 14 км. У документах згадується з XVIII ст. Назва походить від імені правої притоки річки Коровії – Камени. За іншою версією ім'я походить від слова «камінь», оскільки територія цієї громади була повністю кам'яниста і свого часу тут було багато каменоломень [9, с. 605].

У східній частині села Снячів, на обох берегах однойменної річки, в урочищі Садовий, відкрито поселення слов'янської (VI–IX ст.) культури. Поселення розташоване за 12 км. від Сторожинця і 18 км. від Чернівців. Поселення давньоруської (XII–XIII ст.) культури відоме у західній частині села Спаська, на пагорбі в урочищі Паланка. Поряд з Паською знаходяться Тисівці. Походять Тисівці від слова tissa – «тис». Біля Тисовець існували колись великі лісові масиви тису. Згадується у грамоті від 1432 р. Інший населений пункт Бобівці, що розташовуються на правому березі р. Глиниця (права притока Пруту) вперше згадуються в документах за 1421 р. [5, с. 159; 9, с. 607; 11, с. 53]. Назва села походить від молодого боярина на ім'я Боб Опришак. За легендою на присілку Вівтар, що належить

громаді, у джерельній чистій криниці з'явилося зображення Святої Божої Матері. Біля цієї криниці є церква і каплиця. І дійсно, на хуторі Вівтар розташовується приписна церква Святого Іоанна Хрестителя 1884 р. Існує слухна думка, що у Бобівцях колись існував монастир.

Село Панка, у радянські часи Клинівка, що за 7 км. від Сторожинця, вперше згадується у документах 1428 р. Можливо назва села походить від імені поміщика Панку або слова «панок» – «малий пан». Поселення XIV–XV ст., що в урочищі Селище, відкрите у східній частині Костинців. Вперше населений пункт згадується в 1608 р. Його назва походить від слова Costea – Костянтин. Розташовані за 16 км. від Сторожинця. До нас дійшла унікальна пам'ятка культової архітектури – дерев'яна Свято-Михайлівська церква 1785 р. [9, с. 606; 12, с. 314].

Поселення XIV–XV ст. відомі і в Старій Жадові, в центрі села, на правому березі р. Серет, в урочищі Селище та в Старих Бросківцях, в північній частині села, на лівому березі р. Глиниця, в урочищі Сесія. Вперше поселення Стара Жадова з'являється в історичних документах 15 березня 1490 р. Назва села пов'язується зі словом «жадати», а також із давньою назвою – «Садова». » [7, с. 71; 8, с. 190]. Стара Жадова розташована за 24 км. від Сторожинця, у мальовничому куточку передгір'я український Карпат, на 10 км. простягається обабіч берегів Сірету та його притоки Жадівки. Як у Бобівцях, так і в Жадові тут так само колись знаходився православний монастир. [9, с. 596].

Села Старі і Нові Бросківці, що розташовані відповідно 15 і 8 км. від Сторожинця мають гористу місцевість, покриту здебільшого лісами. Через Старі Бросківці протікає річка Глиниця (ліва притока Пруту). Назву села пов'язують зі словом broasca – «жаба». Вважається, що раніше село називалось Борисківці (Борисове село), про що свідчить грамота від 23 лютого 1448 р. Вперше село Комарівці згадуються в історичних документах у 1610 р. Назва походить від слов'янського «комар». Легенда свідчить, що тут було багато комарів, звідки і пішла сама назва населеного пункту. Населений пункт Дубівці відомі з грамоти 1463 р. [7, с. 71; 8, с. 190]. Назву поселення виводять від руського слова «дуб». Розташовані на лівому березі Пруту.

Вперше село Ропча згадується 18 лютого 1448 р. Назва села виводиться від руського (українського) слова «ропа» – «соляна вода». За іншими даними його назва походить від латинського слова «ruptos» – «рваний, окремий». Допускається також варіант слова «рубати» від назви «рубче», що побутується в народній мові. До нашого часу збереглася виняткова пам'ятка церковної архітектури – Свято-Успенська церква 1684 р. Цікавий факт, взимку 1691 р. страшна хуртовина майже повністю знищила тут армію польського короля Яна III Собеського (1629–1696 рр.) [3, с. 270; 9, с. 606-607; 16, s. 203].

Інший населений пункт Чудей розташований на схилах Карпат між річками Малий Сірет та Сіретель, за 16 км. від Сторожинця. Через Межиріччя протікає маленька річка Чудин, що впадає в Сіретель. Уперше населений пункт згадується в 1707 р. Походження назви села пов'язують з присутністю невеликого мінерального джерела, який мав лікувальні властивості. Джерело визнали за «Чудо», звідки і пішла назва поселення «Чудин», сьогодні – Чудей. Поряд з Чудеєм знаходиться село Їжівці. У Їжівцях, у східній частині села, на правому березі р. Малий Серет, в урочищі Замка відоме поселення XIV – XV ст. Розташовані Їжівці на прикордонній смузі, за 20 км на північний захід від Сторожинця. Вперше згадують 17 серпня 1428 р. під назвою Южинці. Населені пункти Нижні Петрівці та Красноільськ вперше згадуються 11 липня 1610 р. та 1431 р. відповідно. У прадавні часи село називалось «Красна» від слова «красна» – «гарна». Одна частина села належали Путнянському монастирю, інша – поляку з Гродна Олександру Ільському, звідси і назва – Красноільськ [9, с. 580, 589]. Нижня частина села мала назву Красна Путна. У 1947 р. обидві частини села злилися, після чого утворився Красноільськ. Розташований населений пункт за 25 км. від Сторожинця, Нижні Петрівці – за 20 км., Верхні Петрівці – за 16 км. на південь.

Характеризуючи природно-географічні особливості виникнення населених пунктів, утворення їх назв, деякі історичні етапи їх розвитку можна дійти наступних висновків. За археологічними матеріалами поселення виникли в основному у межах XIV–XV ст. на підвищених терасах, заплавах, пагорбах, в

долині р.Сірет. Їх виникненню сприяли не лише природно-кліматичні та гідрологічні особливості місцевості, а й власне населення, яке освоювали та заселяли ці землі. У подальшому географічне розташування цих поселень, їх етимологічне походження – є лише цьому підтвердження, фактом, який засвідчує виникнення населених пунктів на певній території за певних історичних умов та обставин.

Перші письмові свідчення та згадки про населені пункти теж відносяться до XIV–XV ст., коли територія цього краю з середини XIV ст. входила до складу Молдавського князівства. Населені пункти згадуються і в наступні століття. У грамотах молдавських князів вони виступають об'єктами купівлі-продажі, власністю родин та князя (воєводи, церкви), дарування воєводою за вірну службу бояринам, під час укладання торговельних угод тощо. Це було звичним явищем того часу. З кінця XVIII ст. цей край внаслідок військово-політичних подій та дипломатичних переговорів увійшов до складу Австрійської імперії, у складі якої перебував до кінця 1918 р.

Список використаних джерел

1. Антошкіна Л. Особливості буковинського пограниччя: історія культурного полілогу: монографія. Донецьк, 2010. 237 с.
2. Буковина. Історичний нарис. Чернівці, 1998. 416 с.
3. Буковина. Загальне краєзнавство /Пер. з нім. Ф. С. Андрійця, А. Т. Квасецького. Чернівці, 2004. 484 с.
4. Гадинко О. О. Сторожинець: мандрівка крізь віки. Чернівці, 2013. 208 с.
5. Довідник з археології України (Хмельницька, Чернівецька і Закарпатська області) / Ред. колегія Є. С. Винокур. Київ, 1980. 224 с.
6. Карпенко Ю. О. Топонімія Буковини. Київ, 1973. 238 с.
7. Квітковський Д., Бринзан Т., Жуковський А. Буковина, її минуле і сучасне. Париж-Філадельфія-Детройт, 1956. 966 с.
8. Ліщук Д., Гадинко О. Особистості епох. Чернівці, 2016. 100 с.
9. Малишко В. М. Сторожинець. Історія міст і сіл Чернівецької області. Київ, 1969. С. 546-558.
10. Природа Чернівецької області / За ред. К. Геренчука. Львів,

1978. 160 с.

11. Чернівецька обласна організація українського товариства охорони пам'яток історії та культури. Каталог пам'яток археології Чернівецької області, взятих під державну охорону. Чернівці, 1992. 62 с.
12. Яремчук С. Православна церква на Буковині у радянську добу (державно-церковні взаємини). Чернівці, 2004. 352 с.
13. Гадинко О. О. Місто Сторожинець: культова мозаїка населеного пункту у давнину. *Кожолянківські читання: збірник матеріалів I Міжнародної науково-практичної конференції*, м.Чернівці, 14 червня, 2023 р. Чернівці, 2023. С. 63-67.
14. Демченко В., Гадинко О. До питання про походження міста Сторожинець. *Буковинський історико-етнографічний вісник*. Чернівці. 2000. Вип. 2. С.66-68.
15. Тимошук Б. О. Знай і вивчай свій рідний край. Радянське село. 1963. 13 червня.
16. Liebenwein D. Storozynetz. Buchenland – Bukowina. Beschreibung und Errinerungen. Darmstadt, 1983. 206 s.

Герасименко В. В.
докторка філософії з історії та археології (PhD),
асистентка кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 94 (477)

ОРГАНІЗАЦІЯ РОБОТИ В ОДЕСЬКІЙ МІСЬКІЙ ДУМІ ТА УПРАВІ (НА ПРИКЛАДІ ПРОПОЗИЦІЙ МІСЬКИХ ГОЛІВ ОДЕСИ II ПОЛОВИНИ XIX ст.)

У публікації досліджено та проаналізовано роль міських голів у формуванні політики та стратегії управління міським самоврядуванням м. Одеси після впровадження Міського Положення 1863 р. Основну роль в цей період відіграли наступні постаті – Семен Михайлович Воронцов, Микола Олександрович Новосельський та Григорій Григорович Маразлі. Працюючи разом у складі одеської міської думи та управи, вони сформуvalи та організували певну систему роботи міських організацій для забезпечення потреб міста у другій половині XIX століття.

Ключові слова: одеська дума, управа, міський голова, Одеса, пропозиція.

Друга половина XIX ст. відзначилися періодом впровадження ліберальних реформ на теренах українських земель, що входили на той час до складу Російської імперії. Почалася поступова тенденція активізації самостійності місцевого рівня управління – завдяки впровадженню земської (1864 р.) та міської (1870 р.) реформ. Законодавчі акти, що запустили процес інституціоналізації органів місцевого самоврядування, першими отримали лише три міста – Петербург (1846 р.), Москва (1862 р.) та Одеса (1863 р.).

Запроваджена в Одесі система міського самоврядування була більш досконалою в порівнянні з тими, що діяли в Петербурзі та Москві. Зокрема, більш чітко розмежувалися виконавчі й

розпорядчі органи громадського управління; загальна дума не поділялася на окремі відділи й гласні засідали разом, їхня кількість – близько 75 осіб; розпорядча дума ставала виключно виконавчим органом загальної думи і з її складу був виведений представник уряду; міський голова обирався всіма станами тощо [1, с. 93-94; 2, с. 171-172].

Найбільш вдалим для діяльності міських голів було положення 1870 р. Очільник міського самоврядування віддавав розпорядження про скликання думи і визначав порядок денний для засідань. Під його особисту відповідальність друкувалися доповіді зі справ, які призначалися для розгляду в думі. Тільки через посередництво міського голови, дума могла запросити на свої засідання сторонніх людей. Міський голова мав право оскаржити постанову думи, якщо вважав останню незаконною. У надзвичайних випадках він міг розпоряджатися одноосібно, інформуючи про це згодом членів управи. Депутати міської думи, як і міський голова, обиралися терміном на чотири роки [3, с. 115-116].

Міська управа була заснована за міською реформою 1870 р., що замінила попередні шестигласну і розпорядчу думи. Орган завідував міським господарством та його управлінням. На чолі стояли голова і кілька членів, зачасту це були міський голова та кілька обраних депутатів зі складу загальної думи. У Петербурзі, Москві, Одесі, Ризі та Києві допускалося обирати товариша (заступника) міського голови. До структури міської управи входили секретарський, кредитний, бухгалтерський, будівничий, навчальний, лікарняно-санітарний відділи. Діловодство зосереджувалося в канцелярії. Справи в управі через її громіздку систему, надмірну бюрократизацію тощо вирішувалися повільно [4]. Через кожні два роки половина членів управи по черзі вибувала і заміщувалася новими обраними кандидатами з діючого складу гласних думи [5].

Міські Положення 1863, 1870, 1892 рр. надали можливість органам міського самоврядування та показали їхню здатність ефективно вирішувати соціально-економічні проблеми міста, благоустрою, охорони здоров'я, освіти, благодійності тощо [3, с. 116; 5; 6, с. 85; 7, с. 119; 8]. Демократичні принципи

формування міських дум, закладені реформами 1863 та 1870 рр., активізували городян для вирішення і політичних питань. Не дивлячись на консервативний характер реформи 1892 р., все одно відбувалось прискорення становлення демократичного устрою та обмеження монархії в Російській імперії у другій половині XIX – на початку XX ст., хоча і меншими темпами, ніж у 1870-х рр. [8].

Ознайомившись з основними документами – це архівні справи, друковані журнали засідань думи та цивільна преса – було розглянуто роботу затверджених трьох міських голів в період їхнього перебування на посаді протягом другої половини XIX століття – Семен Михайлович Воронцов, Микола Олександрович Новосельський та Григорій Григорович Маразлі. Вони сформувавши підґрунтя для якісної діяльності органів міського самоврядування в Одесі, які за приклад могли згодом використовувати й інші українські міста після впровадження загальнодержавної міської реформи.

Метою даної публікації є дослідження формування певної політики управління трьома основними міськими головами Одеси, за діяльності яких відбулися впровадження 3 різних варіацій Міського Положення.

Роботу в міській думі на чолі з С. Воронцовим було розпочато з прийняття спільного проєкту (від голови міста та станових старшин) правил про порядок дебатів при розгляді справ, а також про створення комісій для різних справ [9, с. 265].

Міська дума тісно співпрацювала з розпорядчою думою, що здійснювала функції виконавчого органу [10, с. 52-53; 11, с. 139]. Вже за рік роботи на посаді голови міста, С. Воронцов запропонував на основі однорічного досвіду діяльності розпорядчої думи, створити комісію, яка має розібрати основні порядки та способи роботи зі справами, щоб скоротити витрати міського бюджету та забезпечити якість та продуктивність роботи виконавчого органу [9, с. 266]. Проте вже в 1867 р. виникла потреба в обмеженні дій думи, а саме – попередження вільних дій розпорядчої думи на майбутнє – дума може здійснювати тільки ті витрати, які виділені законом або рішенням загальної думи, у випадку відступу від цього правила – використані гроші будуть братися з членів Розпорядчої думи, що це допустили [12, с. 563].

Ще дві запропоновані контролюючі комісії С. Воронцовим мали здійснити аналіз стану міста, а саме міських будівель, доріг та очисних шляхів – уточнити всі зроблені роботи розпорядчою думою щодо ремонту міських будівель, роботи з шосування доріг та пошук коштів для припинення зловживань з боку золотарів (асенізаторів) й для більш зручного очищення нечистот [13, с. 557; 14, с. 469].

До обговорення ефективності роботи органів міського управління в Одесі повернулись у 1866 р., коли була створена комісія для аналізу норм практичної роботи міської думи за Міським Положенням 1863 р. Після багатьох обговорень, депутати думи дійшли висновків про нераціональний розподіл управлінських функцій між думами, прав і обов'язків між членами думи; неякісно налагоджену процедуру звітності, як відповідальності депутатів перед міською громадськістю; нелогічність у призначенні термінів засідань думи та невирішений механізм сплати податків. Вищезгадані проблеми й стали поштовхом до розроблення і удосконалення проєктів нового Міського Положення [15, с. 254-255].

Наступник С. Воронцова також дотримувався практики розподілу справ із залученням комісій. Однією із важливих ініціатив М. Новосельського, втілених в роботі думи була робота гласних разом з технічними комісіями з питань, що стосуються професійного втручання та допомоги з боку інженерів, архітекторів та інших техніків. Наприклад, розгляд проєкту від Комітету створення водостоків і виділення розміру грошових утримань та створення особливої комісії для з'ясування сили в газових ліхтарях, за прикладом Петербургу [16, с. 471; 17, с. 244-245].

Також була пропозиція від М. Новосельського про вибір постійної ревізійної комісії, яка контролювала всі роботи та поставки продукції до міста, мала створювати акти на прохання міського голови про кошториси для уникнення збитків [18, с. 418-419]. Микола Олександрович спробував унормувати питання з розглядом кошторису – була виголошена пропозиція про надання розпорядчою думою проєкту кошторису на наступний рік до

1 серпня поточного року. Проте в реальності це майже не втілювалося [19, с. 534].

Завдяки успішній співпраці техніків з депутатами і уникненню багатьох суперечок в думі, було прийнято рішення створити особливе будівельне відділення, де будуть зібрані всі технічні роботи міста [20, арк. 1-16; 21, с. 235].

В цей час, у місцевій пресі з'явилися замітки, що міський голова хоче запросити до Одеси стенографів для надання якомога більшої гласності рішенням загальної думи, які будуть готувати звітну документацію і навчати своїх майбутніх колег роботі стенографом [22, с. 233]. Пропозицію прийняли та внесли статтю в бюджет 1869 р. Ще одним доповненням до штату службовців місцевого самоврядування став юрисконсульт – довірена особа для проведення всіх процесів у місті, що виконуватиме також функції радника з юридичних питань [23, арк. 2-2зв; 24, с. 222].

Для організації активної участі у засіданнях з боку обраних депутатів міської думи, М. Новосельським спочатку було запропоновано друк прізвищ депутатів у журналах засідань [25, с. 282-283]. На жаль, це не мало великого впливу – тому з 1871 р. почали запроваджувати штрафи за відсутність на засіданнях гласних через неповажні причини [26].

Протягом засідань думи кінця 1860-х – початку 1870-х рр. з боку гласних виникає пропозиція про запровадження посади товариша міського голови, яка існує в московській та петербурзькій думах. Проте, довгий час цю пропозицію відхиляли, в тому числі й сам Микола Олександрович. Однак, у 1874–1875 рр., він особисто поновлює цю пропозицію з клопотанням до Міністерства внутрішніх справ [27, с. 340-342]. Але втілено це вже було за доби Г. Маразлі.

У 1870-х рр. постало питання про розширення тематики думського друкованого органу ВОГОУ. Оскільки уряд не дозволить створення ще однієї газети, тому що вже є монополія ОВ – думський орган може стати альтернативою [28, с. 191-192]. Зміна програми ВОГОУ відобразилася вже у номерах 1880 р.

Перед початком чергової російсько-турецької війни 1877–1878 рр., депутати одеської думи підтримали пропозицію Миколи Олександровича щодо створення комісії, яка визначить

фінансовий стан Одеси, і надасть пропозиції, чим місто зможе допомогти у воєнних потребах [29, с. 170].

Жваве обговорення та діяльність комісії з питань аналізу ефективності роботи міської думи за Міським Положенням 1863 р. призвели до створення проєкту нового законодавчого акту. Після багатьох бюрократичних зволікань він був повернутий на доопрацювання спеціальної комісії, в якій працював і М. Новосельський [30, с. 79; 31, с. 200; 32, с. 161]. Розроблене комісією нове Міське Положення 1870 р. було затверджено імператором [5; 15, с. 256]. В Одесі це положення запрацювало трохи пізніше – не в 1870 р., а в 1873 р.

Григорій Маразлі вже мав досвід роботи в думі, в якості виконуючого обов'язки міського голови, і розумів, наскільки обтяжлива робота міського голови, і що є необхідним введення в склад міського самоуправління посади товариша (заступника) міського голови. Ця посада була виборною, обраний кандидат офіційно мав змогу замінити міського голову у разі від'їзду та відпусток останнього та брав на себе частину зобов'язань, наприклад участь у засіданнях рад різних організацій [33, с. арк. 1-3].

У 1886 р. було запропоновано створити комісію, яка буде займатися дослідженням тогочасного стану справи оцінки міського нерухомого майна, і має створити нові правила для оцінки нерухомого майна, беручи за початкову точку рівномірність обкладання платників на користь міста оціночним збором [34, с. 2-3].

В останні роки Г. Маразлі на посаді, було введено нове Міське Положення 1892 р. – оновлене законодавство встановлювало високий майновий ценз, що значно звузило коло виборців, а також відбулося скорочення повноважень міських дум. Відтепер вони підлягали контролю з боку губернатора, міністра внутрішніх справ та Сенату. Все це знизило ефективність діяльності органів міського самоврядування та гальмувало процес розгляду поточних справ міста [6, с. 86; 8]. Через рік, Г. Маразлі запропонував розширити управу п'ятим членом через те, що за новим Міським Положенням вони не мають кандидатів, що могли

б їх замінити у разі відсутності, хвороби, тощо [35, с. 1]. Проте це було запроваджено вже пізніше.

Таким чином, після початку реалізації міської реформи в Одесі (з 1863 р.), перші три міських голови – С. Воронцов, М. Новосельський та Г. Маразлі поступово розробляли та випробовували новий функціонал та процедури з вирішення питань міського господарства, намагалися втілити певні новації, які були дозволені лише в Петербурзі та Москві, або ж впроваджували власні ініціативи за підтримки депутатів міської думи.

Список використаних джерел

1. Марченко О. М. Порівняльна характеристика виборчої системи за міськими реформами 1863 р. для Одеси, 1870 та 1892 років. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2019. № 1(52). С. 91–98.
2. Константинова В. М. Урбанізація: південноукраїнський вимір (1861–1904 роки). Запоріжжя, 2010. 596 с.
3. Герасименко В. В. Міські голови Одеси другої половини ХІХ – початку ХХ ст. просопографічний портрет: дис. ... д-ра філос. за спец. 032 «Історія та археологія». Одеса, 2022. 268 с.
4. Лазанська Т. І. Міська управа // Енциклопедія історії України. Київ, 2009. Т. 6: Ла-Мі. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Miska_uprava.
5. Городовое положение, 1870 год. Дилетант. URL: <https://diletant.media/articles/38496989/>.
6. Дорошева А. О. Самоврядування в приморських містах Півдня України у другій половині ХІХ ст. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. № 41. С. 85-89.
7. Демин О. Одесская городская дума в эпоху реформирования Одесского городского самоуправления (60-80е гг. ХІХ в.). *Вісник Чернігівського національно педагогічного університету. Історичні науки*. 2011. № 87(8). С. 119-121.

8. Городовое положение 11 июня 1892 года. Internet Archive Wayback Machine. URL: <http://web.archive.org/web/20180106174243/http://www.hist.ms.u.ru/ER/Etext/grd1892.htm>.
9. Паламарчук В. Діяльність одеського міського голови С. М. Воронцова на шпальтах «Одесского вестника». *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2016. № 21. С. 263-269.
10. Столетие Одессы. С портретами административных и общественных деятелей и с видами Одессы / Изд. Н. Федорова. Одесса, 1894. 112 с.
11. Заседание 1 марта 1865 года. Журнал Одесской городской думы. *Ведомости Одесского Городского Общественного Управления (далее – ВОГОУ)*. 1865. 7 марта. С. 139.
12. Заседание 4 декабря 1867 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1867. 30 декабря. С. 563.
13. Заседание 29 ноября 1867 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1867. 23 декабря. С. 557-558.
14. Заседание 23 октября 1867 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1867. 14 ноября. С. 469.
15. Черемісін О. Обговорення умов міських реформ в Херсонській губернії у 1860-х рр. *Гуржіївські історичні читання*. 2009. № 3. С. 252-258.
16. Предложение Городского Головы. *ВОГОУ*. 1868. 5 ноября. С. 471.
17. Заседание 24 апреля 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 8 июня. С. 244-245.
18. Заседание 7 августа 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 3 октября. С. 418-419.
19. Заседание 11 ноября 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 18 декабря. С. 534.
20. Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). Ф. 1. Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. Оп. 44. Спр. 71. Про затвердження при розпорядчій думі господарчо-будівничого відділення. 16 арк.

21. Паламарчук В. Початок діяльності одеського міського голови Миколи Олександровича Новосельського на шпальтах «Одеського вісника». *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2017. № 22. С. 232-239.
22. Заседание 28 февраля 1869 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1869. 28 июня. С. 233.
23. ДАОО. Ф. 1. Управління Новоросійського і Бессарабського генерал-губернатора. Оп. 17. Спр. 55. Про створення при розпорядчій думі посади юрисконсульта. 3 арк.
24. Заседание 16 апреля 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 29 мая. С. 222.
25. Заседание 22 мая 1868 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1868. 6 июля. С. 282-283.
26. Городские дела. *Одесский Вестник*. 1871. 23 октября.
27. Заседание 10 ноября 1875 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1875. 24 декабря. С. 340-342.
28. Об изменении в программе. *ВОГОУ*. 1874. 28 июня. С. 191-192.
29. Заседание 19 апреля 1877 года. Журнал Одесской городской думы. *ВОГОУ*. 1877. 29 мая. С. 170.
30. Від мурів до бульварів: творення модерного міста в Україні (кінець XVIII – початок XX ст.) / ред. кол.: В. А. Смолій (голова), О. П. Реєнт (відп. ред.), В. С. Шандра (наук. ред.), В. В. Шевченко (заст. відп. ред.), О. І. Гуржій, В. І. Милько (відп. секретар) та ін.. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. 608 с.
31. Herlihy P. *Odessa Recollected: The Port and the People*. Boston, 2018. 256 p.
32. Гончарук Т. Г. Газетними стежками. Одеса, 2012. 204 с.
33. ДАОО. Ф. 2. Канцелярія Одеського градоначальника. Оп. 1. Спр. 1240. Про затвердження в Одесі посади товариша міського голови. 33 арк.
34. Предложение Городского Головы Г. Г. Маразли. *ВОГОУ*. 1886. 31 мая. С. 2-3.
35. Предложение Городского Головы Г. Г. Маразли. *ВОГОУ*. 1893. 23 мая. С. 1.

Дементій С.
студентка 3 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, м. Полтава

Бабенко Л. Л.
д.і.н., професор кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В.Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94 (477)

ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ В ПОЛТАВСЬКОМУ НАЦІОНАЛЬНОМУ ПЕДАГОГІЧНОМУ УНІВЕРСИТЕТІ ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

У статті розглядаються періоди становлення і розвитку історико-краєзнавчих досліджень у Полтавському національному педагогічному університеті з часу набуття статусу вищого навчального закладу. Звертається увага на особливості змісту краєзнавчих досліджень у контексті суспільно-політичної ситуації, радянські наративи краєзнавчої проблематики. Визначається місце історичного краєзнавства як субдисциплінарної галузі історичної науки у навчальному та науковому дискурсах підготовки майбутніх істориків у ПНПУ.

Ключові слова: історичне краєзнавство, Полтавський інститут народної освіти, професор Володимир Щепотьєв, «Історія міст і сіл. Полтавська область», Полтавська обласна організація НСКУ, енциклопедія «Полтавіка».

Цього року Полтавський педуніверситет буде відзначати 110 років з часу його існування як вищого навчального закладу. Його попередниками були учительський інститут у Полтаві (07.1914 – 12.1919), Полтавський історико-філологічний факультет (10.1918 – 04.1921), інститут народної освіти (1921 –

1930). Подальші реформування разом зі зміною назви були зумовлені зміною пріоритетів у радянській системі вищої освіти, котрі уніфікували підготовку педагогічних кадрів, а з проголошенням незалежності України заклад набув статусу університету, осучаснюючи підходи і методи навчання. Від повоєнного часу до 1999 р. заклад діяв як Полтавський державний педагогічний інститут; у 1999 р. він був реорганізований у педагогічний університет, а в 2009 р. став національним.

Упродовж усієї історії діяльності у навчальному закладі розвивалася історична освіта, здійснювалася підготовка вчителів історії, а в жовтні 1918 р. у Полтаві запрацював історико-філологічний факультет. Останній як вважають був фундаментом майбутнього університету, який фінансувався полтавською «Просвітою». Традиції теоретичної і практичної підготовки істориків закладалися не лише місцевими полтавськими науково-педагогічними працівниками. Ідею створення історико-філологічного факультету підтримав відомий історик, професор Харківського університету Дмитро Багалій та сприяв залученню харківських науковців до викладання у Полтаві. Так, сам Д. Багалій на урочистому відкритті факультету 6 жовтня виступив з лекцією «В чім була історія України і як її треба науково викладати». У Полтаві читали курси лекцій відомі вчені етнограф і фольклорист М. Сумцов, історик Д. Зеленін, дослідник давніх цивілізацій, етнограф Є. Кагаров, дослідник козацької доби, архівіст В. Барвінський, знавець античної історії К. Гриневич, історик, архівіст, музеєзнавець В. Веретенников, мистецтвознавець, музейник С. Таранушенко, історик, перший декан історико-філологічного факультету Є. Черноусов та інші [1, с. 13, 15]. Харківська наукова школа підтримувала й продовжувала методологічний підхід В. Антоновича і М. Костомарова – обласний принцип вивчення історії України, який науково обгрунтував наукові форми історичного краєзнавства. Найбільш послідовно його практичне втілення демонстрував Д. Багалій, який досліджував історію Слобожанщини.

Із викладачів, що забезпечували навчальний процес на історико-філологічному факультеті та інституті народної освіти

після об'єднання з учительським інститутом, увагу вивченню історії і культури Полтавщини приділяли археолог, етнолог, мистецтвознавець Вадим Щербаківський, літературознавець, етнограф Володимир Щепотьєв, літературознавець, архівіст Олександр Бузинний, історики Наталія Мірза-Авакянц, Володимир Пархоменко, Павло Клепацький та ін. Так, у навчальних планах значилося вивчення таких дисциплін, які передбачали й істотну частку самостійних досліджень, «Економіка та історія Полтавщини в зв'язку з історією України» (В. Пархоменко), «Історія та економіка Полтавщини» (П. Клепацький). Отже початок 1920-х рр. можна вважати *першим* періодом у становленні історичного краєзнавства як навчальної і наукової сфери інтересів науково-педагогічного складу інституту.

Атмосфера класичного університету, яка сформувалася в стінах Полтавського інституту народної освіти, дратувала більшовицьку владу від освіти. На 1923-1924 рр. з числа істориків, які стояли біля витоків історичної освіти і становлення історико-краєзнавчих досліджень, залишилися тільки Іван Рибаків та Наталія Мірза-Авакянц. Новий ректор О. Ходак, який змінив професора В. Щепотьєва, писав: «У липні 1924 р. звільнилися Рибаків і Мірза-Авакянц, що дозволило ступити на шлях розриву з традиціями старого історико-філологічного факультету і зсунути ІНО на рейки соціалізації і педагогізації» [1, с. 22].

Період середини 1920-х – початку 1930-х рр. академік Петро Тимофійович Тронько назвав «золотим періодом» у розвитку історичного краєзнавства, коли «краєзнавство із занять одиночок зростає до рівня державної справи, поєднуються його наукові і громадські форми, утворюються дієві осередки, які стають на чолі краєзнавчого руху» [2, с. 30]. У Полтавському педінституті вивчення самостійних курсів історії України, попри політику українізації, було вилучено з навчальних планів. Вона викладалася як правило в інтегрованих курсах суспільствознавства, «класової боротьби», історії й економіки Полтавщини. Історичне краєзнавство поступово перетворилося у самостійну галузь дослідження і навчання. Цьому сприяла увага Всеукраїнської академії наук, наукової інтелігенції, що сприяло розробці теоретико-методологічних засад краєзнавчих

досліджень. У Полтавському ІНО предметна комісія суспільствознавчого циклу дисциплін визнала за доцільне «...всі лекційні семінарські заняття спрямувати в краєзнавчий ухил». Разом з тим зміст викладання цілком був підпорядкованим більшовицькій ідеології, про що свідчив протокольний запис: «Курс «Історія класової боротьби на Полтавщині» був визначений центром краєзнавства в ІНО» [3, с. 64].

Викладачі займалися дослідженнями історії Полтавщини й спонукали до цього студентів. Так, з ініціативи і під керівництвом професора В. Пархоменка з 1924 р. діяв краєзнавчий гурток, який з часом перетворився на загальноміський і тісно співпрацював Полтавським науковим товариством. Останнім керував професор В. Щепотьєв. Краєзнавча проблематика домінувала серед членів науково-дослідної кафедри української культури та семінару підвищеного типу для обдарованих студентів, що «виявили схильність до наукових досліджень». З ініціативи професора П. Клепацького викладачі намагалися заповнити відсутність потрібних підручників тим, що публікували збірники документів, статті в «Записках Полтавського ІНО» тощо. В 1927 р. вийшла книга «Матеріали до історичної хрестоматії з краєзнавства».

Із згортанням політики українізації, звинуваченнями історичного краєзнавства в «ідеалізації патріархальщини» й буржуазному націоналізмі та визначення пріоритетності так званого «виробничого ухилу в краєзнавстві», що мало сприяти індустріалізації та радянській економіці в цілому, на початку 1930-х рр. історичне краєзнавство стало «репресованою наукою». На тривалий час у кілька десятиліть окремі дослідження з регіональної історії зосередилися переважно в краєзнавчих музеях, а наукові дослідження у вищих навчальних закладах підлягала ідеологічній цензурі.

Проте навіть у цей час виокремлюється період 1960 – середини 1970-х рр., коли в Україні реалізовувався проект «Історія міст і сіл України», ініційований П. Троньком. Центром створення тому «Полтавська область» став педагогічний інститут. Координатором авторського колективу, який складався з істориків, архівістів, вчителів області, які цікавилися краєзнавством, став перший у Полтавській області доктор

історичних наук Антон Самійлович Черевань, а до написання та редагування статей долучилися викладачі історичних кафедр. На його пошану з 2007 р. кафедра історії України проводить наукові конференції «Наукові Череванівські читання», яких проведено вже сім. Ця робота стимулювала інтерес до історії «малої батьківщини», активізувала участь наукової інтелігенції.

Відродження краєзнавчого руху наприкінці 1980-х рр. і організаційне створення Всеукраїнської спілки краєзнавців пов'язане також з іменем академіка П. Тронька. Кінець 1980-х – початок 1990-х рр. слід розглядати як окремий період у розвитку історичного краєзнавства в Україні і на Полтавщині. Полтава і Полтавський педінститут мали потужні традиції організації краєзнавчих досліджень та їх популяризації. Тому не випадково саме педагогічний виш було обрано місцем проведення Першої всесоюзної конференції з історичного краєзнавства у 1988 р. У наступному році була проведена Всеукраїнська краєзнавча конференція. А в березні 1990 р. на установчому з'їзді було створено Всеукраїнську спілку краєзнавців [4, с. 14]. На базі інституту було створено Полтавську обласну організацію спілки, яку очолив професор В. Лобурець.

У роки незалежності України краєзнавчі дослідження знайшли свій органічний розвиток у Полтавському національному педагогічному університеті. Так, історичне краєзнавство як окремий навчальний компонент входить до професійної підготовки студентів за спеціальностями 032 Історія та археологія й 014.03 Середня освіта (Історія). Краєзнавча тематика займає істотне місце в курсових і магістерських роботах. В реалізації освітньо-наукової програми доктор філософії за спеціальністю Історія та археологія також досліджуються актуальні проблеми, пов'язані з історією Полтавщини. Науково-педагогічні працівники розробляють такі наукові напрямки як Полтавщина в період Гетьманщини, соціально-економічна історія Полтавщини, державно-конфесійні відносини на Полтавщині, повстанський антибільшовицький рух, події Другої світової війни на Полтавщині, Голодомор 1932 – 1933 рр. та інші. Викладачі є членами Полтавської обласної організації Національної спілки краєзнавців України.

Отже констатуємо, що Полтавський педуніверситет упродовж понад сторіччя своєї діяльності накопичив великий позитивний досвід організації краєзнавчих досліджень, популяризації своїх здобутків, залучення студентів до вивчення історії рідного краю. Історичне краєзнавство володіє потужним ресурсом патріотично-виховного впливу на суспільні настрої та комеморативні практики, що особливо актуальним є в сучасних умовах відстоювання української державності, протистояння фальсифікації історії країни-агресора.

Список використаних джерел

1. Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка: збірник матеріалів і бібліографічні покажчики. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. 456 с.
2. Тронько П. Краєзнавство України: здобутки і проблеми (до III з'їзду Всеукраїнської спілки краєзнавців). Київ, 2003. 125 с.
3. Бабенко Л. Кафедра історії України. *Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка: збірник матеріалів і бібліографічні покажчики*. Полтава: ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. С.64–73.
4. Тронько П. Краєзнавство в Україні: традиції і перспективи. *Завдання краєзнавства у дослідженні та популяризації пам'яток історії і культури. Тематичний збірник наукових праць*. Київ, 1991. С. 12-20.

Івіс В. С.
магістрант 1 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія)
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса
Серета О. Г.
к. і. н., доцент кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 94 (477)

КРАЄЗНАВЧІ МАТЕРІАЛИ ЩОДО ДАТУВАННЯ СЕЛИЩА ВЕЛИКА МИХАЙЛІВКА

Стаття присвячена історичній правдивості щодо датування Великої Михайлівки, селища у Одеській області. Мова йде про те як дату відмежування земельного наділу ухвалили вважати датою заснування населеного пункту. Також присутній короткий історичний нарис про історію краю.

Ключові слова: Гросулово 1826 р., російська колонізація півдня України.

Науковою актуальністю цього дослідження є доопрацювання даних стосовно датування Великої Михайлівки (Гросулово). Також на меті є звернення уваги на історію цього регіону до анексії Російською імперією у 1792 р. Офіційне датування Великої Михайлівки протягом тривалого часу хибно позначалося за москвоцентриським підходом визначення віку населеного пункту. Така історична не правдивість існує більше ніж пів століття, що потребує об'єктивного розгляду всіх джерельних даних з цього питання та є доречним для збереження історичної справедливості у висвітленні минувшини регіону.

Що, власне відомо про дату заснування Великої Михайлівки? Відомий проект «Історія міст і сіл Української РСР»

говорить про те що: «Селище виникло в часи заселення півдня України, після успішного закінчення російсько-турецьких воєн. Після того, як територія між Бугом і Дністром у 1792 р. за Ясським мирним договором відійшла до Росії, катеринославський намісник наділив бригадира російської армії В. Ланського землею в урочищі річки Кучургану. Частина дарчої землі В. Ланський продав підполковникові А. Давидовичу. Невдовзі всі ці землі купив поручик І. Гросул-Толстой. Населений пункт, що виник на лівому березі річки Кучургану навпроти урочища Богуславки, почав називатись Гросуловим. Поряд виникли невеликі села Полезне, Михайлівка, Міщанка, Учкурня та інші. Пізніше вони злилися з Гросуловим в один населений пункт»[1]. Один з місцевих письменників-діячів Г. П. Щипковський у своїй книзі «Над Кучурганом» дещо уточнює обставини купівлі землі поручиком Гросуловим. У відповідь на запит пана Щипковського працівники Державного архіву Херсонської області зазначили наступне «В частинно сохранившихся документах Херсонской (Новороссийской) чертежной, в указах Вознесенского помещинского правления, ордерах, рапортах и переписках с Тираспольским уездным землемером в 1796 году идет речь об отмежевании в Тираспольском уезде у речки Кучурган 18-ти тысяч десятин земли помещику, поручику Ивану Гросулу-Топору: помещик купил 6 тысяч десятин у подполковника Арсения Давидовича по обе стороны речки Кучурган и 12 тысяч десятин у бригадира Василия Ланского с левой стороны речки Кучурган» [3]. Але жодної мови про заснування. Краєзнавець та педагог Долгов В. називає дату 1826 р., при цьому посилаючись на достатньо авторитетні джерела «Відомості географічно-статистичного словника Російської імперії», багатотомне видання «Россия. Полное географическое описание нашего отечества», «Городские поселения в Российской империи...» та ін. У тексті одного з джерел стосовно Гросулово вказано «Михайловка или Гросулово, местечко при речке Кучургане на транзитной дороге из Подольской губернии в Одессу, в 35 верстах от Тирасполя. Учреждено в 1826 году. Численность 476 обоого пола (217 мужского пола), большею частью евреев. Дворов 82. Еврейский молитвенный дом, базар. Находится в чрезвычайно

плодородистой местности в близи роскошных приречных плавней». Правдивою, дійсною датою заснування Великої Михайлівки 1826 р.

До підписання Ясської мирної угоди за вимогою імператриці Катерини II на обстеження земель був відряджений Ф. П де Воллан який склав карту територій («Карта географическая , изображающая Область Озу или Едисан, иначе называемою Очаковскою землею и присоединенною к Российскому государству в силу заключенного в Яссах 29 декабря 1792 года мирного договора») та опис до них [4]. Дані картографічні матеріали позначають село Богославка, яке існує і досі як частина Великої Михайлівки. На протилежному березі вздовж р.Кучурган татарські села: Сюкюр, Калгуат, Каси Мурза.

Співставивши рельєф місцевості та деякі населенні пункти які вже існували у ті роки стало очевидним , що Сукюр (Су-Кор) знаходилось на тому самому місці де потім збудували містечко Гросулово. На деяких картах можна зустріти назву «Михайлівка». Михайлівкою був хутір, що невдовзі виріс у окреме село. Проаналізувавши доступні карти від 1791 по 1821 рр. виявилось, що Гросулово як населеного пункту не існувало. Але не дивлячись на такі факти хибне дата заснування лишається офіційним.

Гросулово з'являється на картах у другій половині XIX ст., але з 1945 р. назва «Гросулово» зникає і з'являється назва «Велика Михайлівка», яка об'єднала у собі прилеглі села такі як: Михайлівка, Міщанка, Богославка та містечко Гросулово.

У фондах краєзнавчого музею Великої Мхайлівки нажаль відсутні документи які б мали відношення до теми заснування селища (містечка), але за наявними матеріалами можна стверджувати, що активність російсько-імперської адміністрації з'являється наприкінці першої половини XIX ст. Нажаль катастрофічно мала кількість архітектурних об'єктів зберіглась до наших днів. Більш детальну інформацію могли б надати архіви Херсона та Тirasполя.

Беззаперечним є факт існування татарських селищ на місці Великої Михайлівки так само як і факт того, що на цих землях проживало козацьке населення до приходу російської

адміністрації. Велика Михайлівка (Гросулово) – була заснована у 1826 р. на місці де були турецькі(татарські) та українські (козацькі) села. Наш дім виник не на пустому місці. Також актуальною буде нова логічна лінія заснування Великої Михайлівки: *Су-Кюр > Михайлівка > 1796: наділ землі > 1826: Гросулово > 1945: Велика Михайлівка.*

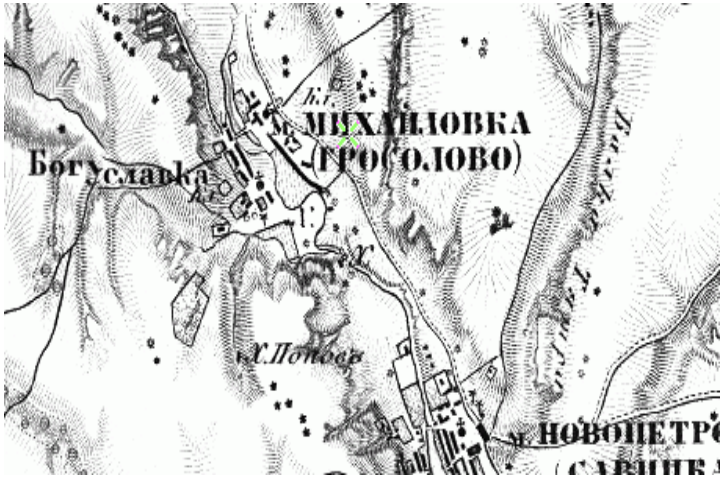
Фрагмент карти Ф. П. де Волана 1791 р. [5]

Фрагмент «Общая карта Екатеринославского и Вознесенского намечничества...» 1796 р. [5]

Фрагмент «Карта Херсонской губернии» 1821 р. [5]

Фрагмент «Карта Шуберта лист 29-8» 1869 р. [5]

Список використаних джерел

1. Історія міст і сіл Української РСР. URL: <https://ukrssi.com.ua/odeska/velikomihaylivskiy/velika-mihaylivka-velikomihaylivskiy-rayon-odeska-oblast>
2. Щіпковський Г. П. Над Кучурганом: історико-краєзнавче видання. Коломия, 1996. С. 6.
3. Державний архів Херсонської області. Ф. 14. Спр. 301. Арк. 7.
4. Долгов В., Долгов О., Долгова Н. Сторінками історії Великомихайлівського району «Повернення в Гросулове Т.2». Одеса, 2018. С 58-68.
5. Карти. ГО «Красвед». URL: <https://kraeved.od.ua/map.php>

Луценко І. В.
студент 2 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Бабенко Л. Л.
д.і.н., професор кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94 (477)

ІСТОРИЧНИЙ ЦЕНТР МІСТА ПОЛТАВИ У ПЕРСПЕКТИВІ ЗБЕРЕЖЕННЯ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНИХ ПАМ'ЯТОК : НА ПРИКЛАДІ БУДІВЛІ КАДЕТСЬКОГО КОРПУСУ

У статті висвітлено історію створення Полтавського Петровського кадетського корпусу. Простежено основні віхи розвитку закладу від кадетського корпусу до вищого зенітно-артилерійського училища імені М. Ф. Ватутіна. Проаналізовано сучасний стан пам'ятки архітектури національного значення, причини її занепаду, втрати туристичної привабливості як однієї з домінант Круглої площі в історичному центрі міста, проблеми її збереження.

Ключові слова: Полтава, архітектура, кадетський корпус, пам'ятка, пам'яткоохоронна консервація.

Важливу роль у формуванні центральної частини міста Полтави відіграє ансамбль Круглої площі побудований у XIX ст., частиною якого є Полтавський Петровський кадетський корпус [1, с. 36]. Головною проблемою наразі є збереження пам'ятки архітектури національного значення, стан якої поступово погіршується. Актуальність цієї проблеми як у теоретичній, так і практичній площині суттєво зростає, оскільки мова йде про ризики втрати однієї з домінуючих будівель історичного центру

Полтави, який становить цілісний архітектурний ансамбль у стилі класицизму. Його спорудження збіглося в часі зі створенням Полтавської губернії як окремої територіально-адміністративної одиниці, а Полтава отримала статус губернського центру. На початку XIX ст. урбанізаційні процеси все глибше проникали в життя полтавської спільноти та змінювали обличчя колишнього полкового міста часів Гетьманщини.

Заснувати кадетський корпус у Полтаві було вирішено в 1836 р. в рамках державної програми тодішньої імперії зі створення губернських кадетських корпусів. Місце для розташування корпусу було обрано особисто Миколою I під час його перебування у Полтаві. Комісію по нагляду за будівництвом очолив місцевий генерал-губернатор князь М. Рєпнін, а старшим архітектором було призначено М. Бонч-Бруєвича. 6 грудня 1840 р. Петровсько-Полтавський корпус було відкрито. Цей кадетський корпус став першим військовим навчальним закладом на території України [2, с. 142]. У складі кадетського корпусу на початку його функціонування налічувалося 100 вихованців, в наступні 3 роки їх кількість зростає до 400. До 270 вихованців планувалося утримувати на кошти, пожертвовані дворянами Полтавської, Чернігівської, Катеринославської та Харківської губерній.

Кадетський корпус займає північно-західну ділянку Круглої площі, яка спочатку відводилася для чоловічої гімназії. Це найбільша споруда серед інших в архітектурному ансамблі (довжина головного фасаду – 132 м). Мурований, триповерховий, Т-подібний у плані. Вісь симетрії головного фасаду акцентовано восьмиколонним портиком римодоричного ордера, який спирається на рустовану аркаду 1-го поверху. Увінчаний трикутним фронтоном. До центрального входу ведуть сходи та два прямих пандуси, які розташовані обабіч, вздовж фасаду. Первісно будинок не був потинькований і важливу роль у створенні суворого монументального образу відігравав контраст червоних цегляних стін і побілених деталей.

У 1840 р. було відкрито підготовчий клас Полтавського кадетського корпусу. А вже в 1844 р. налічувалося 400 кадетів (часом їх кількість досягала 500 і більше осіб). Корпус мав 7 класів з однорічним курсом навчання. Приймалися до нього

хлопці 10–18 років. Три старші класи склали роту. У строю корпус складав батальйон. Корпус поділявся на 4 роти: гренадерську, дві мушкетерські та неранжировану. Такий поділ існував до 1856 р. У 1865 р. корпус було реорганізовано на гімназію, але в 1882 р. знову відновлено як кадетський корпус. У Полтавському кадетському корпусі поряд з загальноосвітніми предметами вивчали спеціальні дисципліни. До позакласних дисциплін відносилися: стройове навчання, фізкультура, фехтування, плавання, музика, співи й танці.

Полтавський кадетський корпус припинив свою діяльність у Полтаві з приходом радянської влади, у листопаді 1919 р. заклад було евакуйовано в Сербію і на його базі створено російську школу. А в 1920 р. у будівлі корпусу розмістилася більшовицька піхотна школа [3, с.758-759].

З 1958 р. школа кадетів стає Полтавським зенітним артилерійським командним Червонопрапорним училищем. 1968 р. у зв'язку зі зміною профілю на підготовку фахівців для військової ПШО училище перейменоване у Полтавське вище зенітно-артилерійське училище, якому присвоєне ім'я колишнього випускника Полтавської піхотної школи, генерала армії М. Ф. Ватутіна. З 1973 р. навчальний заклад почав готувати офіцерів зенітно-ракетного профілю. Зенітно-ракетне училище проіснувало до 1995 р., після чого його розформували [4].

Після цього будівля, формально перебуваючи в комунальній власності, не використовувалася для потреб міста і швидко занепадала. Велика площа та потреба ремонтних робіт основного корпусу лякала потенційних інвесторів чи орендарів. Жодна з пропозицій щодо облаштування та використання будівлі не знаходила підтримки тогочасної влади. У 2004 р. колишній міський голова Полтави Анатолій Кукоба незаконно продав головну будівлю Кадетського корпусу приватному підприємству «Авна Трейдинг». Приміщення продовжувало пустувати та руйнуватися, псуючи вигляд Круглої площі. У 2006 р. спалахнула та згоріла центральна частина корпусу разом із головним куполом. Лише у 2012 р. через суд вдалося повернути споруду у власність громади Полтави. Однак будівля не мала балансоутримувача – нею ніхто не опікувався. Кадетський корпус

руйнувався на очах. Від металевої покрівлі даху майже нічого не залишилося. Судові спори з «Авна Трейдінг» тривали до 2014 р., коли Харківський апеляційний суд визнав корпус пам'яткою архітектури національного значення та визначив його власністю громади міста.

З кінця 2012 р., коли суд повернув Кадетський корпус у власність міста, був сформований «Комітет з порятунку будівлі Кадетського корпусу» на чолі з полтавським краєзнавцем Борисом Тристановим. Проводилися різні громадські слухання та обговорення щодо можливого використання будівлі. Початок поклав у 2014 р. проєкт «Кадетаріум», який зібрав під одним дахом колись занедбані та напівзруйнованої будівлі Кадетського корпусу художників, фотографів та музикантів. Поетичні читання, мистецькі виставки, музичні імпровізації відвідало більше тисячі полтавців та гостей міста. Потім був «Кадетаріум 2» та «Кадетаріум Open Air».

Коли розпочалася перша громадська активність навколо будівлі, активісти ГО «CITY LAB» разом з іншими учасниками «Кадетаріуму» вирішили об'єднатися навколо концептуального проєкту реновації будівлі Кадетського корпусу [5].

В період з 2012 по 2016 рр. кадетський корпус горів шість разів, наступний ймовірний підпал стався 7 травня 2017 р., потім 2 травня 2018 р. [6]. Крім пожеж, на стан будівлі суттєво вплинуло розкрадання металевої покрівлі будівлі. Про те, що відсутність металу на частині даху не наслідок пожежі, а саме крадіжка, свідчить ціла й не обгоріла стропильна система [7].

На початку квітня 2018 р. очільник фракції ВО «Свобода» у Полтавській міськраді Юліан Матвійчук заради збереження будівлі Петровського Полтавського кадетського корпусу звернувся до Державної судової адміністрації України та Міністерства юстиції України.

Вже у липні 2018 р. за ініціативи фракції ВО «Свобода» депутати Полтавської міськради підтримали історичний проєкт рішення про виготовлення проєктної документації на консервацію кадетського. 19 жовтня 2018 р. міськрада надала згоду на передачу Кадетського корпусу в державну власність.

У 2019 р. з'явився шанс на відновлення Кадетського корпусу – активістам руху Save Poltava вдалося добитися, аби будівлю з комунальної власності віддали у підпорядкування Державної судової адміністрації. В її планах, зазначала ДСА, відремонтувати приміщення та перенести сюди усі полтавські суди [8].

Згідно з розпорядженням Кабінету Міністрів України від 24 липня 2019 р. № 575-р за пропозицією Державної судової адміністрації та Полтавської міської ради було погоджено передачу будівлі Полтавського Петровського кадетського корпусу по вул. Соборності, 42, у м. Полтаві, що розміщена на земельній ділянці площею 1,0658 гектара, в державну власність з віднесенням її до сфери управління зазначеної Адміністрації [9]. У серпні того ж року депутати Полтавської міськради на сесії остаточно передали Кадетський корпус у державну власність.

Отже, головна будівля кадетського корпусу перейшла на баланс Державної судової адміністрації України. Остання заявляла готовність державним коштом реставрувати кадетський корпус, аби розмістити в ньому районні у місті Полтаві суди, які будуть об'єднані в один окружний.

Після огляду будівлі та оцінки масштабів руйнування пам'ятки в серпні 2019 р. головою ДСА Зеновієм Холоднюком було висловлене припущення, що витрати можуть зрости з 220 млн грн, які ДСА вже виділила на реставрацію, не менше ніж до 300 млн грн [10].

2 листопада 2019 р. Верховна Рада прийняла у першому читанні проєкт Державного бюджету на 2022 рік, відповідно до якого на видатки розвитку для Окружного суду Полтави закладалося 36 млн грн. Тобто рішення стосувалося об'єданого суду, що має розміститися у будівлі Кадетського корпусу після реставрації.

Противарійні роботи у Полтавському кадетському корпусі є першим етапом реставрації пам'ятки архітектури національного значення. У 2020 р. їх оцінили у 36,5 млн грн. У грудні 2020 р. компанія «Технобуд-Україна» частково розчистила дах і прибрала сміття за 990 тис. грн. Після цього була також розчищена частина за колишнім куполом Кадетського корпусу.

У наступному 2021 р. ніяких інших робіт не проводилося через нестачу фінансування. Верховна Рада не заклала у держбюджет на цей рік кошти на розвиток ДСА, які й передбачають ремонти та реставрацію [11]. З літа 2021 р. на території Кадетського корпусу була організована цілодобова охорона.

Під час сесії Полтавської обласної ради 21 жовтня 2021 р. депутати затвердили два рішення, відповідно до яких Державна судова адміністрація мала отримати кошти на продовження протиаварійних робіт у Кадетському корпусі з обласного бюджету, а не від держави, як це планувалося [12]. До того ж ДСА, наперекір очікуванням полтавської громади й технічним застереженням побудувала за 30 метрів від пам'ятки 4-поверховий житловий будинок, який у технічних документах значився як 1-поверховий офісний центр. Це будівництво забудовник зміг здійснити внаслідок проведеної афери з нібито згорілою майстернею, яку насправді демонтували раніше, в реальності ж горів вагончик, що був виданий за майстерню [13]. Тільки втручання місцевих активістів зупинило добудову ще двох поверхів новобуду, який би порушував баланс висотності на тлі пам'ятки національного значення. Хоча варто зазначити, що збудовані раніше на території колишнього кадетського корпусу та військового училища 6 житлових будинків на 9–10 поверхів вже спотворили вигляд архітектурного ансамблю історичного центру.

Отже, перспектива відновлення та збереження історико-культурної спадщини міста Полтави, зокрема конкретної пам'ятки архітектури, залежить від багатьох факторів, які ми виклали у цій розвідці. Незадовільний стан характерний і для багатьох інших пам'яток. Порушення чинного законодавства з боку органів влади тільки поглиблює загрозу втрати культурної спадщини. На жаль, через початок повномасштабної російсько-української війни процеси, пов'язані з покращенням стану пам'ятки архітектури національного значення – будівлі кадетського корпусу, призупинилися.

Список використаних джерел

1. Прибега Л. Архітектурна спадщина України. Пам'яткоохоронний аспект: монографія. Київ, 2015. 236 с.
2. Скрябін О. Л., Щипанський П. В. Полтавський кадетський корпус – перший військовий навчальний заклад на теренах України: до 180-річчя створення. *Воєнно-історичний вісник*. 2019. №1(31). С. 140-155.
3. Полтавщина : енциклопедичний довідник / за ред. А. В. Кудрицького. Київ: Українська Енциклопедія імені М. П. Бажана, 1992. 1024 с.
4. Скобельський В. Цей день колись був великим святом для Полтави. URL: <https://www.visnyk.poltava.ua/news/19-lystopada-kolys-bulo-velykym-sviatom-dlia-poltavy/> (дата звернення: 11.03.2024).
5. Пресслужба Полтавської обласної організації ВО «Свобода». Хто та для чого врятував кадетський? URL: <https://poltava.to/news/57989/> (дата звернення: 25.11.2023).
6. У центрі Полтави горіла історична будівля. URL: <https://tsn.ua/ukrayina/u-centri-poltavi-gorila-istorichna-budivlya-804883.html> (дата звернення: 26.11.2023).
7. Матвієнко О. Кадетський корпус у Полтаві вистояв зиму практично без даху: як виглядає та наслідки. URL: <https://kolo.news/category/suspilstvo/8307> (дата звернення: 26.11.2023).
8. Пресслужба Полтавської обласної організації ВО «Свобода». Як врятували Кадетський корпус — ВО «Свобода». URL: <https://poltava.to/news/56557/> (дата звернення: 26.11.2023).
9. Про погодження передачі будівлі у м. Полтаві в державну власність з віднесенням її до сфери управління Державної судової адміністрації : наказ КМ України від 24 лип. 2019 р. № 575-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/575-2019-%D1%80#Text> (дата звернення 26.11.2023).
10. Синицька Д. Новий власник оглянув кадетський корпус і припустив, що 200 млн на реставрацію не вистачить. URL: <https://poltava.to/news/52315/> (дата звернення: 25.11.2023).
11. Синицька Д. У кадетському корпусі відновилися протиаварійні роботи. URL: <https://poltava.to/news/63601/> (дата звернення: 23.11.2023).

12. Синицька Д. З бюджету області виділили 5 млн грн на протиаварійні роботи у кадетському корпусі. URL: <https://poltava.to/news/63136/> (дата звернення: 26.11.2023).
13. Синицька Д. Махінації: як у Полтаві забудували територію навколо Кадетського корпусу. URL: <https://poltava.to/project/6859/> (дата звернення: 26.11.2023).

Малога О. А.

студент 3 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія)
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Діанова Н. М.

д.і.н, професор кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 902/908 : 930 (477.74) (045)

ЗАСНУВАННЯ ОДЕСИ: ДОСЛІДЖЕННЯ ПРОБЛЕМИ ДАТУВАННЯ В ІСТОРИЧНІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Актуальність роботи полягає в тому, що історія заснування та початкового розвитку Одеси знаходиться в площині інформаційної війни, яка є невід'ємною складовою широкомасштабного вторгнення росії на українські землі. Російська пропаганда прагне сформувати міфічне уявлення власного населення та світової громадськості про історію міста, в якій головна і консолідуюча роль відводиться Російській імперії, що дає підставу стверджувати, що Одеса є російським містом. З метою уникнення маніпулювання людською свідомістю необхідно комплексно дослідити історію заснування міста, проаналізувавши історіографію зазначеної проблеми.

Ключові слова: Хаджибей, Одеса, дата заснування, документи, дослідники, історія, археологія, історіографія.

Питання дати заснування Одеси вже з XIX ст. привертало увагу дослідників, серед яких одним із перших став А. Скальковський. Він розглядав заснування Одеси в контексті включення південноукраїнських земель до складу Росії та «монаршої волі» Катерини II. Передісторію міста автор пов'язував із фортецею Хаджибей періоду 1789–1793 рр. Його

концепція заснування міста базувалась на указі Катерини II від 27 травня 1794 р., згідно з яким головний порт на Чорному морі мав бути побудований на місці фортеці Хаджибей, враховуючи її вигідне положення та глибоководність бухти, що майже не замерзала взимку [1, с. 514].

Ця точка зору стала традиційною в історичній літературі XIX ст., а сам А. Скальковський в 1830-х рр., завдяки «протекції» генерал-губернатора Новоросійського краю М. Воронцова та праці «Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793–1823», став визнаним істориком півдня України [2, с. 321].

Він запропонував вважати датою заснування Одеси 22 серпня (2 вересня) 1794 р. Цей день був обраний не випадково – 22 серпня був днем коронації Миколи I, а визначні дати в сім'ї імператора вважалися вагомими святами в імперії [3, с. 73]. Тож коли в 1837 р. Микола I відвідав Одесу, то А. Скальковський в зверненні до нього озвучив знаменну дату як день народження міста [4, с. 36-37].

Важко не погодитися з тим, що «Одеса була побудована на руїнах турецького міста, про існування якого намагалися забути... і влада активно в цьому допомагала [2, с. 355].

Проте в 1794 р. міста з такою назвою взагалі не існувало. Вперше назва Одеса фігурує з 1795 р., в указі про заснування Вознесенської губернії. Там зазначалося, що до складу губернії входить Одеса, татарами Гаджибей іменованій. Фактично імператриця перейменувала місто-фортецю, що існувала задовго до неї [5, с. 476].

Низка дослідників кінця XIX ст., зокрема: В. Надлер, В. Яковлев, О. Маркевич та інші вже мали сумніви щодо офіційної точки зору стосовно дати заснування міста. Зокрема, В. Надлер заперечував наявність зв'язку Одеси з історією античних грецьких колоній, проте був переконаний у її безпосередньому зв'язку з історією Хаджибея, що жодним чином не має замовчуватись. Він вважав, що Хаджибей – це відроджена Одеса і саме він є колискою сучасного міста [6, с. 11]. Важливо зазначити, що В. Надлер зосереджував увагу на даті заснування Одеси, висунувши сумніви щодо дати, запропонованої А. Скальковським. Він зазначив, що «день 22 серпня, який звикли

святкувати одесити, увійшов в історію лише тим, що в місті закінчили приготування матеріалів для портових будівель та приступили до самих робіт. За офіційними документами в цей день не відбувалось жодних урочистостей» [6, с. 10, 22-23].

В. Яковлев зазначав, що історія Одеси нерозривно пов'язана з історією Хаджибея, про що свідчить і наявний генеалогічний зв'язок жителів. Дослідник висунув свою точку зору стосовно походження назви «Кочубей» (одна із початкових назв пізнішого Хаджибея). За однією з версій, назва Кочубей походить від імені польсько-українського магната Коцюби Якушинського, який виселив зі свого основного села декілька селян і заснував таким чином Коцюбіїв хутор, який мав вигідне положення біля солоних озер і разом з тим слугував головним портом для торгівлі Польщі з генуезською колонією Кафою. У часи Стефана Баторія нащадки засновників Кочубіїва звідси відправляли хліб в Італію. Історик зазначав, що мова може йти лише про перехід міста під владу російської імперії, а не про його заснування. Примітно, що в 1794 р., Хаджибей вже нараховував понад 600 будинків і 3000 жителів, не рахуючи околиці [7, с. 7, 11, 12].

Свій внесок в дослідження історії міста зробив історик О. Маркевич. Він звернув увагу на першу письмову згадку про Качибей, і з'єднав у один ланцюжок топоніми Качибей – Хаджибей – Одеса. Щодо походження назви Кочубей дослідник висловив свою точку зору, відмінну від позиції В. Яковлева. Його версія пов'язана з володарями Качібея панами Язловецькими. Він писав, що «Цей пан Язловецький, що претендував на володіння Качібеєм, посилаючись на гроші, що були за нього колись заплачені, очевидно Микола Язловецький – каштелян кам'янецький». Варто зазначити, що О. Маркевич звернув увагу на першу письмову згадку про Качибей, датовану 1415 р. Саме цю дату, як першу письмову згадку в джерелах можна вважати датою початку історії населеного пункту [8, с. 7-10].

У 1415 р., згідно з «Історією Польщі» польського хроніста Я. Длугоша, описуються обставини, за яких з порту Кочубіїв була відправлена гуманітарна допомога Константинополю, оточеному османами. Зокрема йдеться про зустріч константинопольських послів та молдавського володаря у прикордонному Снятині з

польським королем Владиславом на свято Трійці 19 травня 1415 р. «Прибули до польського короля Владислава послы Патріарха і грецького імператора з листом та олов'яними буллами, які їх удостоювали, а турки їх всіляко мучили і гнобили, і їм потрібна щедра допомога зерном. Владислав же, у святому співчутті, документально засвідчує допомогу. Він щедро дарує прохану кількість зерна, яке їм варто отримати в його королівському порту Кочубеїв». Отже, саме в цій праці польського хроніста вперше згадано порт Кочубеїв [9].

Більш ґрунтовно проблему датування Одеси дослідив наприкінці ХХ ст. одеський історик О. Болдирев. Проаналізувавши праці своїх попередників щодо історії Одеси, в своїх роздумах він дійшов висновку, що дата заснування міста вже в кінці ХІХ ст. ставилася під сумнів дослідниками. Однак в умовах самодержавства цю думку неможливо було відстоювати.

О. Болдирев розцінював ювілей Одеси як певну умовність. Указ Катерини ІІ від 27 травня 1794 р. він вважав лише юридичною підставою для будівництва в реально існуючому населеному пункті Гаджибей, що був заснований в 90-х роках ХІV ст., військової гавані та купецької пристані. Цей імператорський документ носить виключно діловий характер. Там не йдеться про урочисте заснування міста, що неодмінно сталося б, якби з ним пов'язували сподівання на велике майбутнє. Дослідник спростував офіційний погляд на історію заснування та розвитку Одеси й виклав інший погляд на історію міста, доповнивши її литовсько-польським і турецько-татарським періодами існування від першої писемної згадки 1415 р. Автор звернув увагу й на українське козацтво: на його участь в російсько-турецьких війнах та роль в заселенні і освоєнні краю. На основі документальних матеріалів, автор доводить, що місто Одеса нараховує понад 600 років [10]. Попри критику з боку прихильників офіційної дати заснування Одеси, науковець до кінця свого життя був відданий своїй позиції.

Концепція О. Болдирева була розширена і поглиблена завдяки введенню до наукового обігу нових архівних документів та залученням малодоступних джерел. Цьому посприяли, зокрема, Т. Гончарук, О. Бачинська, Н. Діанова, О. Середя, А. Мисечко та

інші.

У 2010 р. послідовники О. Болдирева створили громадську організацію «Одесі – 600+». Завдяки зусиллям її учасників у лютому 2015 р. Верховна Рада України внесла 600-річчя першої писемної згадки про Одесу до переліку визначних ювілеїв, які відзначаються на державному рівні.

Посилаючись на потужну джерельну базу сучасний науковець Т. Гончарук виділив в історії Хаджибея три етапи: 1) з 1415 р. до середини XVI ст. – розвиток міста-порту й розквіт торгівлі; 2) з другої половини XVI ст. до початку XVIII ст. – період цілковитого занепаду Хаджибея; 3) з середини XVIII ст. до 1795 р. – етап відродження Хаджибея як експортного порту, військового і навіть адміністративного центру [11, с. 352- 353].

На думку Т. Гончарука, чим би 400-річна історія Хаджибея не була, «передісторією» чи першим найдовшим періодом минулого нашого міста, вона є досить незвичайною, насиченою масою подій. Автором нової назви міста – Одеса, він вважає статс-секретаря Катерини II Андріана Грибовського. Інші версії, які пропонувалися в історичній літературі (у тому числі й легенда про те, що назву Одесі дала сама Катерина II) не були підтвержені опублікованими документами [11, с. 350].

Сучасний одеський історик О. Серeda, аналізуючи османські джерела, висловив свою версію стосовно історії попередника Одеса. Він доводить, що після встановлення турецької влади над Кочубеєм у 1538 р. цей населений пункт класифікувався ними як середня фортеця з портом. Згодом османи розпочали розбудову фортеці під назвою «Ходжабей». Офіційна документація османської адміністрації вказує на розгалужену навколофортечну інфраструктуру «Ходжабея». Це дає підставу стверджувати, що Російська імперія отримала в спадок одне з найрозбудованіших міст Північно-Західного Причорномор'я [12, с. 71].

На сучасному етапі розвитку історичної науки значний інтерес становить антична версія заснування міста. Чим більш тривалу історію має місто, тим більше воно цікаве для відвідувачів і дослідження загалом. Прихильники цієї версії це усвідомлюють, і пропонують починати відлік існування міста з давніх античних поселень. Зокрема, І. Сапожников вважає, що

першому поселенню міського типу на території сучасної Одеси, Гавані Істріан, близько 2500 років. Цієї ж точки зору притримуються А. Добролюбський і О. Губар [13].

Поряд з цим, у А. Добролюбського є гіпотеза, що на місці Приморського бульвару знаходилося античне місто Борисфен, яке приблизно на 150 років старше Гавані Істріан, і є найдавнішою античною колонією греків в Північному Причорномор'ї [14, с. 73-75].

Сильною стороною цієї версії є те, що її прихильниками є історики-археологи, які мають результати археологічних досліджень, що в свою чергу дає нам безперечні докази існування поселення саме на території сучасної Одеси. Недолік полягає в хронологічній прогалині між існуванням античних поселень Гавані Істріан або Борисфена і середньовічного міста Кочубіїв.

Деякі дослідники ще не мають остаточної точки зору з приводу датування Одеси і продовжують дослідження зазначеної проблеми. Зокрема, А. Красножон опублікував декілька праць, що стосуються цієї тематики [3, 5, 15]. Він наполегливо проводив розкопки на Приморському бульварі, з метою знайти залишки від Кочубіїва або Хаджибея. Поєднання історичних та археологічних досліджень дають надію на встановлення істини.

Підсумовуючи вище сказане можна дійти висновку, що дослідження проблеми заснування Одеси розпочалося з XIX ст., але і в наш час продовжує зберігати свою актуальність. Розмаїття поглядів дослідників свідчить про відсутність єдиної методики наукового підходу до вирішення зазначеного питання, що спричинило появу дискусії серед науковців. У зв'язку з цим ми не можемо стверджувати конкретну дату заснування міста, проте незаперечним фактом є його багата передісторія, пов'язана з історією та розвитком Хаджибея. Російська імператриця традиційно проголосила місто на місці вже існуючого, досить розвиненого турецького поселення, давши йому через рік нову назву, що однозначно спростовує міф про те, що Одеса є російським містом.

Список використаних джерел

1. Полное собрание законов Российской империи–I. Т. XXIII. № 17 208.
2. Савченко В., Гончарук Т. Повсякденне життя Одеси на зламі епох. Одеса Ланжерона – Воронцова. Харків, 2022. 400 с.
3. Красножон А. Обряд основания Одессы: критический анализ. *Південний захід. Одесика. Історико-краєзнавчий науковий альманах*. 2017. Вип. 22. С. 69-84.
4. Скальковский А. Первое тридцатилетие истории города Одессы. 1793–1823. Одесса, 1837. 296 с.
5. Добролюбский А., Красножон А. Турецкий поселок и замок Хаджибей на месте Одессы. *Stratum plus*. 2000. № 5. С. 459-476.
6. Надлер В. Одесса в первые эпохи ее существования. Одесса, 1893. 100 с.
7. Яковлев В. К истории заселения Хаджибея (1789–1795). Одесса, 1889. 57 с.
8. Маркевич А. Город Качибей или Гаджибей – предшественник Одессы. Одесса, 1894. 72 с.
9. Dlvcgossi I. *Historiae Polonicae*. Francofvrti, 1711. Т. 1. 367 p.
10. Болдирев О. Одесі – 600. Історичний нарис. Одеса, 1994. 71 с.
11. Гончарук Т. Історія Хаджибея (Одеси) 1415-1795 pp. в документах. Одеса, 2000. 372 с.
12. Середа О. Населені пункти Північно-Західного Причорномор'я за османськими джерелами: проблема датування та історичного розвитку. *Чорноморська минушина. Записки Відділу історії козацтва на півдні України: зб. наук. праць*. 2009. Вип. 4. С. 55-72.
13. Сколько лет Одессе? Теория И. Сапожникова. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=eGOBADGLtHY>
14. Добролюбський А. Археологія Одеси. Одеса/Київ, 2014. 366 с.
15. Красножон А. Новые данные о локализации и датировке Хаджибейского замка. *Емінак*. 2018. № 1(3). С. 35-46.

Мунтян В. М.

аспірант 1 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Бруйко І. В.

д. і. н., доцент кафедри філософії, соціології та менеджменту
соціокультурної діяльності
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК Ц93+П94(3)

СКІФИ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я ЗА ДАНИМИ АНТИЧНИХ ДЖЕРЕЛ

У статті розглянуто історичний контекст розвитку скіфських племен у Північному Причорномор'ї за даними античних джерел, включаючи письмові тексти та археологічні знахідки. Проаналізовано взаємовідносини скіфів із античним світом у сфері культури та економіки і їх висвітлення у античних джерелах.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, скіфи, Скіфія, писемні джерела.

Скіфи Північного Причорномор'я займають унікальне місце в історії стародавнього світу, будучи важливим зв'язком між античною цивілізацією та кочовими народами євразійських степів. У цій статті проаналізовано античні джерела з точки зору повідомлень про скіфів та їхню історію.

Історія першого тисячоліття до нашої ери у Північному Причорномор'ї цікава та багатогранна. Однією із найяскравіших подій цього часу можна назвати заселення території кочовими племенами скіфів та грецьку колонізацію регіону. Обидва ці

процеси мають спільні хронологічні рамки, що призвело до взаємопроникнення цих двох великих культур.

Важливим джерелом для вивчення цієї теми є давньогрецькі міфи. Велика їх частина містить інформацію щодо Північного Причорномор'я та скіфських племен, що жили тут. Всі давньогрецькі міфи можна умовно поділити на загальноеллінські та регіональні, властиві тій чи іншій географічній місцевості, населеної греками внаслідок колонізації. Існує велика кількість регіональних, притаманних виключно території Північного Причорномор'я грецьких міфів.

Зазвичай, міфи про героїв були найпопулярнішими серед греків. Частина цих грецьких міфів містить дані про уявлення греків про скіфів та Скіфію. Мова йде про перебування Ахілла та Геракла у Скіфії. У даному випадку, більшість цих переказів склалася на початковому етапі проникнення грецької культури на територію Північного Причорномор'я. Таким чином елліни стверджували свої права на володіння територіями країни, яку вони називали Скіфією.

Слід виділити міфи про Ахілла, який у поета Алкея фігурує як «володар Скіфської землі». Із Ахіллом пов'язується назва Тендрівської коси у Чорному морі – «Ахіллів Дром». Греки вважали, що саме тут Ахілл на честь однієї з своїх перемог влаштував змагання з бігу [1, с. 7].

Також існує сюжет про пошуки Ахіллом у Скіфії Іфігенії, яка тікала від знаменитого грецького героя не за власною волею. Особливе місце у міфах про Ахілла належить острову Левке (Білому), який ототожнюють з островом Зміїний. Саме тут греки у VI ст. до н. е. побудували храм Ахіллу. За переказами, міфічні амазонки, праобразом яких могли виступати причорноморські кочовики, вирішили пограбувати храм, однак амазонкам явився образ героя та вигнав їх з острова [1, с. 26].

Інший, не менш знаменитий герой – Геракл фігурує засновником Скіфії. За переказами, Геракл обійшов всю ойкумену. У Скіфії герой зустрів змієногу богиню, у якої від Геракла народилося троє хлопчиків, що стали родоначальниками трьох скіфських племен [1, с. 30].

Найважливішим античним джерелом про Скіфію є «Історія» Геродота. У цій праці «батько історії» наводить велику кількість історичних новел, які були популярними у той час. В них образ «скіфа» часто фігурує як людини дикої і буйної [2, I, 106, VII, 84]. Геродот розповідає про скіфів, як зацікавлений дослідник. Викладаючи свою історію, він детально описав похід царя Дарія проти скіфів, навів дані щодо географії та етнічного складу Скіфії. Геродот надає так звану діатесу, або опис розселення племен, систематизує та описує знання греків про скіфів та навіть посилається на скіфські джерела [2, IV, 5, 7, 8]. Ним подано географічні дані, відомості про чисельність та етнічний склад населення, міфічну історію, дані про господарство та їжу, структуру суспільства, одяг, озброєння, звичаї, торгівлю, релігію, способи ведення війни та обряд поховання – основні аспекти, за якими Геродот описав скіфів [3, с.145]. Все це по суті є унікальним дослідженням скіфів та Скіфії, навіть, не зважаючи на перебільшення або неточності із цифровими значеннями.

Унікальність дослідження Геродота полягає в тому, що він переповідає фольклор, наводить багато розповідей своїх співрозмовників та побаченого на власні очі. Інформації з посиланнями на інші письмові джерела набагато менше. Записи про звичаї, побут та історію скіфів досить детальні. Цікавлячись питанням походження скіфів, Геродот переповідає два міфи. Один із них стверджує, що скіфи були автохтонним народом Північного Причорномор'я, родоначальником якого є Таргитай. Батьком Таргитая виступає Зевс, а матір'ю – донька річки Борисфен. У Таргитая було троє синів – Ліпоксай, Арпоксай та Колоксаї. Їм з неба впали золотий плуг з ярмом, секира та чаша. Ліпоксай та Арпоксай не змогли доторкнутися до жодного із цих предметів. Це вдалося лише Колоксаю, через що брати визнали в ньому свого царя. Колоксаї став родоначальником племені «царських скіфів», названих паралатами. Від Ліпоксая пішли авхати, від Арпоксая – катіари та траспії. Саме так, за Геродотом, скіфи пояснювали своє походження [2, IV, 5, 7].

Важливим джерелом повідомлень про скіфів є новели, що мали неабияку популярність у греків в Причорномор'ї. Дві з них викладена Геродотом. Саме у цих новелах прослідковується

подальший розвиток образі «скіфа», який трансформувався з буйної до мудрої та виваженої людини. Для прикладу візьмемо новелу про мудрого скіфа Анахарсиса. Цей скіф відвідав Елладу та вразив греків знанням мови еллінів. Спочатку Анахарсиса греки називали єдиною розумною людиною серед усіх варварів. Саме Геродот зумів відновити родовід Анахарсиса, зробив припущення про навмисне уникнення у фольклорі імені скіфа своїми одноплемінниками через поклоніння Матері богів, за що Анахарсис і був убитий братом Савлієм. Ще одним мудрим скіфом виступає герой новел Токсарис, який на думку греків, як і Анахарсис, відвідав Елладу для отримання нових знань [4].

Інша новела, записана Геродотом, розповідає про скіфського царя Скіла, який, як і Анахарсис, знав грецьку мову. Скіл певний час жив у Ольвії та шанував грецьких богів. Коли про це дізналися інші скіфи, проти нього виступив його брат Октамасад. Скіл був змушений оселитися у фракійського царя Сіталка, який згодом видав його Октамасаду.

Взагалі Геродот наводить різні думки про появу скіфів на терені Північного Причорномор'я, а його унікальні повідомлення стали предметом вивчення багатьох дослідників [5, с. 469-470].

Підсумовуючи вкладене, можна зробити висновки, що греки Північного Причорномор'я активно використовували загальноелліньський фольклор та створювали місцеві, регіональні міфи та розповіді, поєднуючи реальних людей із міфічними переказами. Так само можна говорити про активні контакти та культурний взаємообмін із сусідами причорноморських греків – скіфами. У ситуації відсутності власне скіфських писемних джерел, античний світ розкриває та дає неоціненний вклад у дослідження скіфів та Скіфії.

Список використаних джерел

1. Скржинская М. В. Древнегреческий фольклор и литература о Северном Причерноморье. Киев: Наукова думка, 1999. 157 с.
2. Геродот. Історії в дев'яти книгах. Харків: Фоліо, 2006. 655 с.
3. Поплинский Ю. К. Принципы этнографических описаний в античной литературе. *Африканский этнографический сборник*. 1980. №12. С. 129-154.

4. Скржинская М. В. Мифы о героях в античных государствах Северного Причерноморья URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/171951/02Skrzhinskaya.pdf?sequence=1> (дата звернення 16.02.2024).
5. Скржинская М. В. Происхождение двух этногенетических мифов в «Скифском логосе» Геродота. URL: <http://proishozhdenie-dvuh-etnogeneticheskikh-mifov-v-skifskom-logose-gerodota.pdf> (дата звернення 16.02.2024).

Нестеренко Т. О.

студентка 2 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія),
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Бабенко Л. Л.

д.і.н., професор кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 930(477.53)(092):[930.1+908]-047.37

ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ ІСТОРИКО-КРАЄЗНАВЧИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРИКА ВІКТОРА РЕВЕГУКА

У статті визначаються тематичні напрями наукових досліджень полтавського історика Віктора Ревегука, який зосередив наукові пошуки у площині новітньої історії України й Полтавщини ХХ століття. Вченим ще на початку 1990-х рр. уперше були порушені теми національно-визвольного руху, Української революції 1917–1921 рр., антибільшовицького повстанства, становища Полтавщини в роки нацистської окупації та ін. Автори узагальнюють вагомі наукові здобутки дослідника.

Ключові слова: Віктор Ревегук, Полтавщина, Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, новітня історія України, історичне краєзнавство.

Ім'я Віктора Яковича Ревегука та його науково-педагогічна діяльність пов'язані з історичною Полтавщиною. Він пішов із життя у 2019 р., а 2 травня 2023 р. науковці Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського та кафедри історії України Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка пошанували 85-ту річницю з дня народження вченого проведенням Всеукраїнської науково-практичної конференції [1]. Віктор

Ревегук свою дослідницьку увагу спрямував на історію України ХХ століття, причому домінуючим періодом стала радянська доба. Як викладач історичного факультету дослідник вдало поєднував навчально-дидактичні цілі і завдання з вибором пріоритетних напрямків досліджень, результати яких знаходили відображення у навчальних програмах, посібниках, підручниках, монографіях. Справжньою науковою стихією Віктора Ревегука стали історико-краєзнавчі дослідження, тому його по праву називають одним із найбільш фахових і глибоких знавців історії Полтавського краю.

Про багатогранну діяльність В. Я. Ревегука почали з'являтися перші історіографічні напрацювання. Найбільш виразнено вони відображені у збірнику наукових статей за матеріалами згаданої конференції [2]. Автори цієї статті також долучилися до історіографічних рефлексій, зокрема, свою наукову розвідку опублікувала Т. Нестеренко [3, с. 34-38]. Життєві автобіографічні віхи показані у книзі, присвяченій сторічному ювілею історичного факультету, з яким було пов'язане все свідоме життя вченого [4, с. 408-410].

У власне дослідженнях та публікаціях В. Я. Ревегука, серед яких нараховується більше 20 монографій та понад триста статей, можна виокремити низку тематичних напрямків досліджень, локалізованих межами Полтавщини. В узагальненому вигляді з ними можна ознайомитися на сторінках біобібліографічного покажчика, виданого до 75-річчя видатного краєзнавця [5]. Усі праці побудовані на документальному фундаменті, ретельному виявленні архівних документів, що знаходяться на зберіганні у фондах Державного архіву Полтавської області. Крім того, Віктор Якович опрацьовував епістолярні й мемуарні джерела, літературу української діаспори, а також з повагою ставився до усноісторичних джерел. Доступ до відкритих у роки незалежності України архівів радянських спецслужб додали його працям гостроти критики комуністичного режиму, бо як ніякі інші розкривали сутність тотального контролю над людиною і суспільством.

Серед низки порушених вченим проблем назвемо першою політичний та соціально-економічний розвиток Полтавщини на

початку ХХ ст. Аналізуючи економіку краю, дослідник доводить її аграрний характер, а становище селянства вважав гіршим, ніж в інших губерніях. На його думку, на 1910 р. понад 70 відсотків селян були малоземельними. Суспільно-політична ситуація в Полтаві й на Полтавщині у публікаціях В. Ревегука постає як місце зародження і становлення осередків перших українських політичних партій, зокрема вільних громад РУП, пізніше УСДРП та есерів. Дослідник показує різні форми революційного і національно-визвольного рухів на Полтавщині та вважає їх передумовами Української революції.

Другою пріоритетною темою дослідження В. Ревегука стали події Української революції 1917–1921 рр. на Полтавщині й політичні настрої селянства у його ставленні до революції. Монографія «Селянство Полтавщини в добу Української 1917–1921 рр.» та низка статей переконують, що «Селянство Полтавщини протягом віків було носієм Української державницької ідеї, генетичної пам'яті нації, матеріальних і духовних цінностей українського народу» [6, с. 6].

У контексті гострого протистояння прихильників української державності та радянської влади вчений досліджує природу антибільшовицького спротиву, повстанського руху, який охопив цілі повіти й села Полтавщини. Цій проблемі В. Ревегук присвятив монографії «Полтавщина. Протибільшовицький Рух опору 20–30-х рр. ХХ століття: нариси історії» та «Отамани Полтавського краю» [7]. Вчений констатував: «Після поразки армії УНР на зовнішніх фронтах повстансько-партизанський рух протягом 1920 – 1930-х рр. був головною силою в боротьбі з більшовизмом на Полтавщині, проте він не міг розраховувати на перемогу» [8, с. 356].

Наступною важливою для дослідника темою стали події Другої світової війни та період окупації Полтавщини. Зазначимо, що поява перших розвідок вченого у друкованих засобах масової інформації в першій половині 1990-х рр. спричинили руйнування стереотипів, усталених у радянській історіографії щодо ролі комуністів в організації антинацистського опору, діяльності радянських партизанів і підпільників, їх ефективності, повсякдення окупації Полтави та населених пунктів Полтавщини,

націоналістичного руху опору тощо. Загалом суспільство виявилось неготовим сприймати незаангажовану історію. Пізніше автор сублімував свої напрацювання у двох монографіях: «Полтавщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945)» [9] та «Полтавщина під німецькою окупацією (1941 – 1943)» [10]. У книгах читачі знаходять відповіді на численні питання, які становили «білі плями» в історії Полтавщини. В. Ревегук доходить висновку про схожу сутність нацистського та радянського тоталітарних режимів, а відновлення радянської влади в Україні не вважав визволенням.

Варто виокремити також деякі аспекти наукових зацікавлень, що знайшли відображення у статтях В. Ревегука в численних наукових збірниках і часописах, зокрема про створення й діяльність Української автокефальної православної церкви, Голодомор 1932–1933 рр., політичні репресії, політичні партії на Полтавщині, біографічні розвідки про відомих діячів Полтавського краю та ін. Він був причетним до створення численних тематичних теле і радіопередач, аби якомога ширше популяризувати українську історію, узяв участь у створенні телепроєкту «Поборники незалежності» на обласній телерадіокомпанії «Лтава».

Отже, констатуємо безперечний вагомий внесок Віктора Яковича Ревегука у вивчення й популяризацію історії Полтавщини, гідне місце його наукової спадщини серед досліджень з історії України. Його можна сміливо назвати краєзнавцем за покликанням і науковцем з глибоким розумінням методологічного інструментарію сучасної історичної науки.

Список використаних джерел

1. <http://historic.pnpu.edu.ua/index.php/8868/>
2. *Віктор Ревегук: людина, вчений, епоха: збірник наукових статей* / редкол.: Бабенко Л.Л., Волошин Ю.В., Киридон А.М. та ін.; ДКіТ ПОВА; ПКМ імені Василя Кричевського. Харків; Полтава : ТОВ «Майдан», 2023. 296 с.
3. Нестеренко Т. Тема селянства у дослідженнях Віктора Ревегука. *Віктор Ревегук: людина, вчений, епоха: збірник наукових статей* / редкол.: Бабенко Л.Л., Волошин Ю.В.,

- Киридон А.М. та ін.; ДКіТ ПОВА; ПКМ імені Василя Кричевського. Харків; Полтава : ТОВ «Майдан», 2023. С. 34-38.
4. Ревегук В. Я. Мое життя – мить історії. *Історичний факультет Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2018. 456 с.
  5. *Ревегук Віктор Якович : біобібліографічний покажчик / Упоряд.: Р. А. Сітарчук, Ю. В. Волошин, В. В. Орехова. І. М. Лесунова; за ред. М. І. Степаненка*. Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2013. 100 с.
  6. Ревегук В. Селянські спілки Полтавщини. *Полтавщина в Українській революції 1917-1921 рр.: зб. наук. ст. / УК ПОДА; ПКМ (ред.кол.: Бабенко Л.Л., Вождаєнко В.В., Мокляк В.О, Супруненко О.Б. (відп. ред.)*. Полтава : Дивосвіт, 2017. С. 6-31.
  7. Ревегук В. Полтавщина. Протибільшовицький Рух опору 20–30-х років ХХ століття : нариси історії. Полтава : Полтавський літератор, 2016. 306 с.
  8. Ревегук В. Селянство Полтавщини в добу Української революції 1917-1921 рр. Полтава: Полтавський літератор, 2017. 386 с.
  9. Полтавщина в роки Другої світової війни (1939 – 1945). Полтава: ПП Шевченко Р.В., 2004. 288 с.
  10. Полтавщина під німецькою окупацією (1941 – 1943). Нариси історії. Полтава: Дивосвіт, 2015. 388 с.

Норенко І. О.

аспірант 1 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Савченко В. А.

д. і.н., професор кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 94 (477)

ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ВЕКТОРИ УРСР У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ 1991 РОКУ: ПОГЛЯД УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСИ КАНАДИ

У доробку проаналізовано різні точки зору представників української діаспори Канади щодо майбутнього України у зовнішньополітичному та економічному векторах в контексті можливого проголошення республікою своєї незалежності. Розглянуто питання реалізації економічного суверенітету України в «оновленому» Радянському Союзі.

Ключові слова: діаспора, УРСР, Канада, преса, вектор.

У 1991 р. радянська Україна знаходилася на роздоріжжі – державний суверенітет, закріплений у 1990 р., за яким республіка отримувала ширші політичні та економічні права по суті своїй не діяв, СРСР перебував у соціально-економічній кризі. На початку 1991 р. в пресі української діаспори Канади з'являються аналітичні статті з приводу ситуації, що склалася в УРСР. Ці статті не втрачають своєї актуальності і в наш час, оскільки питання, що в них закладені (геополітичні орієнтири, перспективи економіки) є актуальними і зараз.

Мета дослідження – підняти проблему еволюції поглядів української діаспори на перспективи зовнішньополітичного курсу

України у 1991 р. У щомісячнику «Нові дні» за квітень 1991 р. переопубліковано (з газети «Вечірній Київ») статтю відомого канадського підприємця українського походження, філантропа Петра Яцика під заголовком «Час платити, час витратити» [3]. Автор піддає критиці політику перебудови, започатковану М. Горбачовим тим самим визнаючи, що економіка УРСР незважаючи на проголошений економічний суверенітет залишалася під контролем КПРС: «Я звик до того, що у мене просять грошей на такі загальнонаціональні справи, як церква, наука, музей чи молодіжні організації. Здивуванням для мене було, коли представник торговельної фірми вимагав від мене заплатити за дві підлоги для його фірми (фірма державна) у будинку, котрий вони будують разом з міською владою... Для всіх нас було незрозумілим – до якої міри люди, котрі приходять підписати контракти, мають право на це, а до якої міри лише виконують наказ Комуністичної партії... хоч Горбачов визнав публічно, що треба зблизити соціалістичну економіку з капіталістичною, Комуністична партія надаліше залишається силою, котра керує імперією. У цих двох твердженнях лежить основа перебудови» [3, с. 16]. Автор доходить думки, що суверенітет та незалежність держави постане тільки тоді, коли економічний спектр повністю опиниться під контролем України. В той же час, реальність початку 1991 р. вказувала на те, що більшою частиною фінансів республіки продовжувала розпоряджатися Москва.

Що стосується політичних проблем, то у своїй статті «Час змагу і можливостей», влітку того ж року, П. Яцик пише: «...Нікому у світі не є новиною, що українці є найкращими спеціалістами по цілому Союзі... Марнування часу на суперечки за червоний чи синьо-жовтий прапор не зробить нас багатшими...»[4, с. 32]. П. Яцик вказував на необхідність скорішого вирішення політичних розбіжностей в Україні та вимагав скоріше почати системні реформи у сфері економіки задля інтеграції України до світового економічного співтовариства.

Вартою уваги є стаття Віри Мороз «Не ідеалізуймо майбутній європейський лад», в якій автор детально аналізує

ризиків вступу України до Європейського Союзу, котрий тоді лише утворювався, адже це могло потягнути за собою національні протиріччя: «...ідея злиття націй дала протилежний, збуджуючий ефект серед ельзасців, сицилійців, каталонців, шотландців, які почали якраз тепер вимагати автономії і більше прав... Вимоги не обмежуються лише мовним питанням, а стають все більше агресивними. Всі заговорили про незалежність, і всі хочуть визнання. Навіть Ломбардія і Бретань піднесли свої довго заспані голови і шокували уряди Італії і Франції новими вимогами і скаргами» [2, с.14].

Автор закликає не розвивати міцних зв'язків із Москвою, не підписувати новий Союзний договір, а йти власним шляхом, спираючись на досвід таких країн, як Японія: «А самі українці, придивляючись ближче до проблем об'єднання релятивно здорових потуг Європи, повинні тим більше втікати від «нових союзів». Україна повинна орієнтуватись не на Москву і не на якусь міфічну пан-Європу, а на тип держави, як Японія, яка довела, що найкращий союз якраз й всередині нації...» [2, с. 14]. У даному випадку ми спостерігаємо превалюючу точку зору «точкової співпраці» України з різними державами без входу до геополітичних блоків. Власне, після проголошення незалежності українська влада проголосила саме такий геополітичний вектор, оголосивши про свій позаблоковий статус. У такому статусі Україна існувала аж до 2005 року, коли за президентства Віктора Ющенка було оголошено курс на інтеграцію до ЄС та НАТО.

Цікавою, в контексті дискусії стосовно проголошення незалежності України, є стаття невідомого автора, вказаного як «Інформатор ОДУМ (Об'єднання Демократичної Української Молоді – авт.) з Міннесоти», що була опублікована в журналі «Молода Україна» у серпні 1991 р. під заголовком «Їдьте на Україну!» Автор закликає українську молодь їхати до України, задля розбудови молодої держави, звертаючи увагу на процес «українізації населення» УРСР. Значний акцент ставиться на проблеми взаємозв'язку з колишнім гегемоном – Москвою: «Говоримо про процес відізнання від Москви, процес усвідомлення народу, що лише таке повернення до Заходу дасть народу і нашій країні краще життя і надійне майбутнє для

наступних поколінь» [1, с. 2]. В даному випадку пропонувався «шлях на Захід», інтеграція у євроатлантичні структури, паралельно з проведенням глобальних ринкових реформ, як це змогли зробити країни Балтії, в перші місяці після оголошення незалежності.

В суспільній думці української діаспори були різні точки зору на можливий пострадянський розвиток України. Особливість дискурсу полягає у тому, що в часи незалежності українська держава декілька разів (в силу політичного розрахунку або ж економічних факторів) коригувала свої зовнішньополітичні орієнтири – від дружби та партнерства з РФ до прозахідного курсу. Точка зору фахівців з української діаспори мала потенціальні можливості позбутися хитань, вчасно коригувати та формувати перспективи зовнішньополітичного курсу України.

Список використаних джерел

1. Їдьте на Україну! *Молода Україна*. Торонто, 1991. №404. С. 2
2. Мороз В. Не ідеалізуймо майбутній європейський лад. *Анабазис*. Торонто, 1991. №44. С. 14–15.
3. Яцик П. Час платити, час витратити. *Нові дні*. Торонто, 1991. №494. С. 16–18
4. Яцик П. Час змагу і можливостей. *Нові дні*. Торонто, 1991. №497-498. С. 32-33.

Павлов Р. Є.

аспірант 1 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Савченко В. А.

д. і.н., професор кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 316.334.5(477.83)"1921/1929"

ОБЛИЧЧЯ НЕПу В ОДЕСІ: ДО ПИТАННЯ СОЦІАЛЬНОГО РОЗШАРУВАННЯ У 1920-х РОКАХ

Дослідження розглядає вплив Нової економічної політики (НЕП) на структуру у місті Одеса протягом 1920-х рр. Воно аналізує роль НЕПу у формуванні соціальної структури та визначає основні економічні та соціальні перетворення, акцентує увагу на економічних аспектах його впливу, що сприяє кращому розумінню соціальних динамік того часу.

Ключові слова: Одеса, Нова економічна політика (НЕП), непмани, «лішенці», безробітні, радянська бюрократія, соціальне розшарування, економічні зміни.

Одеса протягом 1920-х рр. переживала важливий етап змін, що стосувалися як економічного, так і соціального життя. Ключовим чинником цих змін була Нова економічна політика (НЕП), яка вплинула на формування соціальної структури міста. Шляхом вивчення економічних і соціальних трансформацій, розкриваються ключові аспекти соціально-економічного життя Одеси.

Метою дослідження є висвітлення впливу Нової економічної політики на соціальне розшарування міста Одеса у період 1920-х рр.

НЕП, введений після завершення громадянської війни в Радянському Союзі, мав на меті відновлення економіки країни та введення елементів ринкових механізмів. Одеса, як важливий економічний та культурний центр, стала ареною для реалізації нововведень НЕПу, що призвело до значних змін у соціальній структурі міста. Економічні реформи, впроваджені в цей період, сприяли формуванню нових соціальних груп та розширенню можливостей для підприємництва.

Роль НЕПу у формуванні соціальної структури Одеси виявилася значною, зокрема в контексті залучення національних меншин до соціального життя міста. Наприклад, статистика свідчить про різноманітність участі нацменшин у радах Одеської губернії, що відображає різні етнічні групи та їх роль у міському самоврядуванні. «Ступінь участі нацменшостей у радах Одеської губернії співпадав з національним складом населення. Усього у міських радах губернії нацменшості склали 31%, у сільрадах – 12%. В Одеському окрузі у сільрадах їх було 29%, Херсонському – 17%, Балтському – 7,8%; Миколаївському – 13,2%; Зинов'євському – 6,7%, Первомайському – 8,7%. В Одеському і Миколаївському більшість займали німці, Балтському і Херсонському – євреї, особливо у землеробських колоніях. Усього на Півдні України було створено 85 національних сільрад: 46 – німецьких, 11 – єврейських, 9 – болгарських, 14 – молдавських, 2 – польські, 1 – литовська, 2 – білоруські» [1, с. 1]. Однак, разом з економічними можливостями, НЕП також став причиною соціальних напружень, особливо щодо нерівного доступу до ресурсів та можливостей для розвитку. Це спричинило формування нових соціальних конфліктів у місті.

НЕП призвів до появи економічних змін, які стимулювали міграційні процеси в місто, хоча треба зазначити, що більшість селян тікали від штучного голоду 1921–1923 рр. Це призвело до зміни демографічної структури міста, збільшення кількості робочої сили [2, с. 51].

Економічна політика НЕПу вплинула на місцеве населення Одеси у 1920-ті рр. через кілька механізмів. По-перше, відмінності в економічному підході порівняно з попередніми роками, такими як відновлення приватної власності та ринкові

механізми, дозволили розвинутому шару підприємців та торговців збільшити свій вплив. Це призвело до зростання бізнесу та підприємництва в Одесі, стимулюючи економічний розвиток. Другим наслідком було підвищення рівня зайнятості через розвиток промисловості та торгівлі. Зростала конкуренція за робочі місця та погіршувалася якість життя для деяких соціальних груп.

Економічна політика НЕПу стимулювала соціальні зміни та перетворення. Зростання економічних можливостей для певних соціальних груп, таких як підприємці та промисловці, призвело до посилення їхнього впливу в суспільстві та розвитку нових соціальних еліт. Одночасно, підвищенням рівня зайнятості та заробітної плати для робітників промисловості, нерідко супроводжувалася експлуатацією та погіршенням умов праці, що породжувало соціальні конфлікти та напругу в місті.

У період Нової економічної політики в Одеській губернії 1920-х рр. тотальне безробіття стало проблемою через економічні перетворення, що відбувалися. НЕП призвів до зміни економічної структури, зокрема, до переходу від військового комунізму до більш ліберальної економічної політики. Однак цей перехід супроводжувався рядом проблем, включаючи масове звільнення працівників з військової промисловості, зменшення виробництва в деяких галузях, а також зміну вимог до робочої сили. Внаслідок цього багато людей залишилися без роботи, адже їхні попередні робочі місця стали займатися конкурентнішими приватними підприємцями.

Непмани в Одесі періоду Нової економічної політики (НЕП) відігравали значну роль у розвитку приватного підприємництва та торгівлі. Вони вкладалися в розвиток міської інфраструктури, створюючи нові ринки та підприємства. Непмани надавали фінансову підтримку соціальним та культурним ініціативам у місті. В Одесі у 1921 р. представниками ділових кіл за короткий термін було зібрано понад 1,5 млрд. крб. на користь голодуючих (грошовимиз наками зразка 1921 р.) [3, с. 203].

У Одесі 1920-х рр., в період Нової економічної політики, сформувалися особливі соціальні групи, відомі як «червоне дворянство» та «лишенці». «Червоне дворянство» включало

впливових чиновників-бюрократів та впливових представників комуністичної партії, які контролювали політичні та економічні процеси в місті. «Лишенці» склалися з колишньої еліти, яка зазнала репресивного тиску з боку держави: «Цю категорію, окрім класично приналежних (волоцюги, повії, кримінальні злочинці та ін.), почали поповнювати представники колишньої культурної, економічної, політичної, військової еліти, котрі зазнали репресивного тиску з боку держави. Для позначення використовувалися різні терміни, одним з яких став – «позбавленці» (рос. – «лишенцы») [4, с. 19]. Взаємовідносини між цими групами були напруженими та динамічними. «Червоне дворянство» ставилося до «лишенців» з певною придорогою, оскільки бачило в них потенційну загрозу для свого впливу.

У соціальному та економічному житті Одеси 1920-х рр виділялися дві впливові групи: «червоне дворянство» та непмани. Непмани, які були активними учасниками нового приватного підприємництва, були зацікавлені в підтримці безробіття через низьку заробітну плату, що дозволяла їм здешевити робочу силу та збільшити свої прибутки. Взаємодія між «червоним дворянством» та непманами формувала корупцію в країні і негативно впливала на економічні відносини того часу. НЕП використовувався в інтересах окремих груп, які часто перепліталися в пошуках власного «гешефту».

Інтелектуальна еліта міста, включаючи письменників, митців та науковців нерідко стикалася з репресіями та обмеженнями щодо своєї творчості та політичних переконань. Це призводило до загострення конфліктів між інтелігенцією та владою, а також до формування опозиційних груп, які виступали проти ідеології та практик радянського режиму. Разом з позитивними аспектами, культурні зміни також відображали соціальні нерівності та конфлікти. Нерідко культурні інновації були привілеєм окремих соціальних груп, тоді як інші залишалися відстороненими від цих процесів через обмежений доступ до матеріальних культурних ресурсів. Інтелігенція брала активну й безпосередню участь в акціях протирадянської влади, звинувачуючи останню в голоді, розрусі й епідеміях. Так, на початку 1922 р. викладачі Одеської державної медичної

академії надіслали лист протесту, у якому констатували свою участь у боротьбі з голодом й епідеміями. Доведені життям до майже жебрацького, а в більшості випадків і повного жебрацького стану – голоду, холоду й повної відсутності одягу і білизни – викладачі Медичної академії протестують проти такого ставлення влади до вищої школи та її працівників» [5, с. 191-192].

Сільська інтелігенція у період НЕПу відіграла важливу роль у соціальному та культурному розвитку України, включаючи місто Одесу. Складаючись з учителів, сільських лікарів, клерків та селян-інтелектуалів, сільська інтелігенція відчувала певне поліпшення у своєму становищі завдяки реформам НЕПу, які сприяли розвитку сільського господарства та підтримці освіти та культури у сільських районах: «Сільська інтелігенція України у добу непу поширювала свою культурно-освітню діяльність під достатньо жорстким ідеологічним пресингом більшовицької партії» [6, с. 202]. Водночас, сільська інтелігенція стикалася з обмеженим доступом до культурних та освітніх ресурсів, недоліками у розвитку сільських громад та соціальною ізоляцією. У цілому, її роль полягала в сприянні розвитку сільських громад та зближенні міської та сільської культур, впливаючи на соціальну та культурну динаміку України в цей період.

Дослідження впливу Нової економічної політики на соціальне розшарування міста Одеса у період 1920-х рр. є важливим для розуміння економічних та соціальних змін того часу. Розширення приватного підприємництва та інвестицій, а також індустріалізація привернули нові соціальні шари до міста, що сприяло формуванню нових економічних та культурних реалій. Однак, разом з економічним зростанням приходив виклик соціальної нерівності, якій відображав складність соціальних динамік цього періоду.

Список використаних джерел

1. Котляр Ю. Національні меншини південно-українського села в добу непу. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Міжвідомчий збірник наукових праць*. 2010. №19.

- С. 3-19. URL: <http://dspace.nbuiv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/13556/01-Kotliar.pdf>
2. Драмарецький Б. Б. Демографічна трансформація міського населення України в першій половині 20-х рр. XX ст. *Вчені записки*. 2021. Том 32(71). №3. 358 с. URL: https://hist.vernadskyjournals.in.ua/journals/2021/3_2021/3_2021.pdf#page=59
  3. Волосник Ю. Благодійництво приватних підприємців України в роки непу. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія: Історія*. 2014. №49 (спец. вип.), С.201-205. URL: <https://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache>
  4. Стародубець Г. М., Стародубець В. О. «Позбавленці» в соціальній структурі радянського села 1920-х років. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2019 №27. С. 19–25. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/28578/1>
  5. Шейко В. М. Інтелігенція і влада в Україні перших років НЕПу. *Культура України. Серія: Культурологія: збірник наукових праць*. 2018. URL: [https:// pdfs.semanticscholar.org/](https://pdfs.semanticscholar.org/)
  6. Цьомра Т. Умови та характер культурної роботи сільської інтелігенції Української СРР у добу непу. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Історія*. 2008. №14. С. 199-202. URL: <https://scholar.googleusercontent.com/scholar>

Пешков Д. М.
аспірант 2 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94:628.1(477.53-25)"189/191"

ХОЛЕРА І ВОДОПОСТАЧАННЯ: ІСТОРИЧНИЙ АНАЛІЗ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ У ГУБЕРНСЬКИЙ ПЕРІОД (НА ПРИКЛАДІ м. ПОЛТАВА)

Дослідження історії холери та процесів водопостачання є важливим аспектом для розуміння взаємозв'язку між епідеміологічними виникненнями захворювання та якістю водопостачання. Ця робота аналізує еволюцію епідемічних випадків холери в контексті розвитку систем водопостачання, включаючи санітарні умови, технічні інновації та реформи у галузі гігієни.

Ключові слова: холера, водогін, санітарія, водопостачання, епідемії.

Різні хвороби завжди ставали викликами перед людством, вони могли бути відмінними у шляхах передачі, симптоматиці і території поширення. Відповідь же на ці виклики так само залежала від багатьох факторів як то розвиток медицини чи рівень благоустрою міста. Холера, яку іноді називають «чумою XIX століття» стала викликом для багатьох країн світу і містечок, таких як Полтава. На прикладі боротьби з цією хворобою у Полтаві можна побачити як з'являлися нові чи видозмінювалися вже існуючі тенденції у різних аспектах життєдіяльності міста. Сама ж холера це важка інфекційна хвороба, що проявляється важкими діареями та блюванням. Основним шляхом передачі холери є водний.

Перший великий спалах епідемії спостерігався у 1817 р. в Індії. З часом хвороба розповсюдилася до інших країн через

торгівлю та подорожі. Вона вперше потрапила на територію Російської імперії у 1823 р. через рух населення та торгівлю. В самій історії холери визначається шість великих пандемій, які відбувалися протягом XIX – поч. XX століття. Полтава відчула на собі п'ять з них, окрім першої пандемії (1817–1823 рр.). Для боротьби з холерою стали вдаватися до допомоги старих випробуваних засобів: оточенню уражених хворобою районів і карантинам, але ці заходи, що виправдали себе в боротьбі з чумою, виявилися безсилі зупинити поширення епідемії [1, с. 252]. Але важливо розуміти, що в 1830-му р. знання про те, що викликає холеру ще не було. Була так звана «міазматична теорія», яка вказувала, що холера поширюється через повітря. Також була думка, що вона може поширюватися через фрукти. У Москві під час епідемії в 1830 р. поліція силою витягувала з крамниць і лабазів кавуни, дині, ягоди, фрукти і скидала їх в навмисне вириті (за містом) глибокі, наповнені вапном ями [1, с. 254]. Тому й не дивно, що під час епідемії холери в Полтаві в 1830-31 рр. генерал-губернатор Микола Рєпнін для профілактики хвороби радив «не спати на відкритому повітрі» і «не їсти сирії і гнилої їжі, особливо ж кавунів, динь, яблук, слив...». Стосовно ж водопостачання як таких рекомендації не надавалося, окрім вживання дігтярної води і зменшення вживання «сирії» води [2, с. 214].

У період третьої пандемії 1848–53 рр. медицині так само було багато чого невідомо про боротьбу з холерою, відповідно від чого і заходи залишалися майже на тому ж самому рівні. Для населення в 1848 р. в місцевій газеті «Полтавські губернські відомості» були опубліковані профілактичні рекомендації. Так само ще на той момент були уявлення про повітряний шлях передачі хвороби, тому частина рекомендації стосувалася саме на «предохраненіе дыхаельныхъ органовъ» [3, с. 112]. Деякі з них відповідали тогочасним уявленням про цілющій вживання спиртних напоїв: «пить водку, особенно передъ обедомъ и ужиномъ, въ умеренномъ количестве, полезно...» [3, с. 114]. Стосовно ж рекомендацій пов'язаних з водою, то ситуація стала трохи кращою. Так рекомендувалося забруднену і маючу брудний запах воду пропускати через водоочисні машини або через пісок

чи вугілля і настоювати потім «житнями сухарями» [3, с. 116]. Дана рекомендація цікава з точки зору того, що якість води визначалася за допомогою органолептичного методу (тобто основаному на органах чуття людини). Така методика перевірки води хоча і не вимагає жодних ресурсів, але ґрунтується на суб'єктивному баченні чистоти води чи запаху. Тобто для кожної людини могли бути власні критерії для визначення того чи необхідно дану воду якимось чином очищувати. Так само і поки що залишається відкритим питанням наскільки дана методика була ефективною та як часто населення їй використовувало.

В 1853 р. в цій же газеті вийшли ще раз замітки в яких надавалися профілактичні заходи, перші дії під час захворювання і т.д. Там знаходимо ще раз нагадування про вживання чистої і свіжої води. Але в перше знаходимо інформацію про дії пов'язані з заходами з самими джерелами отримання води: «Где давно чищені колодці тамъ следуетъ ихъ немедленно очистить» [4]. До цього часу якихось рекомендації чи постанов пов'язаних з саме очищенням чи захисту від забруднення джерел питної води у контексті боротьби з холерою ми не знаходимо.

В період наступної епідемії в 1871 р. увага до джерел водопостачання стала більшою. Так під час обговорення заходів в міській думі задля боротьби з холерою було повідомленого одним із її членів думи Петром Анінкіним, що міські колодязі у місті забруднені. Іншим гласний думи Павло Богоявленський не погодився і повідомив, що ця інформація не відповідає дійсності і насправді колодязі в справному стані [5, с. 1]. У найближчий час також управою були розроблені подальші профілактичні методи задля недопущення поширення хвороби. Одним з них став, що всі колодязі мають чиститися щорічно і на відстані 4 сажнів заборонялося влаштувати вигрібні ями [6, с. 3]. Дискусія у міській думі і розроблені заходи у міській управі вказують про деяку трансформацію думки щодо боротьби з холерою. Авжеж заходи пов'язані з водою в цей момент були другорядними, але і варто розуміти, що в світі ще на той момент не було єдиної думки щодо поширення даної хвороби. Так радянський дослідник історій епідемій на території російської імперії Константин Васильєв вказує, що на 70-ті рр. XIX ст.: «з одного боку, виявлявся відхід

від застосування старих карантинних заходів, а з іншого — виявлялася відсутність чіткої, конкретної програми боротьби з епідеміями холери» [1, с. 268]. Також за 1871 р. ми маємо інформацію за кількість хворих і смертність від холери в місті під час епідемії. Так з 15 липня до 10 вересня 1871 р. в Полтаві захворіло 967 осіб, а померло 525 [6, с. 2]. Таким чином, виходило, що за 2 місяці було уражено доволі значну кількість населення, і 50 % з захворівших померли.

З часом розвиток медицини дозволив виявити холерний вібрион у 1883 р. І в науці починає все більше затверджуватися думка, що вода слугує головним шляхом передачі холери. Через лікарів у різних санітарних комітетах, комісіях і звітах доносилися до представник міської влади важливість покращення водопостачання у місті. Наступна епідемія холери, яка відбулася у 1892 р. показала наскільки дії лікарів і влади були успішними і що змінилося з минулими роками. Однією з проблем у Полтаві було те, що дії місцевої влади відбувалися тільки після того, як загроза хвороби вже наступала або після факту її виникнення. Так, перше засідання міської думи та губернської земської управи в 1892 р. відбулося лише після того, як в кінці червня стало відомо про появу холери в губернії [7, с. 63].

Серед перших заходів місцевої влади був огляд санітарними лікарями та піклувальниками разом із поліцією джерел питної води. Так само під час цієї епідемії вперше ми бачимо застосування хімічного методу перевірки води як один із методів з поширенням інфекції. Для мешканців були опубліковані списки з 10 відомих джерел якісної води, які були виявлені до цього так само за допомогою хімічного аналізу. І було виділені кошти для перевірки ще 10 колодязів. Результати цієї перевірки виявили, що вода була придатною для вживання в п'яти колодязях, сумнівною в трьох і непридатною в двох [8, с. 2]. Таким чином, для п'ятдесятитисячного міста було відомо вкрай низька кількість джерел з якісною водою, ще і з урахуванням того, що точно невідомо скільки населення читало пресу та довіряло їй.

У санітарних методах захисту населення від вживання забрудненої води місцева влада діяла по-різному. Стосовно колодязів була введена постанова для місцевих мешканців, в якій

вимагалось негайно очищати колодязі та закривати ті, які знаходилися менше ніж за 3 сажні (6,4 метра) від вигрібних ям [9, с. 1]. Щодо річки Ворскли, проблема була складнішою, оскільки, хоча і була призначена охорона на берегах річки з дезінфікуючими засобами (негашене та хлороване вапно) [9, с. 2], річка була місцем викидів відходів населення. Мешканці, де відсутні були вигрібні ями, скидали нечистоти в яри, через які відходи забруднювали маленькі струмки, що впадали у Ворсклу. Ця проблема виникла через недостатність засобів для утилізації відходів, як вказав полтавський лікар Федор Устименко: «Оздоровленіе г. Полтавы, въ смысле учрежденія въ немъ городского благоустройства, дело невозможное за отсутствиемъ средствъ въ городской кассе; почему мы Полтаву должны разсатривать не какъ городъ, а какъ большое село...» [10, с. 1].

Важливим заходом у боротьбі з холерою стало поширення в місті кип'яченої води. На кінно-ярмарковій площі безкоштовно видавали населенню вдень 120–160 відер кип'яченої води. Також зазначалося, що в державних закладах, лікарнях та фабриках населення використовувало виключно кип'ячену воду [11, с. 2]. Як результат, епідемія холери в 1892 р. поширилася досить слабо. За даними лікаря Федора Устименко, в місті було зафіксовано 108 випадків хворих [12, с. 1]. Також Устименко вказував, що холерні випадки відбувалися переважно там, де колодязі були неглибокими, а мешканці не мали доступу до кип'яченої води [11, с. 2].

Отже, місто досить успішно впоралося з епідемією холери в 1892 р., хоча дослідження цієї епідемії виявило численні проблеми Полтави того часу, включаючи забруднення річки та несистемний санітарний контроль. У той же час місто використовувало позитивні практики стосовно якості водопостачання, такі як хімічний аналіз води та поширення кип'яченої води серед населення.

За період між 1892 р. і 1907 р. Полтава вже мала централізований водопровід (побудований в 1900 р.), який поступово розширювався. Особливістю водогону було те, що джерелом для води використовувалася чиста артезіанська вода, яка за дослідженнями 1905 р. була чудової якості [13, с. 44].

Однак і варто розуміти, що водопровідна мережа на початку свого існування забезпечувала тільки центр міста і тільки з часом з'являлася на окраїнах. Ті ж хто не мав доступу до води з водогону, користувалися водою з колодязів чи річки, вода з яких була недосить високої якості. Ситуація для окраїн ускладнювалася і тим, що за умов відсутності каналізації через ландшафтну систему міста відпрацьована вода через ґрунт потрапляла у поверхневі води, які були джерелом води для колодязів мешканців з окраїн Полтави. Тобто, виходило, що до наступної епідемії холери місто з одного боку мало водогін з якісною водою за чистотою якої слідкували, і з іншого проблеми з джерелами забезпечення води для іншої частини, яка через територіальні або фінансові можливості не могла отримувати доступ до води з водогону.

В 1907 р. холера з'являється у Самарі і переходить на Поволжя, і згодом поширилася на 49 губерній, як зазначається хоч вона і мала значне поширення, проте була не досить інтенсивна [1, с. 276]. В Полтаві ж в 1907 р. місцева влада знаючи про поширення епідемії діяла наступним чином: «Теперь вот приближается бичь народный—холера. Во всѣхъ ближайшихъ къ Полтавѣ городахъ принимаются по этому поводу тѣ или другія санитарныя мѣры, а наше городское управление палець о палець не ударяеть... Странная безпечность.» [14, с. 4]. Така безпечність і привела, що вже осінню у місті фіксувалися випадки холери, хоча і їх кількість була не надто високої. Місцева влада в терміновому порядку почала виконувати протиепідемічні заходи: перевірка фруктів і овочем на базарі, місць продажу води, роздача брошур про холеру і т.д [14, с. 4]. Прикладом таких брошур були роботи полтавського і чернігівського лікаря Грицька Коваленка. У його роботах «Як ми боронилися від холери», «Вид чого вмерла Мелася: Оповідання про обклад» і т.д., в доволі доступній формі описувалися як передається хвороба і що потрібно робити, щоб від неї вберегтися. Так наприклад в оповіданні «Вид чого вмерла Мелася» вказувалося, що воду обов'язково потрібно кип'ятити перед вживанням [15, с. 13].

Хоча холерна епідемія в 1908–09 рр. не фіксувалася у місті, то лікарі все одно розуміли важливість профілактичних

заходів. На прикладі запропонованих заходів полтавського санітарного лікаря Бориса Богопольського ми можемо бачити наскільки просунулося розуміння в медицині щодо боротьби з хворобою. Так було запропоновано організувати через опіку про бідних роздачу квитків на безкоштовне отримання незаможним води з водопроводу; забезпечити населення водопровідною водою, закрити тимчасово громадські колодязі; мати особовий нагляд за утриманням приватних колодязів і станом здоров'я користувачів водорозбірних будок і багато інших санітарних заходів [16, с. 28–29]. В 1910 р. епідемія холери на території російської імперії набула була вже значно потужніша в порівнянні з 1907–09 рр. В червні 1910 р. у Полтаві були зафіксовані перші випадки холери. У місті було прийнято рішення про безкоштовний відпуск води, проведення тимчасових водопровідних ліній у районах, де було відсутнє центральне водопостачання, у закладах громадського харчування мали використовувати тільки воду з водопроводу і водовозів [17, с. 74–75]. Місто доволі спокійно переживало хід епідемії у порівнянні наприклад з губернією: «Несмотря на энергичныя мѣры губернскаго земства, десять санитарныхъ отрядовъ котораго работаютъ не покладая рукъ, медицинская помощь въ борьбѣ съ эпидеміей недостаточна и во многихъ мѣстахъ прямо таки отсутствуетъ... въ борьбѣ съ эпидеміей приходится наталкиваться и на другое ужасное зло... на стремленіе населенія въ многихъ мѣстахъ скрыть больныхъ огь бдительнаго надзора санитарныхъ отрядовъ...» [18, с. 5]. В самій же Полтаві хвороба протрималася до осені, і значного поширення не набула. Наявність централізованого водогону під час епідемії 1910 р. значно спростила хід боротьби з холерою і дозволила стримати її. Це дозволяє зі свого чітко побачити важливість благоустрою міста на боротьбу з багатьма інфекційними захворювання.

Отже, у ході дослідження статті було виявлено, що увага до водопостачання в контексті боротьби з холерою зростає протягом часу, що відображає перетворення у суспільних явленнях і стратегіях управління громадським здоров'ям. Раніше, проблема холери частіше розглядалася з точки зору лікування хворих, вважаючи воду лише переносником інфекції або

вважалося, що холера передається через повітря. Проте з часом стала очевидною ключова роль водопостачання як запобіжного заходу, який може значно зменшити поширення хвороби. І наприклад підвищена увага до водопостачання і застосування хімічного методу води у 1892 р. відіграли немало важливу роль для зменшення кількості хворих у майже 10 разів у порівнянні з 1871 р.

Список використаних джерел

1. Васильев К. Г., Сегал Л. Е. История эпидемий в России. Москва, 1960. 344 с.
2. Ахшарумов Д. Д. Холера в Малороссии в 1830-31 гг. Извлечение из доклада 15.03.1885 Обществу Полтавских врачей. Полтава, 1885. С. 209–222.
3. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1848. №11.
4. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1853. №28.
5. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1871. №. 69. 4 с.
6. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1871. №. 71. 4 с
7. Иваненко Д. А. Записки и воспоминания 1888–1908 гг. Полтава, 2003. 287 с.
8. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1893. №31. 6 с.
9. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1893. №27. 6 с.
10. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1893. №30. 6 с.
11. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1893. №32. 6 с.
12. Полтавские губернские ведомости. Полтава, 1893. №33. 6 с.
13. Полтавский городской водопровод: отчет по городскому водопроводу за 1905 (5-й эксплуатационный) год. Полтава, 1906. 77 с.
14. Южный край. Харьков, 1907. №9155. 6 с.
15. Коваленко Г. О. Вид чого вмерла Мелася: Оповідання про обклад. Чернігів, 1897. 32 с.
16. Богопольский Б. Л. Краткий отчет о деятельности Полтавского городского санитарного надзора за 1908 год. Полтава, 1909. 62 с.
17. Єрмак О. П. Історія обласного державного підприємства «Полтававодоканал». Полтава, 2000. 310 с
18. Южный край. Харьков, 1910. №10033. 6 с.

Родіял Д. О.
магістрантка 1 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія)
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса
Секерська О. П.

к. і. н., доцент, завідувач кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 904+255:(38)

ЗЕМЛЕРОБСЬКІ КУЛЬТИ ГРЕЦЬКОГО НІКОНІЯ

Релігія завжди відіграла велику роль у людському житті. Існування релігії продиктоване особливостями людської психології та процесами утворення цивілізації. Між релігією і державою в стародавній Греції існував тісний зв'язок, який є особливо показовим саме в полісах Північного Причорномор'я. Тут греки виявилися позбавленими рідної землі, на якій плакала демократія, і ступили на варварську. Релігія стала потужним елементом, який об'єднував митрополію та її колонії. У Північному Причорномор'ї на перший план вийшли суспільно-корисні культу, що відображали природно-кліматичні та географо-економічні особливості держав цього регіону. У статті розглянуті землеробські культу, які були поширені в грецькому Ніконії.

Ключові слова: давньогрецький Ніконій, релігія, землеробські культу.

Ніконій – невелике античне місто на лівому березі Дністровського лиману, біля сучасного села Роксолани Одеського району Одеської області. Нижнє Подністров'я стало об'єктом грецької колонізації в другій половині VI ст. до н. е. [1, с. 40]. Велике значення сільського господарства для економічного життя

грецьких колоністів призвело до широкого розповсюдження в регіоні Північно-Західного Причорномор'я культів богів, які сприяли родючості землі, її плодovitості та збиранню гарних врожаїв.

Для дослідження культів стародавнього Ніконія перспективним є вивчення заповнення напівземлянки другої половини V – першої чверті IV ст. до н. е., яка була відкрита у 1962 р. в центрі західної частини міста. Приміщення заповнене битою керамікою і шматками обпаленої обмазки стін. Заповнення являє одночасне засипання [2, с.123]. Деякі зі знайдених у цій напівземлянці предметів мають безпосереднє відношення до культів.

Насамперед, інтерес представляють три фрагменти теракотових статуеток жіночих божеств, покровительок землеробства Деметри й Афродіти. Культ Афродіти був принесений колоністами в Північно-Західне Причорномор'я з Мілету. Шанування богині зафіксовано в більшості мілетських колоній. Воно мало дуже важливий політичний аспект, оскільки зв'язок між метрополією і колоніями здійснювався, зокрема, й за допомогою контролю над їхньою культовою діяльністю [3, с. 40]. Перший фрагмент представлений головою фігурки Деметри чи Афродіти у високому головному уборі. Це теракота родосько-мілетського типу першої половини V ст. до н. е. Другий фрагмент – передня частина торсу богині в стефані, яка сидить на троні, можливо, Деметри, що належить до кінця VI – початку V ст. Останній фрагмент – верхня частина фігурки Афродіти V ст. до н. е., яка в правій руці тримає птаха, очевидно, голуба [1, с. 99].

У дуже тісному зв'язку із землеробськими жіночими божествами в давньогрецькій релігії перебував Діоніс. У сакральному житті населення античних центрів Північного Причорномор'я культ Діоніса займав важливе місце. Традиції його шанування були принесені в регіон Нижнього Подністров'я грецькими переселенцями наприкінці VI ст. до н. е. [4, с. 340]. У цьому плані цікавий сюжет двох кратерів, пов'язаних з діонісіями. Кратери були знайдені у фрагментованому стані при дослідженні заповнення напівземлянки.

Уся поверхня першого червонофігурного кратера зайнята багатофігурною композицією міфологічного змісту [2, с. 124]. На вазі зображений сидячий Загрей-Діоніс та його супутники. У заповненні напівземлянки також зафіксовані 30 овечих астрагалів. Астрагали (таранні кістки) жертвних тварин виступали як обереги і використовувалися при віщуванні і ворожінні. Вони могли виступати як приношення Діонісу в іпостасі Загрея – сина Зевса і Персефони. Разом з тим, астрагали могли використовуватися в містичних обрядах культу Діоніса-Загрея, основу яких становив міф про смерть і відродження бога [4, с. 340].

Другий кратер по вінчику прикрашений червонофігурним орнаментом з лаврового листа. На одному боці вази в центрі зображений Діоніс, на ньому довгий хітон і плащ, на голові вінок з плюща. У лівій руці він тримає тирс і канфар, права прихована під плащем. Діоніс іде праворуч, попереду нього сатир, на голові якого діадема з п'ятьма пелюстками, що грає на подвійному авлосі. За Діонісом іде менада з тирсом і факелом у руках. На протилежному боці кратера зображені три чоловічі фігури в плащах, центральна спирається на тростину [1, с. 99]. Цей кратер поповнює групу кратерів із зображенням ходи Діоніса або його жерців, які готуються до узливання. Схожий сюжет ми можемо побачити на кратері, виданому Ф. Ігнірамі, який вважав, що подібні посудини були приналежністю жреця Діоніса і використовувалися винятково в культових практиках [2, с. 128].

Невід'ємною частиною культу Діоніса була гра на авлосі. Перший фрагмент цього інструменту був знайдений у Ніконії 1972 р. і датується V ст. до н. е. Виготовлений він із плюсневої кістки дрібного парнокопитного, найімовірніше, вівці, і являє собою кінцевий сегмент авлоса – так званий «вихід». Ще один фрагмент музичного інструменту був знайдений на території Ніконія наприкінці 80-х рр. і нині перебуває в приватній колекції. Він також виготовлений із плюсневої кістки вівці, поверхня якої добре заполірована, і також є кінцевим сегментом авлоса. Третій фрагмент був знайдений у Ніконії у 1976 р. в переміщеному шарі на глибині 2,5-2,7 м. і являє собою початковий сегмент авлоса – мундштук, який можна віднести до типу «колба з горловиною».

Цей авлос, імовірно, виготовлений з діафізу стегнової кістки дрібного копитного [4, с. 336-338].

Доволі цікавим для нас є уламок вінчика чорнолакового аттичного скіфоса з написом «... да вип'єш швидко...», що відноситься до V ст. до н. е. Об'єм скіфоса становить понад 2.5 л. На думку П. М. Секерського, можливо, цей напис пов'язаний зі святом анфестерій, а саме з другим його днем – святом кухлів. Святування анфестерій також супроводжувалося змаганнями з винопиття. Виходячи з вище сказаного, можна стверджувати, що в Ніконії у V ст. до н. е. святкувалися анфестерії, отже, був поширений культ бога Діоніса [5, с. 216-218].

Безпосередній стосунок до культу має і мармуровий лутерій, який, на думку фахівців, у Північному Причорномор'ї був приналежністю храмів [2, с. 134].

Отже, всі ці знахідки свідчать про широке поширення землеробських культів в античному Ніконії. Культ Деметри, богині родючості та покровительки землеробства, і Афродіти, богині краси, кохання та плодючості, підкреслює важливість землеробства для місцевого населення. Культ Діоніса, бога вина та виноградарства, є досить зрозумілим, оскільки виноградарство було важливою галуззю сільського господарства в античних грецьких колоніях. Загалом, наявність цих культів свідчить про глибоке переплетення релігійних уявлень та сільського господарства в античному Ніконії.

Список використаних джерел

1. Секерская Н. М. Античный Никоний и его округа в VI-IV вв. до н. э. Киев: Наукова думка, 1989. 128 с.
2. Секерская Н. М. Помещение с культовыми предметами из Никония. В: Дзис-Райко Г. А. (отв. ред.). *Материалы по археологии Северного Причерноморья. Сборник научных трудов*. Киев, 1983. С. 123-135.
3. Савельева Е. С. Культ Афродиты в Никонии. *Античный Никоний и мир племён Северо-Западного Причерноморья* / за ред. Бруяко И. В. Измаил, 2018. С. 40-47.

4. Секерская Е. П., Сыняк Н. С. Гость дионисийских ваханалий в нижнем Поднестровье. *STRATUM plus*. 2017. №3. С. 335-342.
5. Секерский П. М. Застольная надпись из Никония. *Материалы по Археологии Северного Причерноморья*. 1976. №8. С. 215-218.

Сергієнко В. Б.
аспірант спеціальності
032 Історія та археологія
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 322:94(477.53)"1920/1960"

НИЩЕННЯ ПРАВОСЛАВНИХ СПОРУД НА ПОЛТАВЩИНІ ЯК КЛЮЧОВА СКЛАДОВА АНТИРЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В ПЕРІОД 1920-х – 1960-х РОКІВ

Дане дослідження це спробу глибокого аналізу важливого аспекту історії України у ХХ столітті. Докладно розглядається період від 1920-х до 1960-х рр., коли радянська влада реалізувала активну антирелігійну політику. Стаття зосереджується на конкретному регіоні – Полтавщині, розглядаючи зруйнування православних споруд як ключовий елемент цієї політики. Автор досліджує масштаби знищень, методи та мотиви які лежали в основі цього процесу, враховуючи контекст соціокультурних та політичних трансформацій того часу. Автор намагається визначити, як це явище вписується в загальний контекст антирелігійних кампаній СРСР та як воно вплинуло на розвиток релігії в Україні.

Ключові слова: релігія, антирелігійна політика, пропаганда, церква, монастир, Полтавщина.

Протягом тривалого історичного розвитку релігія була невід'ємним складником життя українського народу. Радянський період завдав відчутних втрат українському суспільству та його матеріальній і духовній культурі, зокрема у сфері релігії. Цей комуністичний режим назавжди запам'ятався світовій громадськості категоричною нетерпимістю до будь якої конфесії. Історія нищення православних пам'яток на Полтавщині стала яскравим прикладом реалізації цієї політики.

Науковцями досліджувалися різні аспекти релігійного та церковного життя в УРСР у повоєнний період, що привело до появи та накопичення значного історіографічного доробку з даної теми. Дослідження історії релігії та функціонування релігійних інституцій у Полтаві та Полтавській області проводили М. Бака, В. Войналович, П. Воля, В. Пащенко та інші [1, 2, 4, 22]. Автори здебільшого зосереджувалися на дослідженні процесів закриття церков, зняття їх з реєстрації, ліквідації релігійних громад, становища та діяльності різних конфесій, аналізі політичних і правових засад антицерковної політики радянської влади, механізмах політичних репресій тощо.

З утвердженням радянської влади та установаження комуністичного режиму на українських землях була розпочата політика щодо релігійних організацій. Вона передбачала низку заходів, форм, механізмів закриття та знищення культових споруд по всій території УРСР. Було зруйновано видатні та унікальні архітектурні та культурно-історичні пам'ятки. Упродовж 1917 – 1940 рр. у м. Полтаві були закриті такі об'єкти: Хрестовоздвиженський монастир, Покровська церква при архієрейському будинку, Спасо-Преображенський собор, Успенська кафедральна церква, Миколаївська церква, Сампсонівська церква, Стрітенська церква, Великобудищанський жіночий монастир та інші.

На території Полтавщини антирелігійні заходи супроводжувалися закриттям, знищенням культових споруд, вилученням церковних цінностей, розкраданням храмового начиння, ліквідацією святих мощей. Наприклад, після закриття Стрітенської церкви у м. Полтава в 1937 р., було викрадено позолочений триярусний різьблений іконостас, кипарисові хрести під слюдою та сріблом, Євангеліє у гарній срібній палітурці, книга «Мінея» 1645 року й інші цінні рукописні пам'ятки.

У 1922 р. родинний склеп Апостолів у церкві Святого Спаса у с. Великі Сорочинці був зруйнований. Вилучено дорожочінні речі, золото та зброю [5, арк. 35].

Державно-партійне керівництво нехтувало питанням матеріально-технічного забезпечення та утримання культових споруд. Зокрема на початку 1923 р. було вилучено у релігійної

громади приміщення Покровської церкви у м. Полтава. Незважаючи на аварійний стан храму місцева влада не знайшла коштів на її відновлення. Це поставило під загрозу знищення цієї пам'ятки культової архітектури. У 1930 р. храм було закрито, а його приміщення передано під склад військового госпіталю [14, арк. 212].

Подібна практика використання культових споруд владою у господарських цілях мала місце і в інших регіонах Полтавщини. Зазвичай це обґрунтовувалося необхідністю проведення виставок або інших заходів, що демонстрували досягнення радгоспів та колгоспів. Наприклад, на місці Свято-Троїцького храму у Полтаві було організовано сільськогосподарські виставки. Так, у 1933 р. Успенський собор у м. Пирятин використовувався для зберігання зерна. А у приміщенні церкви Стрітіння Господнього облаштували новостворений кінотеатр «Салют».

Низка православних споруд, такі як, Спасо-Преображенський монастир поблизу м. Лубни (1936 р.), Успенська кафедральна церква в Полтаві (1934 р.), Полтавський Преображенський кафедральний собор (1934 р.) були закриті. Разом зі знищеними церковними будівлями, влада навіть ліквідувала їх фотографічні зображення по музеях.

Друга світова війна та післявоєнна відбудова вплинула на державно-партійну політику щодо релігії. У другій половині 1950-х рр. розпочинається нова хвиля антицерковної боротьби. Після XXI та XXII з'їздів ЦК КПРС в січні-лютому 1959 р. та в жовтні 1961 р. відбувся поворот у ставленні до церкви. У своїх виступах М. Хрущов заявив про необхідність належного рівня свідомості всіх громадян для переходу до комунізму, а не лише потужної матеріально-технічної бази [12, с. 386].

Кінець 1950-х – початок 1960-х рр. характеризувався прийняттям низки постанов, які стали законодавчою базою для обмеження сфери діяльності церкви та «насильства» над віруючими. Так 16 жовтня 1958 р. була прийнята Постанова Ради Міністрів СРСР № 1959 «Про монастирі в СРСР», яка пропонувала скоротити кількість монастирів та церковних будівель. 28 листопада 1958 р. ЦК КПРС прийняв постанову «Про заходи щодо припинення паломництва до так званих «святих

місьць»». Прийняття Постанови ЦК КПРС від 13 січня 1960 р. «Про заходи щодо ліквідації порушень духовенством законодавства про культури» та відповідної постанови ЦК КПУ від 19 березня 1960 р. спричинило різке посилення антирелігійної кампанії, яка оголошувала рішучий наступ на «будь-які прояви релігійності» [9, арк.81].

Після промови М. Хрущова на січневому пленумі ЦК КПРС 1961 р., в якій він назвав недоцільним та ідеологічно хибним витрачання коштів на ремонт і реставрацію культових споруд-пам'яток, проявилось особливо нігілістичне та злочинне ставлення до цих споруд, що мали історичну, культурну та архітектурну цінність. «Коригування» списку пам'яток до державного реєстру, затвердженого постановою РМ УРСР від 24 липня 1963 р., призвело до включення лише 13 об'єктів з майже 50, які раніше були визнані пам'ятками архітектури, в Полтавській області. Це поставило під загрозу знищення такі визначні споруди, як Вознесенська (Пушкарівська) церква XVIII ст. у Полтавському районі, Богоявленська церква початку XX ст. у Глобинському районі, церква Різдва Богородиці XIX ст. в селищі Козельщина, Преображенський кафедральний собор XIX ст. у Полтаві та Мгарський монастир XVII ст. поблизу Лубен тощо [10, с. 80-83].

Радянське законодавство у сфері релігії зумовило прийняття заходів для зміцнення контролю всіх рівнів місцевої та державної влади над церквою. Було розпочато масове вилучення релігійних громад з реєстру, скорочення кількості церков та підвищення адміністративного тиску. У 1957 р. кількість православних церков скоротилася на 22 одиниці, у 1959 р. – на 287, а у 1960 р. закрили понад 850 храмів [19, арк. 2; 17, арк.7, 61; 21, арк.2].

У тих областях, де релігійна активність була найменшою, до початку 1960-х рр. було знято з реєстрації до 90% загальної кількості громад. Наприклад, у Запорізькій області з 108 церков залишилися діючими тільки 9. Однак, на заході України влада не змогла провести такі радикальні заходи через значний опір віруючих. Так, на Тернопільщині було закрито 36% храмів, а на Закарпатті – усього 17% [11, с. 337].

Особлива увага приділялася Полтавській області, де зосереджувалося 62% усіх культових споруд республіки. В регіоні було здійснено масштабну руйнацію церков, що робило Полтавщину однією з перших областей за кількістю закритих храмів. Упродовж 1955 – 1965 рр. було закрито 90% храмів, які існували на території області. У період з 1959 по 1964 рр. було ліквідовано 199 релігійних громад, знесено 50 церков і скорочено кількість православного духовенства більш ніж удвічі. Багато парафій, що не мали можливості постійного обслуговування, зараховувались до категорії «недіючих» і підлягали негайній ліквідації [4, с. 260-261; 2, с. 243].

Більшість культових споруд, включаючи унікальні пам'ятки, були знищені назавжди, зокрема Всіхсвятська (знаходилась біля парку імені І. П. Котляревського), Покровська (район Павленки), Преображенська церква (сучасна вул. Новий Базар). У 1960 р. Полтавською міськрадою було прийнято рішення про закриття Преображенської церкви «на прохання трудящих міста та області». Вона знаходилася на території Центрального колгоспного ринку, що, за даними міської влади, заважала будівництву критого ринку, а також нормальній роботі. Прихожани нібито ускладнювали роботу таксомоторного парку та створювали небезпеку для дорожнього руху [1, с. 201].

Єпископську кафедру Свято-Успенського собору було перенесено до Макарівської церкви м. Полтава. Саму було знесено у 1962 р. У березні 1962 р. Секретар обкому Компартії України М. Кириченко повідомив старшого інспектора Ради у справах РПЦ О. Пашкіна, що «споруда кафедрального собору буде капітально переобладнана під торговельний павільйон у відповідності з ансамблем критого центрального колгоспного ринку». Більшість культових пам'яток, включаючи унікальні споруди, було знищено назавжди [16, арк. 8-9].

Якщо на початку 1958 р. у регіоні нараховувалося 262 церкви та молитовних будинки, що знаходилися у користуванні православних громад (переважна більшість із них – 235, була розташована у сільській місцевості), то на 1 січня 1965 р. на державному обліку їх залишилося лише 62 [7, арк. 74; 17, арк. 1]. У Полтаві залишалася діючою тільки одна Спаська церква.

Починаючи з середини 1960-х рр. масштабного наступу на церкву не спостерігалось. Проте, зберігався курс на повне викорінення релігії з життя населення та атеїстичну пропаганду. Раніше зачинені храми не відкривалися. Не проводилось належного фінансування культових пам'яток, продовжувалась планомірна політика зі скорочення кількості існуючих храмів і монастирів. На 1975 р. в області вже нараховувалося сім «безрелігійних районів» (колишні – Гребінківський, Кременчуцький, Машівський, Полтавський, Решетилівський, Чутівський, Шишацький), на території яких не діяло жодної церкви чи молитовного будинку [18, арк. 33-34].

Незважаючи на системну антирелігійну кампанію партійно-державного керівництва церква відіграла значну роль серед віруючих Полтавщини. Прихожани продовжували відвідувати церкву та дотримуватися релігійних звичаїв. Наприклад, під час храмового свята 22 травня 1958 р. біля церков у с. Сарах, с. Крутьках та с. Малих Будищах Гадяцького району Полтавської області зібралось близько 3 тисяч осіб, серед них понад 600 – молодь та діти [6, арк. 242].

Достатньо високим залишався рівень релігійності населення. Наприклад, в Опішнянському районі Полтавської області у 1958 р. було охрещено 89% новонароджених і з відправленням релігійних обрядів поховано 77% всіх померлих, тоді як у Кобеляцькому районі у 1963 р. – відповідно 67% і 70% [8, арк. 39-42]. Збільшення кількості релігійних обрядів спостерігалось в цей період також в інших областях та регіонах УРСР [20, арк. 7, 61].

Таким чином, упродовж 1920-1960-х рр. антирелігійна кампанія державно-партійного керівництва призвела до значного скорочення православних споруд Полтавщини, послаблення впливу духовенства та руйнації культурно-архітектурний комплексу регіону. Масштабна антирелігійна кампанія порушила громадянські права та свободи віруючих. Проте встановити суто атеїстичне світосприйняття серед населення повністю подолати його релігійність так і не вдалося.

Список використаних джерел

1. Бака М. В. В роки повоєнної відбудови та «відлиги» (1945-1965). *Полтава. Історичний нарис* / М. В. Бака, М. І. Лахижа. Полтава, 1999. С. 190-210.
2. Баран В. Україна 1950-1960-х рр.: еволюція тоталітарної системи. Львів, 1996. С. 423.
3. Войналович В. Доля Полтавського Преображенського Кафедрального собору в період антирелігійної кампанії на рубежі 50-60-х років. *Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства*. Матеріали. Полтава, 1994. С. 134-137.
4. Воля П. До питання про знищення православних церков Полтавщини. *Третя Полтавська наукова конференція з історичного краєзнавства*. Матеріали. Полтава, 1994. С. 260-261.
5. Державний архів Полтавської області (далі – ДАПО). Ф. 3121. Оп.1. Спр.57.
6. ДАПО. Ф. 4085. Оп. 16. Спр. 201.
7. ДАПО. Ф. 4085. Оп. 4. Спр. 228.
8. ДАПО. Ф. 7055. Оп. 7. Спр. 73.
9. ДАПО. Ф.П-15. Оп. 1. Спр. 1723.
10. Журавель Г. Громадські ініціативи в збереженні пам'яток церковної архітектури на Полтавщині (1960-90-ті роки). *2000-ліття християнства – слава віха в історії людства: Матеріали наук. читань, 4 січня 2000 року*. Полтава, 2000. С. 80-83.
11. Історія релігії в Україні: Навчальний посібник / за ред.: А. М. Колодного, П. Л. Яроцького. Київ: Знання, 1999. С. 537.
12. Історія релігії в Україні: У 10-ти т. Т. 3: Православ'я в Україні / ред. кол.: А. Колодний та ін. Київ: Український центр духовної культури, 1999. С. 450.
13. Полтава. Історичний нарис. Полтава, 1999. С. 259-261.
14. Центральний державний архів вищих органів та управління України (далі – ЦДАВО). Ф. 166. Оп. 2. Спр. 456.
15. ЦДАВО. Ф. 2. Оп. 7. Спр. 162.
16. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп.1. Спр. 323.
17. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп.1. Спр. 433.
18. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 7. Спр. 9.

19. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 151.
20. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 188.
21. ЦДАВО. Ф. 4648. Оп. 1. Спр. 200.
22. Пащенко В. О. Православна церква в тоталітарній державі. Україна 1940–початку 1990-х років. Полтава, 2005. 631 с.

Сердюк В. О.

студент 4 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія),
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Стаценко Д. В.

PhD, к.і.н., асистент кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 332(477.74)(091)«18»

ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ОДЕСИ В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано економічний розвиток Одеси першої половини ХІХ ст. З'ясовано стан торговельної, виробничої та аграрної сфери чорноморського міста. Визначено місце Одеси в економічній системі Російської імперії.

Ключові слова: Одеса, економіка, розвиток, торгівля, промисловість, порто-франко.

На сучасному етапі місто Одеса є одним із ключових економічних центрів України, де знаходиться велика кількість підприємств, ринків, а також потужний морський торговельний порт, через який щороку здійснюється експорт та імпорт різноманітної продукції. Значення цього міста помітно зросло з початком повномасштабного російського вторгнення в Україну.

Витоки становлення Одеси як одного з важливих економічних центрів сягають своїм корінням першої половини ХІХ ст. Відтак, ставимо за мету проаналізувати економічний розвиток Одеси першої половини ХІХ ст., з'ясувати її стан торговельної, виробничої та аграрної сфери, а також визначити місце в економічній системі Російської імперії. Для розкриття теми використано роботи С. Бернштейна [1], А. Скальковського

[3], які ще в XIX ст. здійснили економічний опис міста Одеси, а також напрацювання дослідників, котрі займалися вивченням питань його економічної сфери [2; 4].

У першій половині XIX ст. економічний розвиток Одеси зазнавав певних коливань. Вони були зумовлені впливом різних чинників, насамперед війн, неврожаїв, спалахів епідемії чуми. Наприклад, у 1805 р. був неврожай, а в 1806 р. розпочалася російсько-турецька війна. Усе це разом зумовило негативні наслідки. Як зауважував С. Берштейн, торговельні справи Одеси були призупинені, що призвело до певного економічного занепаду. Як виявилось, кризові явища мали тимчасовий характер. До 1808 р. ситуація стабілізувалася, а торгівля знову почала розширюватися [1, с. 31].

Як свідчать джерела, у справі покращення економічної ситуації міста важливу роль відіграв його градоначальник герцог де Рішельє. Від моменту обрання на цю посаду він почав перейматися розвитком торгівлі, яка займала ключове місце в економіці чорноморського міста. С. Берштейн відзначав, що торговельний розвиток відбувався завдяки заходам, запровадженим герцогом де Рішельє. Завдяки цьому Одеса перетворювалася на потужний осередок. Так, у її морський порт прибували торгові судна, які завантажувалися зерном, олією, солониною та іншою продукцією. Загалом кількість торгових суден, що прибували до одеського порту в період 1804–1847 рр., зросла з 506 до 1594 на рік [1, с. 31-37].

У першій половині XIX ст. з Одеси вивозили такі товари, як зерно, горілку, деревину, чай, солонину, ікру, сало, мед, віск, олію, вироби із золота та срібла тощо. Значну частину від збуту в річних доходах від ведення торгівлі складали саме доходи від продажу зерна. Натомість, до Одеси привозили вино, ром, каву, чай, сир, різноманітні мануфактурні вироби, тютюн, одяг, янтар, посуд, корали, перли, цукор, шовк та інші товари [3, с. 56-60]. У той самий період Одеса стала посередником у торгівлі між Османською імперією та країнами Західної Європи, насамперед Францією та Австрією, що приносило місту значні доходи [3, с. 51].

Процвітанню зовнішньої та внутрішньої торгівлі особливо сприяло надання місту статусу порто-франко згідно з маніфестом від 16 квітня 1817 р. Він надавав право користування безмитним увезенням та вивезенням іноземних товарів. На думку В. Соколовського, надання Одесі статусу порто-франко сприяло розвитку її промисловості, зокрема ткацькій та швейній. Однак із часом ця система почала гальмувати розвиток міста [4]. У свою чергу Л. Іваніченко вказує на той факт, що статус порто-франко був причиною повільного розвитку легкої промисловості міста, оскільки іноземні товари, які надходили в Одесу, унеможлилювали виробництво власних [2, с. 48].

Попри досить високий рівень розвитку торгівлі, інші сфери економіки, а саме аграрна, промислова (фабрично-заводське виробництво), а також ремісництво, не відзначалися значними показниками. Згідно з даними, які наводить А. Скальковський, хліборобство, що було ключовим складником сільськогосподарського виробництва, не було сильно розвинутим в Одесі. Причинами цього були низька якість ґрунту, рівня удобрення ґрунтів, посухи, внаслідок чого кількісні показники зібраного зерна в порівнянні з чисельністю населення були незначними. З іншого боку, розвивалося садівництво, городництво, птахівництво, скотарство, а також виноробство. Останнє займало важливе місце в сільськогосподарському виробництві Одеси. У 1835 р. було вироблено 31360 відер вина, що становило близько 385 тисяч літрів відповідно до російської системи мір рідких тіл. Станом на 1839 р. в одеських виноградниках нараховувалося понад 5 мільйонів кущів винограду, значна частина якого була придбана у французьких, іспанських та рейнських розсадниках [3, с. 18-21].

У порівнянні з країнами Західної Європи, фабрично-заводська промисловість Одеси в першій половині XIX ст. розвивалася повільно. Так, у 1803 р. в місті діяло 16 фабрик та заводів, у 1834 р. – 34, в 1837 р. – 47. У 1852 р. їхня кількість залишалася на рівні 1837 р., тобто упродовж 15 років нових фабрик та заводів у місті відкрито не було [1, с. 27-38; 3, с. 44]. Відповідно до специфіки діяльності, з-поміж 47 фабрик та заводів існувало 5 канатних, 5 черепичних, 9 цегельних, 3 миловарних, 5

свічних, 2 тютюнових і сигарних, 4 макаронних, 4 вовномийних, 1 ливарний, 1 капелюшний, а також 9 салотопень [3, с. 44]. Упродовж першої половини ХІХ ст. Одесі належало важливе місце у виробництві канату в Російській імперії, що постачався купецькому і військовому флотам, а також вивозився за межі імперії [2, с. 49].

Досить розвинутою у досліджуваний період була реміснична сфера. У місті нараховувалося 25 цехів, які відповідно до внутрішнього управління поділялися на російські, єврейські та німецькі. Загалом до них у 1836–1837 рр. входило 3626 осіб різних спеціальностей (мулярі, столярі, склярі, теслярі, ковалі та інші), з яких 1290 осіб були майстрами, а 2336 осіб – підмайстрами [3, с. 40].

Одеса займала важливе місце в економічній системі Російської імперії. Вона слугувала потужним торговельним майданчиком, а також була одним із ключових пунктів, через який здійснювався експорт різноманітних товарів, що забезпечувало великі фінансові надходження. У першій половині ХІХ ст. місто займало спочатку третє місце в імперії за показниками торгового обороту, а згодом – друге, поступаючись лише Санкт-Петербургу. Відповідний прогрес сприяв тому, що Одеса стала одним із найбільших міст, кількість жителів якого зросла з 9 тисяч осіб у 1803 р. до 86,7 тисяч у 1849 р. [1, с. 27-38; 4].

Отже, упродовж першої половини ХІХ ст. відбувся значний економічний розвиток Одеси. У місті збільшилася кількість заводів та фабрик, розвивалася реміснична сфера, окремі галузі сільськогосподарського виробництва, розширилася зовнішня та внутрішня торгівля, що сприяло поступовому зростанню доходів та кількості населення. Економічне зростання зумовило поступове перетворення Одеси на одне з ключових, стратегічно важливих за своїм значенням міст як у минулому, так і в нинішній час.

Список використаних джерел

1. Бернштейн С. Одесса. Исторический и торгово-экономический очерк Одессы в связи с Новороссийским краем. Одесса, 1881. 145 с.

2. Іваніченко Л. М. Розвиток легкої промисловості Одеси у ХІХ ст. *Емінак*. 2017. № 1 (1). С. 47–54.
3. Скальковский А. А. Историческо-статистический опыт о торговых и промышленных силах Одессы. Одесса, 1839. 88 с.
4. Соколовський В. І. Значення Одеського порто-франко для розвитку міста. *Історія народного господарства та економічної думки України*. 2010. Вип. 43. С. 43–54.

Солодка М. В.

аспірантка 1 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Савченко В. А.

д. і.н., професор кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 94 (477.83)"1923/1929"

ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНІЗАЦІЇ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ОДЕСЬКИЙ ДОСВІД 1920-х РОКІВ

Тези висвітлюють особливості українізації на Півдні України, культурні аспекти в процесі українізації міста Одеси. Аналізуються вплив театру, літератури та журналістики на формування української ідентичності в контексті багатонаціонального середовища міста. Робота висвітлює соціокультурні трансформації, що відбувалися в Одесі в 1920-х рр., а також розглядає взаємодію інших культурних впливів на українізаційні процеси у місті.

Ключові слова: українізація, Південна Україна, Одеса, театр, література, ідентичність.

Українізація – це процес, який сприяє розвитку та підтримці української мови, культури та ідентичності, був важливим фактором формування національної свідомості. Дослідження особливостей українізації на Півдні України, зокрема в контексті одеського досвіду 1920-х рр., привертає увагу не лише як історичний аспект, а й як вагомий елемент розуміння сучасної динаміки багатонаціонального суспільства.

Південні регіони України стали ареною для унікальних експериментів у впровадженні політики українізації під час СРСР.

Зіткнення різних культурних, мовних та ідентичних поглядів у цьому регіоні надали унікальний контекст для вивчення, як українізаційні заходи впливали на місцеве населення та його сприйняття владної політики.

Актуальність тез полягає в тому, щоб розкрити особливості українізації на Півдні України, враховуючи вплив цього процесу на формування культурної ідентичності регіону. Фіксація цього періоду може суттєво вплинути на розуміння механізмів взаємодії між державною політикою та суспільством, а також сприяти аналізу впливу подій минулого на сучасний контекст національної інтеграції та розбудови держави.

Дослідження має на меті аналізувати історичний контекст та вплив українізаційних стратегій на культурний та мовний ландшафт Одеси у період 1920-х рр. Основна увага приділяється реакції суспільства на проведені заходи, включаючи формування нових ідентичностей та їх взаємодію з культурними течіями.

Аналіз проблем і викликів, з якими зіткнулася українізація в освітніх установах, включаючи небажання частини викладачів переходити на українську мову та проведення іспитів українською, відкриває важливу особливість конфліктів ідентичності на півні України що буди притаманні цьому періоду. Ця протидія був частково зумовлена історичним домінуванням російської мови та російської культури в освітніх установах Одеси до 1917 р. Частина викладачів, вихованих і навчених в традиціях русифікації, вважали українську мову менш значущою або навіть чужою для культурного та наукового дискурсу.

Іван Майстренко описав свій перебіг життя в Одесі і відзначив, що південь прийняв українізацію і підлаштовувався до нових реалій: «Майже всі співробітники одеських Известий залишилися в українізованій газеті на своїх посадах. Ще й перед моїм приїздом до Одеси вони вже підучили українську мову і писали нею, часом калічачи її» [1, с. 232].

Процес українізації в Одеському політехнічному інституті був неоднозначним. Це відображено у відповідній записці ДПУ щодо стану Одеського політехнічного інституту за період 1928 - 1929 рр.: «Антиукраїнські настрої в ОПІ мають достатньо значне розповсюдження. Професура, нерідко підкреслено, несерйозно

ставиться до справи українізації. У багатьох випадках відмічалось навмисне викривлення викладу лекцій українською мовою, посилаючись на труднощі при оволодінні нею... Наприклад, інженер Добровольський почав читати лекцію українською мовою у вигляді «жарту», нагромадив у безладі декілька фраз і заявив аудиторії: «ось це як вони вимагають українською», «а ось зараз буде по-людськи», – після чого став читати російською мовою» [2, с. 25].

У відповідь на виклик нехтування українською мовою, українська культурна політика того часу розробила ряд заходів для сприяння українізації, в тому числі через освіту та засоби масової інформації. Проблема вимагала глибшого розуміння і взаємоповаги між різними культурними групами. Важливим аспектом стало також необхідність підтримки цінності української мови та культури серед самих мешканців Одеси. Також варто зазначити, що тогочасне суспільство було мультинаціональне і це теж впливало на процеси українізації, так як інші етнічні меншини (євреї, поляки, німці та інші) отримували освіту своїми рідними мовами.

Іншим важливим аспектом була необхідність адаптації освітніх програм та методик, щоб зробити їх більш доступними та привабливими для широкого кола учнів та студентів. Це привело до перекладу підручників, розвитку україномовних навчальних матеріалів та підготовці викладачів до роботи в новому лінгвістичному середовищі.

Студенти-українці становили значну частину студентських громад у вищих навчальних закладах Одеси. Більшість з них позитивно реагувала на українізаційні заходи. Одночасно, представники ДПУ відзначали у своїх зведеннях до партійних інстанцій, що «...значна частина студентів-українців розмовляє російською, щоб їх не вважали петлюрівцями» [2, с. 25].

Розгляд специфіки процесів українізації в Одесі та південних регіонах УСРР, з огляду на їхню унікальну культурну і етнічну різноманітність, відкриває нові перспективи для розуміння цього складного історичного процесу. Південь України, завдяки своєму географічному розташуванню та історичному розвитку, відрізнявся значною культурною та етнічною палітрою,

що включала українців, росіян, болгар, греків, євреїв та інші народності.

Ця різноманітність ставила певні виклики в процесі українізації, адже цей процес мав враховувати потреби та ідентичності різних груп. З одного боку, українізація вимагала зміцнення національної свідомості серед українців, з іншого – необхідно було зберегти та розвивати культурне розмаїття регіону. Важливим аспектом було питання мови, як ключового елемента національної ідентичності. Українська мова мала стати не лише символом національного відродження, але й засобом інтеграції різних культурних груп.

У цілому, українізація на Півдні України була процесом, що потребував балансу між національною ідентичністю та культурним розмаїттям, вимагаючи від учасників розуміння та взаємоповаги.

Дослідження ролі театру та літератури в Одесі в процесі українізації, з акцентом на те, як ці культурні сфери сприяли розвитку української ідентичності в місті, відкриває нові горизонти в розумінні культурних змін у цей період. Культурні інституції (театри, газети, журнали, гуртки) відігравали ключову роль у формуванні суспільної думки та національної свідомості, особливо в контексті українізації.

До виникнення та функціонування Київської кінофабрики в УСРР, ключову роль в галузі кіно відігравала Одеська кінофабрика. Там працювали визначні режисери, сценаристи, художники та письменники 1920-х рр., які формували нову українську культуру. серед них були Л. Курбас, О. Довженко, М. Бажан, М. Семенко, Ю. Яновський та інші. Про активність кінематографа в Одесі свідчать багато журналів, зокрема «Кіно» [3]. Можна визначити, що українізація підтримувалась на Півдні України в певних колах художньої інтелігенції.

Стан театру в Одесі відображав складні трансформації, що відбувалися у суспільстві та культурній сфері під час періоду українізації. Незважаючи на те, що Одеса була містом з різноманітною культурною спадщиною і багатонаціональним складом населення, українська культурна ідентичність намагалась зайняти домінуючі позиції, що знаходило відображення в театрі.

Водночас, існувала напруга між українськими та іншими культурними впливами, що проявлялася в спробах адаптації українських елементів до місцевого контексту.

Театри, пропонуючи вистави українською мовою, вносили значний вклад у популяризацію української культури та мови серед широкого загалу. Це було важливо не тільки для зміцнення національної ідентичності, але й для розвитку українського мистецтва та літератури.

Література того часу відіграла особливо важливу роль, оскільки письменники та поети через свої твори висвітлювали різні аспекти українського життя, історії та культури, що сприяло формуванню національної свідомості.

Літературні культурні інституції намагались стати важливими центрами для поширення української мови та культури, що, у свою чергу, сприяло інтеграції різних етнічних груп міста в єдиний культурний простір. Таким чином, культурні інституції в Одесі не тільки відображали процес українізації, але й активно сприяли його реалізації, формуючи нову, багатогранну культурну ідентичність міста.

Українізація Одеси та інших південних регіонів України 1920-х рр. значно вплинула на формування його ідентичності. Цей процес, який не був одномірним чи лінійним, створив виклики і можливості, сприяючи формуванню зрілої та багатогранної культурної ідентичності українців.

Українізація в Одесі не лише відображала національне прагнення до самовизначення, але й розкрила двері для широкого визнання та поваги до культурної різноманітності. Це був період, коли культурні інституції, такі як театри, кіно, література та журналістика, відігравали ключову роль у поширенні української мови та культури, при цьому зберігаючи та вшановуючи місцеві традиції та особливості.

Процес українізації сприяв також соціальному розвитку Одеси, формуючи нову громадянську ідентичність з різноманітними етнічними та культурними компонентами. Це був час, коли місто не лише зазнавало змін у мовному та культурному ландшафті, але й активно визначало новий спосіб самовираження та самопізнання.

У загальному контексті української культури, українізація Одеси 1920-х рр. може розглядатися як важливий момент у формуванні сучасної української нації, яка пишається своєю історією, культурою та різноманітністю.

Список використаних джерел

1. Майстренко І. Історія мого покоління (спогади учасника революційних подій в Україні). Едмонтон, 1985. С. 416. URL: <https://diasporiana.org.ua/wp-content/uploads/books/870/file.pdf> .
2. Мануїлова К. В. Рефлексії одеських освітян євреїв, росіян та українців на політику українізації у 1920-х–1930-х рр. *Історичний архів. Наукові студії: збірник наукових праць*. 2010. Вип. 5. С. 23-27. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/bitstream/handle/123456789/72038/3-Manu%D1%96lova.pdf?sequence=1> .
3. Кіно (1925-1933): систематичний покажчик змісту журналу / авт.-упоряд.: Н. Казакова, Р. Росляк. Київ, 2011. 256 с. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/ua/elib.exe?Z21ID=&I21DBN=UKRLIB&P21DBN=UKRLIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00004597 .

Супруненко Р. М.
студент 2 року навчання спеціальності
032 Історія та археологія,
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

Бабенко Л. Л.
д.і.н., професор кафедри історії України
Полтавський національний
педагогічний університет
імені В. Г. Короленка, м. Полтава

УДК 94(477.53):069

МАЛОВІДОМІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КОЛЕКЦІЙ ПРИРОДНИЧО-ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ПОЛТАВСЬКОГО ГУБЕРНСЬКОГО ЗЕМСТВА

Стаття присвячена історії формування перших колекцій, на основі яких створювалися експозиції Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства. Детально розглядаються передусім колекції першого приватного музею К. Скаржинської, колекціонера і мецената П. Бобровського, які продовжують залишатися предметом дослідження фахівців.

Ключові слова: Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства, експедиція В. В. Докучаєва, П. П. Бобровський, Лубенський музей Катерини Скаржинської, Полтавське губернське земство.

Природничо-історичний музей Полтавського губернського земства (сучасний Полтавський краєзнавчий музей імені Василя Кричевського) був заснований у 1891 р. з ініціативи видатного вченого-грунтознавця Василя Докучаєва. Експозицію музею почали формувати відомі природознавці, історики, археологи, етнографи, меценати. Серед них власне Василь Докучаєв, Володимир Вернадський, Михайло Олеховський, Павло Бобровський, Михайло

Рудинський, Вадим Щербаківський, Катерина Скаржинська, та ін. До зібрання музею увійшли десятки тисяч експонатів, пов'язаних з Полтавщиною або привезених з-за кордону полтавськими меценатами К. Скаржинською та П. Бобровським [1, с. 760-761].

В основу музейної колекції лягли експонати, які збрала експедиція під керівництвом Василя Васильовича Докучаєва під час дослідження Полтавщини. Це була колекція, яка складалася з ґрунтів (4000 примірників), гірських порід (до 500 пр.) та гербарію (до 800 пр.) [2, с. 3; 4, с. 2]. Зразки ґрунтів з експедиції В. Докучаєва зберігаються у музейній експозиції по сьогоднішній день у залі № 3.

У кінці XIX – на початку XX ст. відомий полтавський меценат Павло Павлович Бобровський передав до музейної колекції тисячі експонатів своєї приватної колекції. Серед них, речі з різних кутків тодішньої Російської імперії (Крим, Кавказ, Сибір), а також з території таких сучасних країн як Єгипет, Туреччина, Судан, Іран, Індія, Китай, Японія. Частина артефактів із колекції П. Бобровського була спалена під час пожежі 1943 р., деякі речі були вивезені нацистськими окупантами до Німеччини, а частина зберігається по сьогоднішній день у фондах Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського [3, с. 44-45; 7, с. 23-27].

Серед експонатів Стародавнього Єгипту виділяються: магічна фігурка ушебті доби Нового Царства, виготовлена з блакитного фаянсу, керамічна модель поховального човна з трьома гребцями-нубійцями доби Середнього Царства, поховальний конус із фіванського некрополю XVIII династії, канопи та покривки каноп, доби Нового Царства, а також, скульптурна модель-рельєф із зображенням голови фараона в профіль із міста Фіви кінця I тис. до н. е. З Єгипту також були привезені речі періоду арабського Єгипту: керамічні свічники VII-VIII ст., фрагменти полив'яного посуду зі старого Каїру, зразки різьблення по дереву V-VII ст., алебастрове вікно з кольоровим вітражем з мечеті VII-VIII ст. [3, с. 42-43, 44].

Китайська колекція, передана П. Бобровським, станом на 1919 рік нараховувала 513 предметів, зокрема зброю: мечі різних типів, гладкоствольні рушниці, луки (дерев'яні та з рогів

буйвола), алебарда типу «кван-до», сагайдак. Також до китайської колекції Бобровського належать зразки одягу, взуття, окуляри, кисети, гаманці, різноманітні булавки. Увійшли до колекції також поштові листівки, частини газет, марки, монети, фаянсовий посуд, порцеляни та теракоти. Велику частину китайського зібрання становлять також різноманітні витвори мистецтва: скриньки та статуетки, виготовлені з нефриту, вироби з бронзи – курильниці, жіночі прикраси, люстерка з рельєфним орнаментом. Також присутні вироби з фаянсу і теракоти, зразки різьблення з лимонного дерева та виноградної лози (на яких зазвичай зображені побутові сцени), акварелі, аплікації, а також речі релігійного культу. До останніх належать бронзові статуетки буддійських божків, бронзові ритуальні гонги «Ганг-ло», різні зображення представників тибетського культу [4, с. 24-25].

Японська збірка станом на 1919 р. складала 220 одиниць. Зразки озброєння представлені мечами та ножами самураїв (а після війни 1904–1905 рр. і загальновійськовими зразками), кількома комплектами обладунків самураїв. Присутній також рідкісний примірник японської алебарди – нагінати (улюблена зброя жінок самураїв та окремих елітних підрозділів). Більшість із найцікавіших предметів озброєння збереглися у задовільному стані. До японської колекції належать також монети різного номіналу, поштові марки та листівки, альбоми акварелей та ксилографій зразки дитячих іграшок («женерікші», «бурхони», ляльки, моделі музичних інструментів), фарфоровий та бронзовий посуд, виконаний у стилі «Cloisone». На відміну від китайської збірки, чисельність металевих (бронзових та мідних) посудин просто вражала сучасників. Більшість мідних посудин (чайників та ін.) була прикрашена кольоровими емалями (квіти, рослинний орнамент). Все це справляло на відвідувачів велике враження. Більшість виробів з металу вирізняється досконалою обробкою дрібних деталей. Оригінальними є предмети туалету (кишеньковий туалетний набір у вигляді японки: зубочистка, коповушка і шпилька; манжетні заколки тощо). У значній кількості були представлені фігурки чоловіків та жінок у національному, вбранні, виготовлені із фаянсу, глини, слонової кістки. Привертали до себе увагу і оригінальні панно. Зазвичай

вони виготовлялися із чорного лакованого дерева та інкрустувалися кісткою. Найпопулярнішими мотивами були квіти та пташки. Досить оригінальними є двостворчасті ширми, розмальовані сценами побуту. Представлені також кілька оригінальних шовкових гобеленів, які дійсно могли стати окрасою будь-якої оселі [4, с. 25-26].

Щодо колекції Катерини Скаржинської, то у 1906 р. нею було подаровано Полтавському губернському земству великий музей, створений нею у маєтку с. Круглик на Лубенщині. Колекція складалася з 20 тисяч експонатів. Вони поділялися на такі галузі: археологія – 1438 експонатів, історія – 5178, етнографія – 9533, природознавство – 3836 [5, с. 4].

Найдавнішими речами з музею К. Скаржинської є знахідки доби палеоліту, виявлені під час розкопок у с. Гінці біля м. Лубни. Дослідження проводив Федір Камінський. Серед знахідок проколки, шпильки, голки, молоти, виготовлені з рогів оленя, вироби з кременю тощо [6, с. 31, 33-34].

Також, цікавими надходженнями із колекції К. Скаржинської є портрети видатних діячів доби Гетьманщини. Серед них: Богдана та Юрія Хмельницьких, Івана Самойловича, Івана Мазепи, Івана Скоропадського, Павла Полуботка, Кирила та Олексія Розумовських. Крім портретів подано кілька історичних малюнків та гравюр, в тому числі і велика фотографія «Слава Мазепи», розміром 101x75 см. Фото є копією гравюри з Києво-Могилянської академії. На зображенні в центрі гравюри стоїть Іван Мазепа на скелі, в рицарському вбранні. Мазепа на гравюрі правою рукою спирається на роздвоєний зверху хрест (герб Мазепи), а у лівій, тримає щит. Ця гравюра була єдиною вцілілою після наказу московського царя Петра I – знищити всі речі, пов'язані з гетьманом Іваном Мазепою. Гравюра в цей час перебувала в одній із церков під Києвом, збудованій коштом І. Мазепи. На знак поваги до фундатора церкви священник сховав гравюру під полотно, а на нього поклав плащаницю. Так, гравюра знаходилася під плащаницею близько 150-ти років. У XIX ст. гравюру було знайдено і передано колекціонеру Свідзінському, а звідти вона потрапила до збірки іншого колекціонера –

Красицького з міста Варшави. Там Катериною Скаржинською і було знято копію з гравюри [7, с. 64-65].

Отже ми торкнулися лише деяких аспектів першовитоків формування колекцій музею у Полтаві, які можуть зацікавити тих, хто вивчає або цікавиться історією, історичним краєзнавством, музеєзнавством. Колекції та фонди сучасного Полтавського краєзнавчого музею імені Василя Кричевського нараховують сотні тисяч предметів. Частина з них належить до колекції Природничо-історичного музею Полтавського губернського земства початку ХХ ст., а в наступні роки вони поповнювалися новими надходженнями. Останні були і залишаються науковим дослідницьким полем для краєзнавців Полтавщини.

Список використаних джерел

1. Полтавщина: енциклопедичний довідник / За ред. А. В. Кудрицького. Київ, 1992. 1024 с.
2. Полтавський краєзнавчий музей = Poltava Museum of Local Lore: Путівник / Г. П. Білоус, Г. М. Величко-Березова, Г. І. Галян та ін. 2-ге вид., допрацьов. і допов. Харків, 1989. 140 с.
3. Супруненко О. Б. Зібрання П. П. Бобровського. Полтавський краєзнавчий: сторінки історії та колекції. Збірник наукових праць / відп. редактор Білоус Г. П. Полтава, 1991. С. 38-48
4. Тітков О. В. Східний світ у колекціях Полтавського краєзнавчого музею. *Музеї. Меценати. Колекції: зб. наук. пр.* Київ, Полтава, 2000. С. 22-28.
5. Риженко Я. ПДМ Історичний огляд. Збірник присвячений 35-річчю музею Т. 1. Полтава, 1928. С. 1-15
6. Рудинський М. Археологічні збірки Полтавського музею. Збірник присвячений 35-річчю музею Т. 1. Полтава, 1928. С. 29-62
7. Риженко Я. Збірки з історії, етнографії, мистецтва та промисловости. Збірник присвячений 35-річчю музею Т. 1. Полтава, 1928. С. 63-116.

Сусліков В. О.

Учень 1 курсу, група 10к
Миколаївський професійний
машинобудівний ліцей, м. Миколаїв.

Коваль Г. П.

Викладач історії, правознавства,
економіки, громадської освіти.
Миколаївський професійний
машинобудівний ліцей, м. Миколаїв.
Вчитель історії та правознавства.
Миколаївська гімназія № 35, м. Миколаїв.

УДК 94 (477)

СТОРИЧЧЯ ЗАСНУВАННЯ НІМЕЦЬКИХ КОЛОНІЙ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ: ПОГЛЯД ГАЗЕТ ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ.

В статті розказано про висвітлення сторічного ювілею заснування німецьких колоній на Півдні України. Перераховано дослідників даної теми. Вказано на науковий доробок С. П. Шелухіна з цієї тематики. Описано заснування нових німецьких колоній. Розказано про святкування ювілею в селі Ландау.

Ключові слова: ювілей, німці колоністи, колонії, Ландау, Південь України.

Все тече, все змінюється. Благодатна земля України приймала на своїх землях величезну кількість представників інших народів, націй, країн, держав. Величезну роль в історії Півдня України відіграли німці-переселенці. Вони створили оригінальну культуру, заснували сотні сіл, принесли своє мову, культуру, звичаї, релігію. Російська імперія, з її расистськими поглядами на всіх «інородців», сприяла німецьким поселенням. Історію німців Півдня України відображено в багатьох істориків-дослідників [1 – 9]. Автори, один як уродженець українсько-німецького села Новосафронівка, дочірньої колонії села Карлсруе

та фундатор, співвласник приватного Музею імені Джеймса Мессера, та уродженець села Бесарабка (Ольгенфельд), надзвичайно зацікавлені та задіяні у вивченні німецької спадщини німців Півдня України [10]. Дуже цікаво і розлого описано історію села Ландау у В. Сабалдашова [11].

В 1909 та 1910 рр. широко відзначався 100-річний ювілей німецьких колоній в Російській імперії, Півдні України. З досить небагатьох газетних публікацій варто відзначити дві, які яскраво описують цей процес.

В українській газеті «Рада» в рубриці «По Україні. У Києві» було розказано про «лекцію в українському клубі в середу, 6 травня, прочитано буде цікавий реферат С. П. Шелухіна: «Про німецьку колонізацію на Херсонщині». – Початок та історія німецької колонізації на Херсонщині; засоби і фонди її; зріст колонізації і скупка земель; стосунки колоністів до української людности; вплив колоністів на сусідів і навпаки; німецька замкнутість; німецькі фонди для наділу землею німців; вівчарні і садові капітали; німецьке політиканство; мобілізація земельної власности; от тубольця до німця» [12, с. 3].

Ця лекція С. П. Шелухіна варта була років дослідження наших земляків – німців, які вже сотню років проживали на нашій українській землі.

Німецька складова Півдня України розширювалася самими різними способами. Одним з них був створення нових колоній.

Німці зі старих колоній Південної України купували землю у поміщиків та утворювали тут нові колонії. Першою німецькою колонією Тилігуло-Березанського краю був Нейзац (нині с. Прогресівка), який був заснований 1857 р. німцями-колоністами із колоній Рорбах (нині с. Новосвітлівка Веселинівського району) і Вормс (нині с. Виноградне Березівського району Одеської області), які купили тут 5000 десятин землі.

Дещо пізніше були засновані такі колонії: Блюменфельд (нині частина с. Краснопілля, 1862 р.), 3731 десятина, Александерфельд (нині центральна частина містечка Березанки, 1866 р.), 3337 десятин, Гофнунгсбург (нині с. Попільне, 1867 р.), 2612 десятин, Себастьянфельд (нині с. Малахове), 2969 десятин, Вільгельмсталь (нині с. Василівка, 1870 р.), 2090 десятин, Красне

(1870 р.), 2092 десятини, Фрайдендорф (нині центральна частина с. Єлизаветівка, 1878 р.), 1598 десятин, Олександрівка (1878 р.), 1850 десятин, Ейгенгут (нині північна частина с. Дмитрівка, 1881 р.), 1392 десятини та Ганнівка (1883 р.), 2000 десятин.

Слід нагадати, що деякі колонії були засновані на місці невеликих українських сіл: Гофнунгсбург (на місці с. Попільне), Вільгельмсталь (на місці с. Василівка), Красне і Олександрівка (на місці сіл з однойменною назвою), отож вони мали другу (українську) назву. Деякі інші колонії також мали другу назву: Александерфельд – Адамівка (колонія знаходилась біля однойменного українського села), Себастьянфельд – Малахове (територія колонії раніше належала поміщику Малахову), Ганнівка – Княжевича (територія колонії раніше належала поміщику Княжевичу).

Матеріал в газеті «Одесские Новости» варто подати прямою мовою, без змін, лише в перекладі на українську мову.

Населення цілої групи квітучих культурних і упорядкованих німецьких колоній, що широко і красиво розкинулися в межах Одеського і Ананьївського повітів, третього дня урочисто справляло перше століття переселення в Німеччину на південь Росії. За цей період часу пустельні землі Херсонської губернії перетворені працьовитими емігрантами та їхніми нащадками на багаті, родючі поля. Народонаселення збільшилося вдсятеро; вирости і розквітли десятки сіл і селищ – деякі не поступаються своїм благоустроєм багатьом російським містам. У всіх німецьких колоніях давно введено загальне навчання. Заведено прогімназії жіночі та чоловічі, реальні училища і навіть щось на кшталт власних «університетів», в особі нового типу центральних училищ, у яких завершують свою освіту ті, хто закінчив курс народних шкіл. Зараз покладено початок заснуванню повних гімназій. Зроблено перші кроки до створення народного театру. Діти найбільш заможних колоністів здобувають вищу освіту в німецьких і російських університетах і спеціальних інститутах.

Завдяки люб'язності члена одеської повітової земської управи, – Л. Г.Рейхерта, теж сина німецької колонії, головного ініціатора та організатора ювілейних урочистостей, ваш

кореспондент мав можливість бути присутнім на урочистостях, що зосередилися у великій колонії Ландау, в якій пробув два дні. Ще за кілька днів до початку урочистостей, у село Ландау почали прибувати жителі інших ювілейних колоній, числом 14-ти, з населенням приблизно в 30 тисяч душ, крім безземельних. Більшість населення цих колоній – католики, меншість – лютерани.

Тут доречно буде зауважити, що віднедавна у відомих шовіністських колах російського суспільства виник рух проти мирних, працьовитих, чужих політиці колоністів і самих колоній, в існуванні яких вбачають короткозору і, звісно, безглузду німецьку небезпеку. Цими охоронцями російського благополуччя німецькі колонії розглядаються як аванпости Німеччини в Росії. Проти цього руху, безумовного чорносотенного характеру, протестував член Державної Думи від Херсонської губернії, теж виходець колоній, – Л. Г. Люц, присутній на урочистості, який присвятив цьому руху промову, про яку скажемо нижче.

У Ландау я мав нагоду зустрітися з першим літописцем німецької колонії – Конрадом Келлером, якому належать кілька солідних праць з історії німецької колонізації. За словами пана Келлера, плодючість німецьких колоністів дорівнює єврейській у Єгипті, в якому, як і тут, – за кожні десять років народнонаселення подвоюється. Пан Келлер навів випадок, коли в одного поселянина Штекеля зі Штейнберга – народилося і живе 22 дітей: 4 сини і 18 дочок. Це не рідкісний випадок; по 10, 12 дітей – явище пересічне. Зараз пан Келлер (родом він із села Зульц) готує великі роботи до майбутнього в Римі географічного конгресу: «Географічний розподіл німців на півдні Росії» і «Церковна географія російського півдня». Німецькі колонії отримують неабияку кількість німецьких газет, що продаються як у Росії, так і в Німеччині, і німецьких журналів.

Зворушливе враження на населення справило отримання ювілейними колоніями сердечних привітань від товариства однойменних міст Німеччини, звідки вийшли предки переселенців. На ювілей зібралася, але не встигла приїхати депутація від товариства історії та старожитностей при Гейдельберзькому університеті.

З раннього ранку, 30 жовтня, село Ландау набуло святкового жвавого вигляду. На всіх будинках прапори з відповідними датами. Біля в'їздів тріумфальні арки, зроблені із зелені, з написом «ласкаво просимо». На широкій вулиці, що називається – «Дерибасівською», – маса дозвольного люду, жінок у кольорових хустках, «фрейлен» і вгодованих, здорових діточок. З усіх боків з'їжджаються гості. На конях браві стражники, що вишикувалися в очікуванні начальства. Маса духовних осіб, які з'їхалися з різних кінців католицьких районів і да-різних кінців. На вулиці поблизу «університету» гримить власний оркестр поселян від 70 осіб. Прибули представники німецької преси – вихідці колоній. Довго очікують на приїзд херсонського губернатора Бантиша, але тільки опівдні стало відомо, що начальник губернії не має змоги приїхати, як і попечитель навчального округу. З почесних гостей на ювілей приїхали: губерньський ватажок дворянства, член Державної Ради М. Ф. Сухомлинов, одеський повітовий ватажок барон М. А. Рено, член Державної Думи Люц, колишні члени першої Думи, директор народних училищ Херсонської губернії А. В. Білий, інспектор народних училищ Одеського повіту Ф. А. Шеневський, земські начальники, представники губернатора. Серед духовенства миколаївський прелат Черняхович та інші.

Урочистість розпочалася служінням літургії в місцевому католицькому костьолі; потім редактор видавничого в Одесі «Німецького Огляду» пан Гільфер виголосив у храмі проповідь, присвячену урочистому дню. Після проповіді було відслужено подячний молебень.

У будівлі центрального училища відбувся ювілейний обід із промовами і тостами, сервірований на 600 персон. В обіді взяли участь головним чином колоністи з їхніми дружинами, а дівчата – доньки поселян – господарювали, доглядали за гостями. Першу промову виголосив член Державної Думи Л. Г. Люц, який, відзначивши добре ставлення і постійну прихильність до колоністів російського народу, з яким поселяни зблизилися, зріднилися, сказав, що «якщо предки колоністів почувалися тут тільки гостями, то ми, нащадки, вважаємо Росію нашою батьківщиною». З великим жалем оратор повідомив присутнім

про початок відомого напрямку в російському суспільстві, на щастя, ще слабого, спрямованого проти німецьких поселенців.

– Наше існування – продовжував пан Люц, розглядається як рух німців на схід; нас вважають аванпостом Німеччини, здатними змінити Росію. Близько стоячи до політичних течій, я знаю добре ці тенденції, які для нас є вкрай образливими і не витримують критики. Ми переповнені почуттями вдячності та вдячності до росіян. Але наші вороги намагаються роздмухати згубні течії проти нас. Швидше припиниться існування нашого суспільства, ніж згасне відданість російській державі.

Л. Г. Рейхерт торкнувся заслуг перших переселенців, які осіли на цих місцях століття тому; говорили про їхні поневіряння, страждання та понесені важкі труди, про їхнє життя за жаклих умов. Говорили про турботи російського уряду, який сприяв влаштуванню поселенців, зобов'язаних досягнутим добробутом своїй працьовитості та енергії. Сильне враження справила промова протестантського пастора Атта, який закликав католиків і лютеран до об'єднання. Обід затягнувся до пізньої ночі. Пожвавлення панувало в селі весь день.

Століття існування колоній вирішено ознаменувати заснуванням сільсько-господарського училища, низкою стипендій у навчальних закладах тощо. Зібрано від волостей капітал у розмірі 6175 руб., який відправлено до Костроми на посилення фонду на спорудження пам'ятника 300-річчя Царювання Романових. Цей капітал з асигнувань наступних волостей, до складу яких входять німецькі колонії: Маріїнської – 2.700 руб., Миколаївської – 1.075 р., Кучурганського округу – 1.000 р., Ландауської – 800 р., Рорбахської – 200, Роштадської – 300 і села Шейнфельд – 100 руб. [14, с. 4].

Таким чином, ми бачимо, наскільки цікавим, багатоманітним був процес відзначення сторічного ювілею заснування німецьких колоній на Півдні України на початку ХХ ст.

Список використаних джерел

1. Шкварець В. П., Мельник М. Ф. Історія рідного краю. Миколаївщина: Навчальний посібник / 2-ге вид., доопр., випр., доп. Миколаїв, Одеса, 2003. 280 с.
2. Клаус Х. Наши колонии: Опыты и материалы по истории и статистике иностранных колоний в России. Санкт–Петербург, 1869. 455 с.
3. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губерний) в XVIII – первой половине XIX века. (1917-1858). Москва, 1976. 307 с.
4. Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния. Ч. I-II. (Составил подполковник генерального штаба А. Шмидт). Санкт–Петербург, 1863 г. С. 462.
5. Велицин А. А. Немцы в России. Очерки исторического развития и настоящего положения немецких колоний на юге и востоке России. Санкт–Петербург, 1893. С. 55, 136-138.
6. Плесская-Зебольд. Э. «Наша драма». *Одесский вестник*. 1993. 19 окт.
7. Євтух В., Чирко Б. Німці в Україні (1920-1990-ті роки). Київ, 1994.
8. Дмитрієнко І., Табачник Д., Чирко Б. Німці в Україні: історія і сучасність. *Віче*. 1992. №5.
9. Ісаков К. Останься немцями (О немецкой эмиграции из СССР). *Новое время*. 1991. № 7. С. 36-37.
10. Коваль Г. П. Моя Новосафронівка (Христина). Миколаїв, 2019. 107 с. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Koval_Hennadii/Moia_Novosafronivka_Khrystyna/; https://www.academia.edu/43862681/Коваль_Г_П_Моя_Новосафронівка_Христина_Геннадій_Павлович_Коваль_Миколаїв_Ілюн_2019_107_с
11. Сабалдашов В. Історія колонії Ландау – села Широколанівка: Історичний нарис. Миколаїв, 2020. 224 с.
12. По Україні. У Києві. В українському клубі. *РАДА (Київ)*. 1909. № 100. Неділя. 3 мая (16 травня). С. 3.
13. Сидорчук О. Німці Березанщини у причорноморських степах. URL: <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/monograf/17/17.pdf>

14. Столетие немецких поселений (От нашего специального корреспондента). *Одесские Новости*. 3 (16) октября. № 8230. С 4.

Шмушкович М. В.

аспірант 1 року навчання
спеціальності 032 «Історія та археологія»
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Бруйко І. В.

д. і. н., доцент кафедри філософії, соціології
та менеджменту соціокультурної діяльності
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК П94 (4)+902

АНТИЧНИЙ ТА ВАРВАРСЬКІЙ СВІТИ: ЗОНА КОНТАКТІВ НА ПІВДЕННОМУ ЗАХОДІ УКРАЇНИ I – IV ст. н. е.

На основі літературних даних простежується історія взаємодії варварського світу та античної цивілізації на теренах Південного Заходу України. Внаслідок складних за змістом та тривалих процесів, найважливішим з яких було зіткнення з варварським племінним світом, антична цивілізація трансформувалася у ранньосередньовічну.

Ключові слова: Північний Захід України, варварський світ, I – IV століття н. е.

Тема взаємовідносин варварського світу та Римської імперії у перших століттях н. е. є актуальною та дискусійною. Внаслідок великої кількості невирішених остаточно проблем, досі неможливо відтворити єдину чітку етнічну картину північнопричорноморських територій у римський час. Античний світ та світ варварів на терені Північно-Західного Причорномор'я були завжди тісно зв'язані між собою, незважаючи на різні рівні розвитку. Пізньоантичний період історії регіону з другої половини I століття до н. е. до кінця третьої чверті IV століття н.

е. в основних рисах відповідає першому (германському) етапу Великого переселення народів.

Перші століття н. е. знаменувалися складним трансформаційним процесом, який мав наслідком перетворення античної цивілізації у ранньосередньовічну. Однією з найважливіших складових цього процесу було зіткнення з варварськими племенами, що призвело до падіння Західної Римської імперії. Тільки окремі античні держави Північного Причорномор'я змогли вистояти, подолати кризові явища та і залишитися осередками міського життя надалі.

Варварський світ Південного Заходу України являв собою унікальний етнічний простір. У готську добу періоду Великого переселення народів історія цього регіону була нерозривно зв'язана з історією багатьох народів, в тому числі сарматів–алан. В умовах радянської політизації науки питання історії аланів замовчувалися, тому з ним зв'язували всі незрозумілі моменти в історії та археології доби великого переселення [1].

Найбільш активні контакти Риму та мешканців степів відбувалися саме в регіоні Південного Заходу України де, завдяки особливостям ландшафтної ситуації, утворився своєрідний «накопичувач», в якому зосереджувалися прибульці з півночі та сходу – різноетнічні племена та народи [2, с. 3]. Сприятливі умови півдня та наближеність до кордонів Риму притягували сюди водночас варварські племена кочовиків степової зони та мешканців лісостепової та лісової зон.

Завдяки широкомасштабним археологічним дослідженням регіону наприкінці ХХ ст. була досить докладно з'ясована етнокультурна ситуація пізньоантичної доби. Наприкінці III ст. н. е. на Нижньому Дунаї починаються пересування племен, пов'язані із вторгненням сюди готів, які мігрували на південь з території середньої течії Вісли. Дані писемних джерел дозволяють лише окреслити напрями міграцій готів, а археологічні матеріали підтверджують тривалий процес адаптації готських племен до умов Східної Європи та народів, що там проживали. Одним з напрямів міграцій готів були римські провінції на Балканах, де їхні племена могли накопичуватися. Ця територія мала стратегічно важливе значення, відкриваючи шлях до морського

узбережжя, звідки морем можна було дістатися до південного узбережжя Чорного моря та басейнів Мармурового та Егейського морів.

Вже у 248 р. придунайські готи розпочали напади на Мезію та Фракію. Про вторгнення готів у Нижню Мезію повідомляє Йордан [3, с. 89 – 93]. В подальшому вони приймали участь майже в усіх походах на балканські та малоазійські провінції Риму. Хоча у 269 – 270 рр. римляни отримали перемогу над варварськими племенами, їм довелося облишити провінцію Дакія, яка стала плацдармом для варварів [4]. Походи коаліцій варварських племен не припинялися і в подальшому, в результаті чого наприкінці III ст. н. е. Рим мав по всьому лімесу небезпечних сусідів.

В процесі свого руху на південь готи потягнули з собою і частину населення пшеворської культури і цей феномен, як вважають дослідники, мав доволі значний масштаб [5, с.388 – 389]. На терені Північного Причорномор'я готи з'являються після завершення чергового походу до Фракії та Нижньої Мезії у 254 – 255 рр. н. е. Об'єктом їхнього нападу стає Боспор, з якого вони стали здійснювати морські походи проти Риму. В результаті численних варварських вторгнень були зруйновані ряд міст Боспорської держави та античні міста Ольвія і Тіра [6, с.105].

Таким чином, у I – II ст. н. е. античні міста Північно-Західного Причорномор'я знаходяться в оточенні племен сарматів. В середині II ст. н. е. більша частина сарматів назавжди облишила північнопричорноморські степи та мігрувала в бік Угорської рівнини. З 30-х рр. III ст. н. е. на північнопричорноморські терени потрапляють готи, переселення яких було результатом їх внутрішнього розвитку та частиною загального руху варварських племен. Надалі, під час «готських» воєн, античні міста зазнають значної руйнації та остаточно втрачають свою хору. Лише окремим містам вдалося вціліти та продовжити існування.

Список використаних джерел

1. Колтухов С. Г., Юрочкин В. Ю. От Скифии к Готии. Симферополь, 2004. 248 с. URL: <https://www.krimoved-library.ru/books/ot-skifii-k-gotii40.html>
2. Гудкова А. В., Фокеев М. М. Земледельцы и кочевники в низовьях Дуная I-IV вв. н. э. Киев, 1984. 119 с.
3. Иордан. О происхождении и деяниях гетов. URL: <https://www.vostlit.info/Texts/rus/Iordan/text1.phtml>
4. Буданова В. П. Варварский мир эпохи Великого переселения народов. URL: https://secrethistory.su/1110-varvarskiy-mir-mezhdu-tevtoburgom-i-adrianopolem-v-epohu-pereseleniya-narodov.html#_ftnref90
5. Гудкова А. В. I – IV вв. в Северо-Западном Причерноморье. (культура оседлого населения). *Stratum plus*. 1999. № 4. С. 235 – 404.
6. Крапивина В. В. Ольвия Понтийская и варвары в I – IV вв. н. э. *Карпантика*. 2011. Вып. 40. С. 91 – 123.

Ягупова А. О.

магістрантка 1 року навчання спеціальності
014 Середня освіта (Історія)

Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

Секерська О. П.

к. і. н., доцент, завідувач кафедри історії України
Державний заклад «Південноукраїнський
національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса

УДК 902/908

ВЗАЄМОДІЯ ЛЮДИНА – ДОВКІЛЛЯ У ПІВНІЧНОПРИЧОРНОМОРЬСЬКОМУ РЕГІОНІ НАПРИКІНЦІ ПЛЕЙСТОЦЕНУ – НА ПОЧАТКУ ГОЛОЦЕНУ

Дослідження взаємодії людини та довкілля у північнопричорноморському регіоні наприкінці плейстоцену та на початку голоцену є актуальною темою, оскільки вона висвітлює еволюцію та адаптацію давніх людських спільнот до змін у природному середовищі. Це дослідження враховує археологічні, геологічні дані, палінологічні аналізи для встановлення взаємозв'язку між кліматичними змінами, природними умовами та активністю ранніх людських груп. Основна мета полягає у визначенні впливу довкілля на формування культурних, соціальних та технологічних аспектів життя та виживання ранніх людських спільнот у цьому регіоні. Аналіз даних дозволить краще зрозуміти адаптаційні стратегії та еволюцію людських груп у перехідний період між плейстоценом та голоценом у північнопричорноморському регіоні.

Ключові слова: Північне Причорномор'я, верхній палеоліт, мезоліт, довкілля, трансформації.

У період піку похолодання останнього зледеніння клімат північного узбережжя Чорного моря був дуже холодним та різкоконтинентальним. Рівень моря знизився через зменшення

притоку води від танення льодовику та загальної посушливості клімату [1, с. 178]. В цей час сформувалася зона перигляціальних ксеротичних степів, у складі яких домінували мареві та полин з домішкою злаків. Представники різнотрав'я – цикорієві, гвоздикові та губоцвіті рослини були представлені у невеликій кількості. Зрідка траплялися ділянки деревної рослинності, представлені липою, ліщиною, в'язом. Біля заболочених ділянок зустрічалися карликові берези та верби, там же, вочевидь, росли очерети, рогози, різні види моху [2, с. 53]. Результати палінологічних аналізів, проведені на пам'ятках верхнього палеоліту засвідчують панування різнотравно-злакових степових ландшафтів з островками деревної рослинності, розташованими по ярах та долинах річок. Відповідним був і склад фауністичного комплексу (верхньопалеолітичний теріокомплекс), до складу якого входили такі види тварин, як мамонт, носоріг, первісний бізон, північний олень, сайгак, широкопалий кінь, заєць та інші. Сьогодні деякі з них вимерли (мамонт, носоріг, первісний бізон), а інші належать до фауністичних комплексів різних природних зон [3, с. 89]. Очевидно, що полювання виступало основним джерелом їжі, постачаючи також сировину для виробництва знарядь праці та одягу. Мисливці практикували колективне загінне, яке було найбільш ефективним способом отримати та запасти значну кількість м'ясної їжі. Організація загінного полювання потребувала значної кількості залучених мисливців – відповідно, існування великих колективів людей, що можна підтвердити археологічними даними по ряду пам'яток (наприклад, Анетівка 2, Велика Аккаржа). Схарактеризувати такі види діяльності людських колективів доби каменю як збиральництво та рибальство значно важче внаслідок браку джерельної бази.

Наприкінці плейстоценової епохи у степовій частині території Північного Причорномор'я відбувалися складні різноманітні процеси, які впливали на екологію регіону та, відповідно, на його мешканців. Дослідження Чорноморського басейну свідчать про підйом рівня моря у вказаний час та просування берегової смуги у північному напрямку, що може розглядатися як один з факторів екологічної кризи. Не можна не враховувати й формування мережі водотоків та водоймищ (річок,

лиманів та озер), та водорозділів, що вплинуло на утворення нового ландшафту на відміну від сухих степів попереднього часу [4, с. 170]. Потепління, яке поступово розвивалося після останнього піку похолодання, приводило до трансформацій рослинного покриву та фауністичного комплексу. Початок мезоліту знаменувався відносним пом'якшенням кліматичних умов, а у степовій зоні – навіть посушливістю. Ще наприкінці доби палеоліту холодолюбні види тварин покинули причорноморські території, натомість з'явилися такі види промислових копитних, як тур, кабан, європейський олень, козуля. Поведінкові особливості даних видів передбачають необхідність трансформації як мисливської зброї, так і приймів полювання. Лук та стріли отримують більш ефективне оснащення геометричними мікролітами. Одночасно змінюється і соціальна структура колективів, потужні пам'ятки верхнього палеоліту замінюються короткочасовими стоянками [4, с. 169]. Однією з рис адаптації давніх мешканців стає мобільність колективів.

Таким чином, внаслідок перелічених процесів на теренах сучасних південноукраїнських степів утворилися передумови як для кардинальних змін оточуючого середовища – своєрідного «виклику», так і для докорінної перебудови системи життєдіяльності людей, інновацій в матеріальній культурі та господарському житті – тобто, пристосування до нових екологічних умов – відповідного «відгуку» на ці зміни. Перетворення довкілля, що виражалося у змінах клімату, ландшафтної ситуації, рослинного й тваринного світів, викликало зміни у способі життя та, відповідно, у комплексі матеріальної культури, що був адаптований до нових екологічних умов. Масштаб цих перетворень, їх вплив на спосіб життя та стратегію життєзабезпечення давнього населення регіону знаходять підтвердження в археологічних матеріалах доби верхнього палеоліту – мезоліту.

Список використаних джерел

1. Сминтина О. В. Максимум останнього зледеніння у Північно-Західному Причорномор'ї у світлі дискусії про вплив Чорного

моря на культурно-історичні процеси в регіоні. *Человек в истории и культуре*. Одеса, 2017. С. 178-183.

2. Сапожников И. В. Большая Аккаржа: Хозяйство и культура позднего палеолита Степной Украины. Серия Каменный век Украины. Вып. 3. Киев, 2003. 304 с.
3. Секерська О. П. Широкопалий кінь (*Equus caballus latihes*) та адаптаційна стратегія населення верхнього палеоліту Надчорномор'я. *Емінак*. 2018. №3. С. 89-92.
4. Сминтина О. В. Теорія стресу як інструмент реконструкції історії населення Північно-Західного Причорномор'я на рубежі плейстоцену та голоцену. *Записки історичного факультету*. 2016. Вып. 27. С.165-177.

Електронне наукове видання

Історична, краєзнавча та літературна Одещина: збірка наукових праць / за ред. О. П. Секерської. Одеса, 2024. 151 с.

Збірка наукових праць присвячена важливим проблемам сучасної історичної науки, які стосуються історії Одещини та прилеглих українських територій. До неї увійшли публікації молодих дослідників, переважно з Одеси та Полтави, оприлюднені на I Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених, аспірантів та студентів, що відбулася 14-15 березня 2024 р. у ДЗ «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського».

Видання розраховане на вчених-істориків, викладачів, студентів і усіх, хто цікавиться історією та культурою України.

Матеріали подано в авторській редакції

Макетування: Герасименко В. В.

Дизайн обкладинки: Ягупова А. О.